

rata ostali van granica Jugoslavije. Istaknuta je potreba da se što pre reše i ova važna pitanja: agrarna reforma, kolonizacija dugovi radnika i seljaka, socijalno osiguranje — naročito zbrinjavanje ratne siročadi i uopšte žrtava fašizma. Vlada će u svome radu polaziti od demokratskih tekovina izvojevanih u toku rata, a izraženih u odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a

Obrazovanjem jedinstvene vlade nisu učinjene nikakve koncesije ostacima buržoazije u Jugoslaviji, iako su zapadni saveznici u tom smislu vršili veliki pritisak.

Ohrabreni podrškom međunarodne reakcije, predstavnici ranije kraljevske vlade otvoreno su ometali napore Privremene narodne vlade na sređivanju stanja u zemlji. Već 11. marta je Dragoljub Jovanović istupio sa svojom teorijom da je Jugoslovenska armija donela samo nacionalnu slobodu, da njena borba nije bitno uticala na političke, privredne i socijalne promene u našoj zemlji. Neposredno posle deklaracije vlade o narednim zadacima, Milan Grol je dao izjavu o »neraskidivoj vezi Morave i Vardara« i na taj način negirao federativno uređenje nove Jugoslavije i nacionalna prava Makedonaca. To je, u suštini, bio početak neprijateljske delatnosti predstavnika ranije kraljevske vlade u Privremenoj narodnoj vladi.

Saveznici su odmah priznali Privremenu narodnu vladu: 12. marta je stigao u Beograd engleski ambasador, a 24. marta i ambasador SSSR; krajem meseca naimenovan je ambasador SAD. Komitet oslobođenja Francuske, s obzirom na to da Francuska još nije imala jedinstvenu vladu, imenovao je u Beogradu vojnu misiju. Postepeno, vladu maršala Tita priznale su sve savezničke i neutralne zemlje, sem Portugalijske.

Dvadeset četvrtog marta je potpisan sporazum između Privremene narodne vlade i predstavnika Unre o pomoći Jugoslaviji; predviđeno je snabdevanje Jugoslavije hranom, Jekovima, obučom i odećom, kao i sredstvima za obnovu poljoprivrede, industrije i saobraćaja, s tim da raspodelu pomoći vrše predstavnici jugoslovenske vlade uz učešće predstavnika Unre kao posmatrača.

Od 6. do 16. aprila jugoslovenska delegacija, sa predsednikom vlade na čelu, vodila je pregovore sa vladom Sovjetskog Saveza. Obe vlade su potpisale ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji.

Na sastanku Ministarskog saveta 28. aprila doneta je odluka o priznanju albanske vlade i uspostavljanju diplomatskih odnosa sa Albanijom. Na istoj sednici priznata je nezavisnost Sirije i Libana, s kojima su nešto kasnije uspostavljeni diplomatski odnosi. Početkom maja uspostavljeni su diplomatski odnosi sa Bugarskom, a zatim sa Rumunijom.

III

ZAVRŠNE OPERACIJE ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE

Shodno ratnim ciljevima postavljenim na konferencijama u Teheranu (od 28. novembra do 1. decembra 1943) i Jalti (4—12. februara 1945), saveznici su u prvim mesecima 1945, koncentričnim i neprekidnim udarima na znatno oslabljene nemačke snage, prodrli na teritoriju Trećeg Rajha. Sem toga, neprekidnim napadima, saveznička avijacija podrivala je moral nemačkog stanovništva, slabila njegov ratni potencijal, i nemačkoj armiji znatno otežavala izvršenje operativno-strategijskih zadataka u tom periodu.

Najveće uspehe postigla je Crvena armija. Već 12. januara su I ukrajinski i I beloruski front počeli ofanzivu sa mostobrana na Visli (kod Sandroniježa i Baranova); nešto kasnije, 14. januara, II i III beloruski front preduzeli su ofanzivu prema Istočnoj Pruskoj, dok su IV, II i III ukrajinski front nastavili operacije u Cehoslovačkoj i Mađarskoj. Brzo napredujući, Crvena armija je zauzela Varšavu (17. januara), Lođ (19. januara), Elbing (10. februara), Budimpeštu (13. februara), Opeln i Poznanj (24. februara), oslobodila celu Poljsku i izbila na Odru. Već 12. marta zauzela je Kistrin i na levoj obali Odre obrazovala mostobran za dalje operacije prema Berlinu, od koga je bila udaljena oko 100 km. Sredinom marta Crvena armija se nalazila na liniji Odra (na njenoj levoj obali imala je nekoliko mostobrana) — Slovačke rudne planine — Estergom — Blatno jezero — Drava. Ne prekidajući ofanzivu, ona je vršila pripreme za nanošenje odlučujućeg udara — glavnim snagama prema Berlinu a pomoćnim prema Pragu i Beču.

U toku zime 1944/45. anglo-američke snage su ojačane, tako da je u proleće 1945. na zapadnom frontu bilo oko 87 divizija (ukupno oko 4.000.000 vojnika i 14.000 aviona). Usled udarca koji im je nanela nemačka protivofanziva u Ardenima decembra 1944, one su bile prinuđene da odgode ofanzivu za šest nedelja. Početkom 1945. izvodile su ofanzivne operacije sa ograničenim ciljem, tj. radi izbijanja na Rajnu. Veće uspehe

postigle su u martu, kada je američka 1. armija zauzela Kein (6. marta) i neoštećeni most na Rajni kod Remagena (7. marta) gde je obrazovan važan mostobran. Za to vreme je američka 3. armija zauzela Koblenz (9. marta) i, sa 7. armijom, trougao Mozel — Sar — Rajna. Iskorišćavajući ovaj značajni uspeh ona je 23. marta prešla i Rajnu i na njenoj desnoj obali obrazovala mostobran kod Openhajma. Tako su zapadni saveznici izbili na Rajnu na njenoj celoj dužini, s tim što su na desnoj obali imali dva čvrsta mostobrana: kod Remagena i Openhajma. To je bio pogodan trenutak da se na celom zapadnom frontu preduzme velika ofanziva. Planom je bilo predviđeno da od 21. do 24. marta celokupna raspoloživa avijacija izvrši pripreme za ofanzivu dejstvujući na neprijateljski putni i železnički saobraćaj, saobraćajne čvorove i protivavionsku odbranu. Zatim su britanska 2. armija i američka 9. armija, uz pomoć vazdušnodesantnih divizija, imale da pređu Rajnu kod Vezela, a američka 1. armija da preduzme ofanzivu od Remagena ka Lipštatu, da se kod Lipštata spoji sa američkom 9. armijom i na taj način okruži nemačke snage i zauzme Rursku oblast. Posle ovoga trebalo je da ostale anglo-američke armije nastave ofanzivu na čitavom frontu radi uništenja ostataka nemačkih snaga i spajanja sa Crvenom armijom.

U Italiji, zbog nepovoljnih vremenskih i zemljišnih prilika, kao i jakog otpora nemačkih snaga, savezničke operacije su se razvijale sporijim tempom. Obe strane su iskoristile zimu za reorganizaciju, popunu i snabdevanje. Nemci su neke divizije iz Italije poslali na ugroženije frontove. Krajem marta je grupa armija »C« (armije: »Ligurijska«, 14-ta i 20-ta) imala dvadeset tri nemačke i četiri italijanske (profašističke) divizije. Komandant nemačkih snaga u Italiji nameravao je da u proleće zadrži savezničku ofanzivu na dotadašnjoj liniji: jezero Komakio — Bolonja — Toskanski Apenini. Saveznička 15. grupa armija (koja je imala britansku 8. i američku 5. armiju sa ukupno sedamnaest divizija, četiri italijanske borbene grupe i deset brigada), podržana od 5.000 aviona, vršila je u martu pripreme za ofanzivu koja bi počela 9. aprila: sa britanskom 8. armijom pravcem Ferara — Padova i američkom 5. armijom (nekoliko dana kasnije) opštim pravcem Modena — Verona, u cilju uništenja nemačkih snaga i izlaska u dolinu Poa, odakle su obe armije imale da nastave operacije prema Austriji.

I pored kritične situacije u kojoj se našla Nemačka, Hitler je uporno zahtevao da se nastave operacije na svim frontovima, čak i u Furlaniji gde su jake nemačke snage bile odsečene, jer je očekivao da će u poslednjem trenutku doći do nesuglasica između Sovjetskog Saveza i zapadnih sila, što bi on iskoristio za zaključenje mirovnih ugovora sa zapadnim silama.

Nemci su se i na jugoslovenskom ratištu uporno branili, posle neuspele protivofanzive u Mađarskoj, oni su užurbano nastavili izgradnju odbrambenog sistema na onom delu jugoslovenske teritorije koji su kontrolisali. U Sremu, između Dunava i Save, bila je izgrađena snažna utvrđena zona. Od Save pa na jugozapad do Karlobaga nije postojao neprekidan front; samo su jačim snagama bila posednuta uporišta na komunikacijskim čvorovima, od kojih su najveća bila: Bijeljina, Brčko, Sarajevo, Doboj, Banja Luka, Bosanski Novi, Bihać i Gospić. Između njih se nalazio niz manjih uporišta za obezbeđenje komunikacija.

Radi zatvaranja prilaza ka jugoistočnim oblastima Rajha, Nemci su po celoj dubini zapadnog dela Jugoslavije izgradili više uzastopnih položaja. Duž hrvatsko-slovenačke granice produžavao se zaštitni položaj Rajha, nazvan »Jugoistočni bedem«, koji se završavao jednim zaprečnim položajem na Savi, severno od Krškog.³⁷ Južno od Save, levom obalom Krke do Novog Mesta, i dalje linijom Kal — Sv. Ana — Ribnica — Bloke — Cerkljarska dolina, Nemci su bili izgradili više samostalnih otpornih tačaka. Obala Slovenačkog primorja, Istre i Trsta bila je jako utvrđena i zaštićena obalskom artiljerijom. Duž Čićarije bila je izgrađena jedna odbrambena linija koju je trebalo posesti u slučaju iskrcavanja saveznika na deo obale između Rijeke i Trsta. Između Rijeke i Snežnika, duž stare jugoslovensko-italijanske granice, bile su još pre drugog svetskog rata izgrađene utvrđene linije sa stalnim fortifikacijskim objektima koji su zatvarali pravce prema Istri i Trstu.

Pre početka naše ofanzive za konačno oslobođenje zemlje nije bilo bitnih promena u jačini i rasporedu neprijateljskih snaga. One su se nalazile:

— 15. kozački korpus (1. i 2. kozačka divizija) na desnoj obali Drave, od Virovitice do Čadavice;

— 91. armijski korpus³⁸ na desnoj obali Drave, od Čadavice do Dalja;

— 34. armijski korpus na sremskom frontu;

— 21. brdski armijski korpus u dolini reke Bosne i u rejonu Sarajeva;

— 15. brdski armijski korpus u Lici, Kordunu i Gorskom kotaru;

— 97. armijski korpus u Istri i Slovenačkom primorju;

³⁷ Dalje, na sever, »Jugoistočni bedem« se protezao duž mađarsko-austrijske granice.

³⁸ Oko 10. aprila je Štab 91. armijskog korpusa predao odsek na Dravi Štabu 34. armijskog korpusa i prebacio se u rejon Karlovca.

— 69. armijski korpus za naročitu upotrebu na prostoriji Koprivnica — Zagreb — Karlovac.

Bez znatnijih izmena ostale su i snage pod komandom višeg SS i vođe policije Globočnika u Trstu i okolini i višeg SS vođe policije Rezenera u Sloveniji, kao i Štab mornarice »Jug« čije su snage posedale jadransku obalu.

PLAN ZAVRŠNE OFANZIVE JUGOSLOVENSKE ARMIIJE

Krajem zime i u rano proleće Jugoslovenska armija pripremala je ofanzivu za konačno oslobođenje zemlje. Još u februaru, u Beogradu, na sastanku između maršala Tita i savezničkih komandanata maršala Tolbuhina i feldmaršala Aleksandera, utanačene su osnovne pojedinosti u pogledu koordinacije završnih operacija između JA i savezničkih snaga u Mađarskoj i Italiji. Posebno je ugovoreno da snage JA do 30. marta počnu operacije dolinom Une, prema Lici i Gorskom kotaru, da bi na sebe privukle nemački 97. armijski korpus iz Istre i Slovenačkog primorja i na taj način olakšale savezničku ofanzivu prema severnoj Italiji. Tako je još jednom Jugoslovenskoj armiji ukazano veliko poverenje i namenjena značajna stratejska uloga u opštoj savezničkoj ofanzivi na Nemačku.

Prema zamisli koju je dao Vrhovni komandant. Generalštab JA je izradio operacijski plan za završne operacije. Osnovna ideja se ogledala u sledećem: grupisanim snagama i sredstvima probiti neprijateljski front u Sremu i Lici, a potom energičnim nadiranjem — desnim krilom dolinom Drave ka Koruškoj, a levim uz jadransku obalu ka Trstu, Soči i gornjem toku Drave — zatvoriti obruč oko nemačke balkanske grupacije u oblasti Julijskih Alpa i Karavanki; istovremeno, radi obezbeđenja operacija krilnih armija, naročito levokriline, preduzeti sa armijama u centru energično nastupanje na severozapad, ka liniji Zagreb — Karlovac, i dalje ka Sloveniji, radi konačnog uništenja neprijatelja. Jedinice JA u pozadini neprijatelja napadaće njegova uporišta i saobraćajne linije.

Pripremajući se za izvršenje postavljenih zadataka, glavne snage JA nalazile su se polovinom marta u sledećem rasporedu:

— 3. armija³⁹ (u sastavu severne grupacije): tri divizije

³⁹ Sastava: 16. 36. i 51. divizija, jedan inženjerski bataljon, jedan protivtenkovski divizion i jedan auto-bataljon. U operativnom pogledu bili su 3. armiji potčinjeni 6. korpus (12. i 40. divizija) i 10. korpus (32. i 33. divizija i Zagorska brigada). Dvadeset prvog aprila rasformiran je Stab 6. korpusa, a njegove divizije su ušle u sastav 3. armije. Istog dana je u njen sastav prebačena iz 1. armije i 17. divizija, a 7. maja 10. korpus je stavljen pod komandu 1. armije. Početkom marta je 3. armija brojala oko 50.000 boraca. Njene operacije je podržavala jedna avio-divizija.

Baranji i Bačkoj, dve divizije (6. korpus) u Slavoniji i dve divizije (10. korpus) u zapadnoj Slavoniji i Hrvatskom zagorju; F — 1. armija⁴⁰ (u sastavu severne grupacije): deset divizija u Sremu i Posavini; f — 2. armija⁴¹ (centralna grupacija): u istočnoj Bosni; — 4. armija⁴¹ (južna grupacija): glavne snage u severnoj Dalmaciji, a ostale u pozadini neprijateljskog fronta, u Lici, Gorskom kotaru i Beloj krajini (ukupno devet divizija).

Do kraja rata, pod komandom Glavnog štaba Srbije nalazila se 47. divizija u istočnoj Srbiji, pod komandom Glavnog štaba Makedonije — 41. divizija i pod komandom Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju — 46. i 52. divizija.

Neposredno pod komandom Generalštaba JA, kao opšta rezerva, bili su: 4. operativna zona u Štajerskoj i Koruškoj (14.

⁴⁰ Sastava: 1, 5, 6, 11. i 21. divizija, 1. konjička brigada, 1. i 2. artiljerijska brigada, 1. protivtenkovski divizion i jedan auto-bataljon. Dva-deset trećeg marta formirana je Inženjerska brigada; 3. aprila su u sastav 1. armije ušli 15. korpus (42. i 48. divizija) i 2. i 17. divizija, a 7. aprila — 22. divizija i 2. tenkovska brigada; 15. aprila su 2. i 22. divizija izašle iz njenog sastava, a 21-og je 17. divizija prebačena u sastav 3. armije; 7. maja pod njenu komandu je stavljen 10. korpus (32. i 33. divizija). Jačina 1. armije polovinom aprila bila je oko 66.000 boraca. Njene operacije podržavala je jedna avio-divizija.

⁴¹ Sastava: 17, 23, 25, 28. i 45. divizija, 1, 2. i 3. artiljerijska brigada, jedna inženjerska brigada i jedan auto-bataljon. U operativnom pogledu bio je 2. armiji potčinjen 3. korpus (27. i 38. divizija), koji je 7. marta ušao u sastav Sarajevske operativne grupe korpusa. Trećeg aprila je 17. divizija prebačena u sastav 1. armije; 25-og su u sastav 2. armije ušle 3, 4, 10. i 39. divizija rasformiranog 2. i 5. korpusa (53. divizija 5. korpusa ušla je u sastav 3. korpusa), a 2C-og je ušla i 34. divizija 4. korpusa. U teku daljih operacija, divizije 3. korpusa (27, 38. i 53) i 37. divizija bile su angažovane na obezbeđenju pozadine i čišćenju centralne i istočne Bosne. Polovinom marta 2. armija je brojala oko 41.000 boraca, a početkom maja 110.000.

⁴² Sastava: 9, 19, 20. i 26. divizija, 1. tenkovska, Artiljerijska i Inženjerska brigada, puk za vezu, protivtenkovski i protivavionski divizion. U operativnom pogledu Štabu armije su bili potčinjeni korpusi u pozadini neprijatelja: 11. korpus (13, 35. i 43. divizija), 7. korpus (15. i 18. divizija) i 9. korpus (30. i 31. divizija i divizija »Garibaldi Nati-zone«). Brojno stanje 4. armije (bez korpusa) iznosilo je oko 67.000 boraca. Trećeg aprila je rasformirana 35. divizija; 20-og je u sastav 4. armije ušla 29. divizija (iz 2. korpusa); 23-ćeg je rasformiran Štab 11. korpusa, njegove divizije su ušle u sastav 4. armije, a istog dana je formiran motomehanizovani artiljerijski divizion; 27-og je 4. armiji potčinjena 8. divizija 4. korpusa, a 29-og i Štab 4. korpusa sa 7. divizijom i Artiljerijskom brigadom. Početkom maja 4. armija je brojala oko 110.000 boraca.

Pod komandom 4. armije bila je Pomorska komanda severnog Jadrana sa kvarnerskim pomorskim sastavom i Kvarnerskim odredom mornaričko-desantne pešadije (četiri streljačka bataljona, jedan artiljerijski divizion. Mornarička udarna grupa »Krak« i Mornarička udarna grupa pri 9. korpusu).

divizija i Operativni štab brigada — 6. i 11. brigade), 24. 49. ; 50. divizija na Kosovu, u Sandžaku i u dolinama Zapadne Morave i Prače, jedna inženjerska brigada (sa štabom u Beogradu) i jedna železnička brigada u rejonu Višegrada.

Trupama na teritoriji Srbije imao je da komanduje "Glavni štab Srbije. Glavni štab Hrvatske imao je da rukovodi 10. korpusom do njegovog ulaska u sastav 3. armije i 4. korpusom do njegovog ulaska u sastav 4. armije. Glavni štab Slovenije imao je da rukovodi 7. i 9. korpusom do njihovog ulaska u sastav 4. armije i jedinicama 4. operativne zone do njihovog ulaska u sastav 3. armije.

Za oslobođenje Sarajeva formiran je 17. marta Operativni štab grupe korpusa: 2. korpus (3. 29. i 37. divizija), 3. korpusa (27. i 38. divizija), 5. korpus (4. i 10. divizija) i Grupa brigada Zeničkog sektora (11. brigada 4. divizije, 13. brigada 39. divizije, 18. brigada 53. divizije, 1. artiljerijska brigada i Tenkovska četa 5. korpusa).

Prema tome, glavne snage JA bile su grupisane na sremsko-bosanskom vojištu, dok se na levom krilu strategijskog rasporeda, istaknuta daleko na zapad, nalazila 4. armija, koja je prva imala da počne operacije. Ona je pred sobom, u Lici i Istri, imala dva nemačka korpusa i veoma duge komunikacijske pravce, koji su mogli biti ugroženi sa severa. Ta opasnost za desni bok 4. armije (pri njenom nastupanju na severozapad) bila je delimično umanjena angažovanjem 4. korpusa⁴³ na Kordunu i 7. korpusa u Beloj krajini, kao i činjenicom da je glavnina neprijateljskih snaga u Jugoslaviji bila vezana za sremsko-bosansko vojište, gde su 1. 2. i 3. armija pripremale odlučujuću ofanzivu. Takva situacija na jugoslovenskom ratištu polovinom marta 1945. omogućavala je da 4. armija smelo krene u nastupanje ka Trstu, i dalje, radi stvaranja povoljnih uslova za ostvarivanje opšteg operacijskog plana Generalštaba JA.

LICKO-PRIMORSKA OPERACIJA

Neprijateljske snage Prema opštem operacijskom planu nemačke Vrhovne komande Jugoistoka, raspored neprijateljskih snaga pred ličko-primorsku operaciju bio je sledeći (skica br. 37):

⁴³ Do ulaska u sastav 4. armije, 4. korpus (7. 8. i 34. divizija) nalazio se pod komandom Glavnog štaba Hrvatske, na prostoriji Banije i Korduna.

15. brdski armijski korpus⁴⁴ na liniji Karlobag — Udbina — Una, sa zadatkom da zatvori pravce koji preko Bihaća i Sunje izvođe u dolinu Save i preko Like, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara za Rijeku;

I"_____97. armijski korpus⁴⁵ grupe armija »C« u Istri i Slovenačkom primorju, sa zadatkom da osigurava pozadinu nemačkog fronta u Italiji od snaga Jugoslovenske armije i morskog obala od ušća Soče do Rijeke od eventualnog desanta anglo-američkih snaga.

Pred frontom 4. armije, 15. brdski armijski korpus bio je raspoređen u dve izrazite grupe: istočnu (373. legionarska i 10. ustaško-domobranska divizija), na prostoriji Donji Lapac — Bihać, i zapadnu (392. legionarska i 11. ustaško-domobranska divizija), na prostoriji Karlobag — Gospić — Otočac — Josipdol — Senj. Ove grupe razdvajala je slobodna teritorija u Kravskom polju i Koreničkoj kotlini, preko koje je, linijom Obrovac — Lovinac — Udbina — Korenica — Slunj, oslobođena Dalmacija bila povezana sa slobodnom teritorijom Korduna i Banije.

Da bi uspostavio neprekidan front između obe grupe i presekao komunikaciju Lovinac — Udbina — Korenica — Slunj, neprijatelj je 3. marta preduzeo veću akciju na ovu slobodnu teritoriju, angažujući iz doline Une glavninu 373. legionarske divizije (ojačanu delovima 10. ustaško-domobranske divizije), a s linije Gospić — Perušić — Otočac glavninu 392. legionarske divizije, delove 11. ustaško-domobranske divizije i delove posade Ogulina (iz sastava 13. ustaško-domobranske

⁴⁴ Sastava: 373. i 392. legionarska divizija, 10. i 11. ustaško-domobranska divizija, 1017. tvrđavska brigada sa 1473. 16/999. i 20/999. tvrđavskim bataljonom, bataljon obalskih lovaca »Brandenburg«, 977. posadni bataljon, 1. divizion 944. obalskog artiljerijskog puka i 540. mornarički obalski divizion. U drugoj polovini marta taj korpus je ojačan 104. lovačkom divizijom, koja je, posle neuspeha nemačke protivofanzive u Mađarskoj, prebačena sa Drave u dolinu Une. Štab korpusa se nalazio u Ostrošcu (kod Bihaća), Štab 373. legionarske divizije u Nebljusima (kod Donjeg Lapca), a Štab 392. legionarske divizije u Otočcu. Ustaško-domobranske divizije bile su po delovima izmešane s nemačkim trupama i taktički podređene nemačkim komandantima. Nemački bataljoni sa oznakom »999« bili su formirani od osuđenika-kriminalaca, kojima je data mogućnost da se na bojnopolju rehabilituju.

⁴⁵ Sastava: 188. rezervna brdska i 237. pešadijska divizija, 509. 705. 1209. i 1218. bataljon za osiguranje, 10. 17. i 25. SS policijski puk, 3. bataljon 19. SS policijskog puka, 3. bataljon 15. SS policijskog puka i 3. bataljon 9. SS policijskog puka, 212. oklopni puk, 8. vazduhoplovni lovački bataljon, 7. i 30. tvrđavski pionirski štab, 1101. i 1102. obalski artiljerijski puk, četiri oklopna voza, 1. 2. 3. i 4. italijanski artiljerijski divizion i 8. puk italijanske teritorijalne milicije, Srpski dobrovoljački korpus, četnička Dinarska divizija, Rupnikovi domobranci i jedan specijalni puk takozvane Ruske oslobodilačke armije.

divizije). Posle borbi koje su trajale od 3. do 17. marta u kojima su od jedinica 4. armije učestvovali 11. korpus (sa 13. i 35. divizijom), 9. brigada 20. divizije i delovi 4. korpusa, neprijatelj je uspeo da ovlada Kravavskim poljem i Koreničkom kotlinom. Pošto je tako povezao razdvojene grupe, on je obrazio front na liniji Gornji Lapac — Udbina — Lički Osik — Gospić — Karlobag i organizovao odbranu utvrdivši niz otpornih tačaka, raspoređenih po dubini i izgrađenih u vidu polulastalne i poljske fortifikacije. U ovako razvučenom rasporedu dočekao je 15. brdski armijski korpus ofanzivu 4. armije.

Plan i raspored snaga 4. armije

Na osnovu opšteg plana Vrhovnog komandanta za konačno oslobodenje zemlje, 4. armija imala je zadatak da razbije neprijatelja na frontu između gornjeg toka Une i Jadranskog mora i da kroz Liku, Hrvatsko primorje, Gorski kotar i Istru izbije na Soču. Njena operativna zona se protezala desno od linije Bihać — Ogulin — Kočevje — Postojna — Gorica, a levo do morske obale i ostrva. U ovoj zoni postoje dva pravca: prvi pravac, Udbina — Otočac — Ogulin — Delnice, račva se u dva kraka, jedan vodi između Snežnika i Čičarije u dolinu Vipave, a drugi između Snežnika i Velike gore, odnosno između Velike i Male gore, u Ljubljansku kotlinu; drugi pravac je do Rijeke stešnjen između mora i planinskog lanca Velebita i Velike Kapele, a zatim se širi južno od Čičarije.

Iako je prvi pravac bio povoljniji u operativnom smislu, Stab armije se odlučio da težište operacije prenese na drugi pravac, da bi se morske komunikacije iskoristile za snabdevanje, jer je železnički saobraćaj obavljan samo do Knina, a 4. armija nije raspolagala većim motorizovanim parkom, niti dovoljnim gorivom. S druge strane, prvi pravac su branile glavne snage nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa, koje su mogle da ugrožavaju desni bok 4. armije.

S obzirom na glavni zadatak — brz prodor u pravcu Trsta, osnovna ideja operacijskog plana Štaba 4. armije bila je sledeća:

— glavnim snagama (9, 13, 19, 20. i 26. divizija) razbiti neprijateljski front u Lici, okružiti i uništiti razdvojene neprijateljske snage i sprečiti ih da se povuku u dolinu Une ili prema Ogulinu i Karlovcu, odakle bi mogle ugroziti armijski bok i pozadinu, ili prema Rijeci, gde bi ojačale nemački 97. armijski korpus;

— posle razbijanja neprijatelja u Lici prodreti u Istru, s težištem na pravcu Gospić — Senj — Rijeka — Trst, i nadirati u pravcu Trsta, a zatim u pravcu Koruške;

— do maksimuma aktivirati jedinice u pozadini neprijatelja i time sprečiti manevar njegovih trupa.

F Za izvršenje ovih zadataka predviđene su dve uzastopne operacije: ličko-primorska, radi razbijanja i uništenja 15. brdskog armijskog korpusa u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju i izbijanja 4. armije na liniju Snežnik — Rijeka, i • izbijanja na Soču i u Korušku. Predviđalo se da će ličko-primorska operacija trajati do kraja aprila, a tršćanska do kraja maja.

Prema operacijskom planu Štaba 4. armije, ličko-primorsku operaciju je trebalo izvesti u dve etape:

- do izbijanja na liniju Bihać — Otočac — Rab;
- do izbijanja na liniju Snežnik — Rijeka.

Za oslobodenje ostrva bili su razrađeni posebni detaljni planovi, po vremenu i prostoru koordinirani sa operacijama na kopnu. Prema ovim planovima, Pomorska komanda severnog Jadrana imala je u prvoj etapi ličko-primorske operacije da sadejstvuje sa 9. divizijom u desantima na ostrva Pag i Rab, a u drugoj etapi — sa 9. i 26. divizijom u desantima na Krk, Cres i Lošinj. Operacije 4. armije trebalo je da podržava savezničko vazduhoplovstvo sa aerodroma na Visu i kod Zadra.

Početni operacijski plan Štaba 4. armije predviđao je da se, po probodu neprijateljskog fronta na odseku Gornji Lapac — Udbina — Mekiñar, do kraja marta ovlada dolinom Une do Bihaća (isključno), Kravavskim poljem i Koreničkom kotlinom i da se kod Prijeboja 4. armija spoji sa 4. korpusom Glavnog štaba Hrvatske, koji će dejstvovati sa severa, kao i sa 35. divizijom 11. korpusa.

Deo neprijateljskog fronta na pravcu napada 4. armije bio je grebenom Plješevice podeljen na dva dela, što je uslovljavalo razdvajanje snaga i dejstvo u dva pravca: Gornji Lapac — Donji Lapac — Nebljusi — Bihać i Udbina — Korenica — Prijeboj. Iako je drugi pravac, preko Kravavskog polja i Koreničke kotline, bio za manevar znatno pogodniji od prvog, stešnjenog između Plješevice i Une, Stab armije je težište napada preneo na prvi pravac, jer je ovaj preko Nebljuha izvodio ka Bihaću. Ovo jako neprijateljsko uporište neposredno je štitilo prilaz ka dolini Save, a iz njega bi neprijatelj ugrožavao desni bok 4. armije u njenom nastupanju ka severozapadu.

Od 15. do 18. marta izvršeno je grupisanje snaga, i do 20. marta jedinice su zauzele polazne položaje za napad: 26. divizija na odseku Radakuša — Dobro Selo — Senokos — Lombardi (8. brigada 20. divizije kod Martin Broda, radi prelaza na desnu obalu Une); 20. divizija na odseku Surduk — Pištalska

kosa; 19. divizija na odseku Ivanov vrh — Stražbenica — Oštra strana — Koviljača; 13. divizija na liniji Karaula — Mogorić (5. prekomorska brigada s jednim bataljonom 2. dalmatinske proleterske brigade kod Ribnika, prema Gospiću); 9. divizija (2. i 3. brigada) u armijskoj rezervi, na prostoriji Obrovac — Zadar; Inženjerijska brigada na opravci pozadinskih komunikacija i postavljanju protivtenkovskih minskih polja ispred položaja 13. divizije.

Za dejstvo glavnim pravcem napada određeni su 20. i 26. divizija (ojačana 8. brigadom 20. divizije), dva bataljona 1. tenkovske brigade, jedan teški divizion Artiljerijske brigade i jedan divizion 9. divizije. Dvadeset šesta divizija imala je da dejstvuje pravcem Dobro Selo — Donji Lapac — Nebljusi (pridata 8. brigada 20. divizije dejstvovaće pravcem Martin Brod — Vrtoče — Ripač, desnom obalom Une), a 20. divizija (bez 8. brigade) pravcem Klapavica — Dnopolje — Banov vrh — Nebljusi. Za dejstvo pomoćnim pravcem određena je 19. divizija (ojačana sa dva bataljona 1. tenkovske brigade i dva diviziona artiljerije).

Osiguranje levog boka (na liniji Gospić — Bunić) imao je da vrši 11. korpus. Osim toga, on je imao da zatvori i sve pravce od Gospića do Plitvičkih jezera.

Sa severa bi 4. korpus (pod neposrednom komandom Glavnog štaba Hrvatske) prešao u napad pravcem Slunj — Vaganac — Prijeboj, radi spajanja sa 19. divizijom.

Oslobođenje istočne Like i Bihaća Napad je počeo 20. marta ujutru. Posle snažne artiljerijske pripreme, 3. i 12. brigada 26. divizije prodrle su u Lapačko polje i u toku dana oslobodile Donji Lapac, dok su 11. i 1. brigada, podržane tenkovskim bataljonom, savladale neprijateljske otporne tačke između Donjeg Lapca i Une i izbile pred Nebljuhe. Sutradan su zauzele Nebljuhe, a krajem dana i Uzljebić. Pridata 8. brigada 20. divizije prešla je Unu kod Martin-Broda i do mraka izbila u rejon Vrtoča, a sutradan do Duhovskog polja.

Dvadeseta divizija (bez 8. brigade), koja je imala **zadatak** da preseče komunikaciju Donji Lapac — Nebljusi, uputila je (noću 19/20. marta) kroz neprijateljski raspored dva bataljona 10. brigade da posednu Kamensko (greben Plješevice) i **spreče** izvlačenje neprijateljskih snaga iz Lapačkog i Krbavskog polja u dolinu Une. Njena 10. brigada (bez dva bataljona) zauzela je posle jake borbe sve neprijateljske otporne tačke između Kuka i Celine (zapadno od Donjeg Lapca), a 9. brigada je **zauzela** Krdašicu (južno od Potkraja) i prisilila neprijatelja na odstupanje prema Plješevici. Ujutru je 9. brigada izbila u rejon

Malog Kamenskog, gde je zatekla ranije ubačene bataljone 10. brigade i sa njima uništila jedan neprijateljski polubataljon (oko 400 vojnika) koji je pokušao da se iz Udbine, preko Plješevice, izvuče u dolinu Une.

Na odseku 19. divizije 5. brigada je, podržavana tenkovskim bataljonom i haubičkim divizionom, napadala Udbinu, **obuhvatajući** je sa istoka i zapada. Osetivši namere 19. divizije **neprijatelj** je pod borbom odstupio iz Udbine prema Plješevici i Kamenskom, jer mu je odstupnica preko Jošana bila presećena. Sesta brigada je, uz podršku tenkovskog bataljona i brdskog diviziona, odbacila neprijatelja iz Mekinjara i, **izbivši u Jošane**, presekla mu odstupnicu za Korenicu, a zatim, do mraka, **izbila u** rejon Debelog Brda. Četrnaesta brigada je, uz podršku jednog brdskog diviziona, zauzela Podlapac i Bunić, a sutradan i Korenicu, i kod Vrela uspostavila dodir sa delovima 8. divizije 4. korpusa koji su, preko Prijeboja, prodirali na jug. Na taj **način** je 19. divizija ovladala Krbavskim poljem i uspostavila vezu sa 4. korpusom.

i Levi armijski bok je obezbeđivala ojačana 13. divizija. Ona je imala da spreči intervenciju neprijatelja iz Gospića i Perušića prema Krbavskom polju. U tom cilju je, širokim frontom, krenula ka komunikaciji Bunić — Lički Osik — Gospić i, odbacivši slabije neprijateljske delove, u toku 20. marta izbila na liniju Ljubovo — Gradina — Vršak — Oštra — Vrebac. Na toj liniji se zadržala i u toku idućeg dana. Nekih jačih borbi na njenom odseku nije bilo, jer se neprijatelj povlačio prema Širokoj Kuli, Perušiću i Ramljanima. Kod Ribnika je 5. prekomorska brigada onemogućila pokušaj jedne neprijateljske jedinice da izvrši prodor pravcem Bilaj — Medak.

Sa severa je nastupao 4. korpus. Iz rejonu Arapovdol — Poljanak izbile su dve brigade 8. divizije na liniju Papari — Baljevac, dok je 3. brigada kod Vrela uspostavila vezu sa 14. brigadom 19. divizije. Sedma divizija, koja je dejstvovala iz rejonu Vrsta — Turska Gata, prodirala je na jug i 21. marta izbila u rejon Turije — Zlopoljac — Majdan.

Zapadno od 4. korpusa, na području zapadno i jugozapadno od Plitvičkih jezera i Trnovca, nalazila se 35. divizija, koja je svojim dejstvom vezivala neprijateljske snage na Cudinom klancu, kod Babinog Potoka i kod Ramljana.

Saveznička avijacija, podržavajući napad, bombardovala je Gospić, Nebljuhe, Skočaj, Zavalje, Zegar, Bihać i Otoku, Pojedine neprijateljske kolone na komunikaciji Nebljusi — (Bihać i neke železničke stanice u pozadini).

U prva dva dana, energičnim dejstvom, 4. armija razbila je neprijateljski front između Une i Gospića, ovladala Lapačkim i Krbavskim poljem i s južne i jugoistočne strane podišla

spoljnim utvrđenjima Bihaća. Za to vreme su jedinice 4. korpusa podišle Bihaću sa severne i severoistočne strane. Time je odbrana Bihaća bila oslabljena, jer su nedostajale one jedinice koje su bile razbijene i skoro uništene na prostorijski Donji Lapac — Udbina — Nebljusi.

U takvoj situaciji, Stab armije odlučio je da ovlada Bihaćem, iako to nije bilo predviđeno osnovnom direktivom Generalštaba JA. Time bi se izbegla opasnost za pozadinu i desni armijski bok pri daljem nastupanju na severozapad. Za ovaj zadatak su određeni ojačana 26. divizija i 4. korpus (7. i 8. divizija), koji je operativno bio potčinjen 4. armiji, dok su ostale snage imale početi prikupljanje za napad na Gospić. Osiguranje zapadnog boka, od Plitvičkih jezera do Velebita, stavljeno je u zadatak 11. korpusu i 1. brigadi 8. divizije. Namera Štaba armije bila je da se u Bihać prodre s juga. Težište napada trebalo je da bude levom obalom Une, s tim da se jednovremeno, na liniji Pokoj — Pritoka, zatvori obruč oko Bihaća.

Dvadeset šestoj diviziji naređeno je da produži dejstva dotadašnjim pravcem, uglavnom duž komunikacije između Plješevice i Une, a pridatoj 8. brigadi 20. divizije — da produži dejstva pravcem Ripač — Pokoj. Četvrti korpus je dobio zadatak da težište napada usmeri pravcem Pokoj — Pritoka.

Ujutru, 22. marta, glavnina 26. divizije napala je jako uporište Drenovaču, koje je zatvaralo prilaz Bihaću s juga. Pokušaj 11. brigade da frontalnim napadom zauzme ovo uporište nije uspeo. Tek po ovladavanju dominirajućim tačkama: Željeznom glavom, Hrasnikom i Vrškom i po izbijanju 1. brigade (koja je bila podržavana artiljerijom i, naročito, tenkovima) na Meljinovac, Drenovača je, ujutru 23. marta, zauzeta. U daljem nadiranjju, 26. divizija izbila je toga dana neposredno pred grad, na liniju Golubić — Debeljača — Zavalje, dok je na desnoj obali Une 8. brigada 20. divizije izbila na liniju Tihotina — Bjelo Brdo.

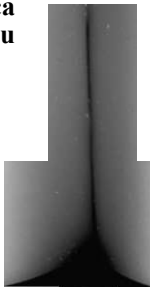
Sedma divizija 4. korpusa izbila je sa severa na Unu (kod Frkašića), a njena 2. brigada je forsirala ovu reku kod Pokoja i preko Kućišta izbila do Zaloškog Grabeža, presekavši time komunikaciju Bihać — Ostrožac i ugrozivši neposredno komunikaciju Bihać — Bosanska Krupa. Prodirući sa zapada, 8. divizija je 23. marta vodila tešku borbu u Zavalju, zauzela ga u toku noći (uz sadejstvo delova 1. brigade 26. divizije) i **ovladala** linijom Klokot — Vedropolje — Zavalje, izbivši na samu **ivicu** Bihaćkog polja. Uspešnim dejstvom naših jedinica, koje su međusobno uspostavile taktičnu vezu, spoljna odbrana **Bihaća** bila je probijena, a prelaskom 2. brigade 7. divizije na **desnu** obalu Une Bihać je bio okružen s juga, zapada i severa.

1

Napad je nastavljen 24. marta. Prva brigada 26. divizije, ^{za} zajedno sa delovima 8. divizije, slomila je otpor neprijatelja na gomišlju i u Zegaru i, goneći neprijatelja, prodrla u zapadni deo grada. Pokušaj naših snaga da se uz podršku tenkova prebace na desnu obalu Une nije uspeo, jer su Nemci u poslednjem času digli most u vazduh. U zapadnom delu grada neprijatelj je pružao jak otpor iz kule pred mostom, koja je zauzeta tek noću 25/26. marta. Desno od 1. brigade napadala je 11. brigada 26. divizije. Ona je 24. marta zauzela Glavicu i Sikolac, izbivši kod Jezera na levu obalu Une. Stab armije uveo je u borbu i 3. brigadu, iz rezerve, sa zadatkom da kod Jezera pređe na levu obalu Une i sadejstvuje 8. brigadi 20. divizije koja je naišla na jak otpor na liniji Čekrlje — Ribička glavica. Međutim, zbog žilavog otpora i mnogih neprijateljskih protivnapada, napad 3. brigade i delova 8. brigade na Orljane i Ribičku glavicu nije uspeo. Osmu diviziju, sadejstvujući u napadu 26. divizije, produžila je nastupanje preko Bihaćkog polja i izbila na levu obalu Une. Severno od 8. divizije, na levoj i desnoj obali Une, nalazila se 7. divizija.

^{ir} Posle gubitka leve obale Une neprijatelj je bio okružen sa svih strana. U međuvremenu upućena mu je pomoć: 104. lovačka divizija iz Bosanske Krupe (u pokretu) prema Ostrošcu i jedna jaka kolona od delova 20. lovačkog i 4. policijskog puka i 13. ustaško-domobranske divizije iz Karlovca (preko Slunja) ka Bihaću. Pored toga, neprijatelj je već ranije nastojao da prodre jednom kolonom (dva bataljona) pravcem Ramljane — Korenica a drugom kolonom (tri bataljona) od Perušića i Ličkog Osika ka Buniću. Ove kolone su bile iz sastava 392. legionarske i 11. ustaško-domobranske divizije. Navedene pravce zatvarale su 3. brigada 13. divizije i 5. brigada 19. divizije. Dočekavši ga na položajima kod Kuzmanovače, Čardaka i Ljubova, one su neprijatelju nanele osetne gubitke. Pred kolonu koja je nastupala od Karlovca (a prema kojoj nije bilo naših snaga) upućena je jedna brigada 8. divizije. Saveznička avijacija napala je toga dana motorizovanu kolonu 104. lovačke divizije na putu za Ostrožac i bombardovala Ogulin. Obezbedivši se tako od neprijateljske intervencije spolja, naše snage su u rejonu Bihaća produžile napad na istočni deo grada.

U toku 25. marta 26. divizija je manje snage uputila preko razrušenog mosta u istočni deo grada, u cilju obrazovanja užeg mostobrana. Dalje prebacivanje obustavljeno je zbog jake neprijateljske vatre. Osmu diviziju, pošto je forsirala Unu kod Kralje, zauzela je Bakšaiš i prodrla u severoistočni deo grada, do železničke stanice. Noću 25/26. marta prebacila se u istočni deo grada 1. brigada 26. divizije i do 6 časova ujutro očistila

veliki deo grada. Iste noći prebačene na desnu obalu Une manje snage 11. brigade su zauzele Orljane. U toku 26. marta neprijatelj je bio sabijen na mali prostor oko bolnice, gimnazije i železničke stanice. U kritičnom trenutku uspeo je 724. puk 104. lovačke divizije da se preko Spahića i Založja probije u grad i da ostatke bihačke posade spase od potpunog uništenja. Neprijatelj je ponovo ovladao istočnim delom grada, a naše snage su se povukle na levu obalu Une. Jedino su neki delovi 8. divizije uspeali da se održe na mostobranu kod Kralje.

Tada je Stab armije naredio da 26. divizija uvede u borbu i svoju 12. brigadu iz rezerve i da je uputi pravcem Grabež — Pokoj, a 1. brigadu (ojačanu tenkovima) da uputi u napad pravcem Frkašić — Založje sa zadatkom da ponovo zatvori obruč oko neprijateljskih snaga u istočnom delu Bihaća. Uvidevši da će ponovo biti okružen, neprijatelj je noću 27/28. marta napustio grad i preko Spahića se povukao ka Ostrošcu. Delovi 26. divizije su krenuli u gonjenje, ali je Stab armije naredio da se ono obustavi i da se deo bihačkog sektora prema Ostrošcu i Bosanskoj Krupi preda jedinicama 4. korpusa.⁴⁶

Kad je 724. puk ušao u Bihać, jedna neprijateljska kolona, koja je nadirala od Karlovca, izbila je do Bročanaca. Zbog toga je Stab armije naredio da se, pored 1. i 3. brigade 8. divizije, iz armijske rezerve prebaci na taj pravac i 14. brigada 19. divizije (sa 6. brdskim divizionom i tenkovskim bataljonom). U žestokoj borbi južno od Slunja ova neprijateljska kolona je zaustavljena i prisiljena na povlačenje.

Neprijateljsku kolonu koja je od Perušića i Ličkog Osika nastupala ka Buniću sačekala je 13. divizija (sa 5. brigadom 19. divizije) i odbacila, dok su jedinice 35. divizije već ranije odbacile neprijateljsku kolonu koja je pokušala da od Ramljana prodre ka Korenici.

Dok su vođene borbe za oslobođenje istočne Like i Bihaća, 43. divizija 11. korpusa, razvučena od Zumberka do Drežnice, pojačala je aktivnost na komunikacijama Senj — Ogulin — Generalski Stol i Senj — Sušak. U Suhoj krajini, zapadno od Zumberka, 18. divizija 7. korpusa napadala je neprijateljska uporišta.

Neuspeh koji je neprijatelj pretrpeo 20—28 marta imao je za njega teške operativne posledice. Odbrambeni sistem u dolini Une bio je poremećen, a bok grupe armija »E« na pravcu Slunj — Karlovac — Zagreb ugrožen. Jedinice 4. armije i 4. korpusa uspešno su završile prvu fazu oslobođenja Like, raz-

⁴⁶ Prema dokumentima 4. armije, gubici neprijatelja u borbama za Bihać bili su: 1.062 mrtva, oko 900 ranjenih i 750 zarobljenih.

[bivši nemačku 373. legionarsku i 10. ustaško-domobransku diviziju. Znatno deo naoružanja ovih divizija i centralno skladište nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa pali su u naše ruke.

[Oslobođenjem Bihaća otklonjena je opasnost koja je neposredno pretila pozadini i desnom boku 4. armije. Neprijatelj je verovao da će naše snage usmeriti dejstva na sever, u pravcu Zagreba, te je 104. lovačku diviziju prebacio na prostoriju Karlovca.⁴⁷ Zbog toga jedinice 4. korpusa, koje su ostavljene prema nemačkoj 104. lovačkoj diviziji, nisu vodile teže borbe. II Dok su Nemci očekivali pojavu naših snaga na pravcu Karlovac — Zagreb i vršili izvesne pripreme za obezbeđenje tog pravca, dotle se 4. armija grupisala za napad na Gospić.

Dvadeset osmog marta uveče imala je 4. armija sledeći raspored: 26. divizija na prostoriji Bihać — Zegar — Zavalje; 20. divizija u pokretu ka prostoriji Sv. Rok — Lovinac — Medak; 19. divizija na prostoriji Korenica — Bunić — Prijeboj; 9. divizija na prostoriji Novigrad — Obrovac, prikupljena za napad na Karlobag i ostrvo Pag; 1. tenkovska brigada između Gračaca i Debelog Brda; Artiljerijska brigada u rejonu Nebljusi — Debelo Brdo; 13. divizija na liniji Kuzmanovača — Miloševac — Tunjevačka glava; 35. divizija u rejonu Plitvičkih jezera i Trnovca. Sto se tiče 4. korpusa, njegova 8. divizija nalazila se prema Ostrošcu i Primišlju, a 7. divizija na levoj obali Une prema Brekovici.

Oslobođenje zapadne Like i Hrvatskog primorja S obzirom na važnost pojedinih pravaca i na karakter zemljišta pred frontom 4. armije (Mala Kapela — Jadransko more), neprijatelj je rasporedio snage u tri grupe (bez izrazitog težišta) na pravcima prema Karlobagu i Karlovcima (sa posadom na ostrvu Pagu). Ovaj front je držala 392. legionarska divizija sa pridatom 11. ustaško-domobranskom divizijom i drugim manjim samostalnim jedinicama i obalskom artiljerijom. Ove snage su se nalazile u sledećem rasporedu:

— na prostoriji Čudin klanac — Lešće — Otočac: oko devet bataljona i četiri baterije, uglavnom iz sastava 392. legionarske divizije;

⁴⁷ U to vreme su u rejonu Karlovačkog primorja, nemački 20. lovački puk, nemački 4. policijski puk, jedan samostalni policijski bataljon i jedan desantni pionirski bataljon. Sa Drave je u Karlovac premešten Stab nemačkog 91. armijskog korpusa, kome su potčinjene ove snage. Isto tako je i 392. legionarskoj diviziji bilo naređeno da se, ako to prilike dozvole, prebaci u rejon Karlovca.

— na prostoriji Gospić — Perušić: sedam bataljona i J baterije, najvećim delom iz sastava 11. ustaško-domobranske divizije;

— na prostoriji Baške Oštarije — Karlobag — ostrvo Pag: četiri bataljona;

— u pozadini, na komunikaciji Ogulin — Brinje — Seni — Novi: šest bataljona, uglavnom ustaško-domobranskih;

— u Jablancu i Senju: sedam nemačkih obalskih baterija

Najbolje utvrđena i branjena prostorija bila je kod Gospića, gde se neprijatelj koristio postojećim fortifikacijskim objektima koje su izgradili Italijani. Jako utvrđena uporišta bila su Karlobag, Jablanac, Baške Oštarije, Brušane, Lički Osik, Perušić i Čudin klanac.

Sledeći zadatak 4. armije bio je proboj neprijateljskog fronta na liniji Vrhovine — Gospić — Karlobag — Pag. Grupisanje 4. armije izvršeno je od 29. marta do 3. aprila. Divizije su dobile sledeće zadatke:

— 19. divizija: da s linije Turjanski — Korita — Kuzmanovača preduzme napad pravcem Čanak — Lešće, ovlada linijom Venac — Turčin vrh — železnička stanica Lešće — Ogoreli grič i na njoj organizuje odbranu prema Gackom polju, presecajući neprijatelju odstupnicu iz Perušića na sever, a delom snaga da se obezbedi prema Čudinom klancu i Babinom Potoku;

— 13. divizija (ojačana sa dva divizionu artiljerije): da s linije Lipova glavica — Široka Kula preduzme napad pravcem Lipova glavica — Perušić — Malo polje i ovlada Perušićem, a zatim u rejonu Pazarišta zatvori pravce koji iz Gospića izvode u Gacko polje;

— 26. divizija (ojačana sa dva bataljona tenkova i dva divizionu artiljerije): da s linije Čukovac — Ostrovica — Bilaj preduzme napad pravcem Ostrovica — Brezovo polje u cilju okružavanja i uništavanja neprijatelja na prostoriji Lički Osik — Gospić;

— 20. divizija (ojačana 5. prekomorskom brigadom i sa dva bataljona tenkova): da s linije Čitluk — Divoselo preduzme napad na Gospić obuhvatom s juga, a delom snaga zauzme Brušane i zatvori komunikaciju Gospić — Karlobag;

— 9. divizija (bez jedne brigade, ojačana sa tri bataljona pomorske pešadije i jednim brdskim divizionom): da iz rejona Lukovog Sugarja preduzme napad morskom obalom u pravcu Karlobaga, ovlada prostorijom Karlobag — Baške Oštarije i Pagom, a zatim produži nastupanje u pravcu Jablanca;

— 43. divizija 11. korpusa (u pozadini neprijatelja): da se jače angažuje na liniji Jezerane — Žuta Lokva u cilju vezivanja što jačih neprijateljskih snaga na komunikaciji Senj — Brinje — Ogulin;⁴⁸

— 4. korpus: da sadejstvuje na desnom armijskom boku pravcem Drežnik-Grad — Ličke Jesenice — Dabar radi vezivanja neprijateljskih snaga na pravcu Cudin klanac — Vrhovine — Otočac.

Napad je počeo 4. aprila ujutru. Već prvog dana je neprijateljski front bio probijen na celoj dužini, od Plitvičkih jezera do Jadranskog mora.

Na desnom armijskom krilu pred veče je izbila 19. divizija: 5. brigada na komunikaciju Cudin klanac — Prijeboj i na Jurišinu metlu; 6. brigada na liniju Turčin vrh — Čardak i zauzela Venac; 14. brigada je zauzela železničku stanicu Lešće i Ogoreli grič i time presekla vezu između Gospića i Otočca. Sutradan je 19. divizija izbila na liniju Um — Vitak — Kostelčevo Selo, u neposrednu blizinu Otočca.

Na napadnom frontu 13. divizije, 3. brigada je u prvom naletu zauzela Konjsko Brdo, a zatim Kapetanovac i Kujinjaču; 2. brigada i Samostalna brigada,⁴⁹ koje su se kretale u drugom ešelonu, s ciljem da s linije Kaluđerovac — Bobinovac zatvore neprijatelju odstupnicu iz Perušića i Ličkog Osika prema Velebitu, izbile su u toku dana na Vršeljak, ali ipak nisu u potpunosti izvršile zadatak, jer je neprijatelj uspeo da iz Perušića izvuče deo snaga u pravcu Velebita, dok je manji deo bio uništen na Malom polju; 1. brigada je zauzela Ravni vrh i Marinu glavu, odbacila neprijatelja delom prema Bobinovcu a delom prema Butkovićima i nabacila ga na reku Liku, gde je pretrpeo velike gubitke.

Na napadnom frontu 26. divizije, 12. brigada (s jednim tenkovskim bataljonom) zauzela je oko 12 časova Lički Osik; 11. brigada je, posle razbijanja neprijateljskog mostobrana na desnoj obali Like, upala u 19 časova u Gospić sa severa, dok su 1. i 3. brigada prodrle u grad sa istoka i nastavile borbe u gradu.

Na frontu 20. divizije, 9. brigada je, savladavši jak otpor neprijatelja kod Ličkog Novog i na liniji kota 565 — kota 559, prodrla u grad, sa 8. brigadom, i do 23 časa, u sadejstvu s jedinicama 26. divizije, očistila ga od preostalih neprijateljskih delova. Za to vreme je 10. brigada izbila na liniju Vučja

⁴⁸ Trideset peta divizija bila je rasformirana i njenim ljudstvom je uglavnom popunjena 13. divizija.

⁴⁹ Od jednog dela rasformirane 35. divizije formirana je Samostalna brigada za posadne dužnosti u Lici.

draga — Baćinac — Smiljan — Kovačevići — Debelo Brdo i sprečila neprijatelju povlačenje iz Gospića, dok je 5. prekomorska brigada zauzela Baške Oštarije.

Na levom armijskom krilu, 2. brigada 9. divizije razbila je neprijatelja u Konjskom i preduzela gonjenje u pravcu Sušnja-deo snaga je upućen radi obuhvata Baških Oštarija, a drugi deo je, po zauzeću Sušnja, preduzeo gonjenje prema Karlobagu i noću 4/5. aprila (sa delovima 3. brigade) potpuno ovladao gradom. Treća brigada (ojačana jednim bataljonom i artiljerijskim divizionom Kvarnerskog odreda) iskrkala se u Diniškom zalivu i pristaništu Novoj Povijani i 5. aprila po podne savladala neprijateljski otpor u gradu Pagu. Jedan desantni odred (dva bataljona Kvarnerskog odreda), koji se iskrcao u luci Simuni, ovladao je 4. aprila uveče Novaljom.

Sadejstvujući sa 4. armijom, 7. divizija 4. korpusa nadirala je pravcem Ličke Jesenice — Brinje. Ona je 4. aprila zauzela sela Dabar, Letinac, Lipnicu i Stajnicu i sutradan, širokim frontom, izbila na komunikaciju Brinje — Ogulin, ovladavši Krišpoljem, Jezeranima i vrhom Kapele. Time su neprijateljske snage u Lici odsečene od Karlovca, a slobodna teritorija Gorskog kotara i Slovenije, gde su operisali 43. divizija i 7. korpus, spojena je sa ostalom oslobođenom teritorijom. Stvoreni su povoljniji uslovi za manevar naših snaga u duboku pozadinu neprijatelja, pravcem Drežnica — Jasenak — Mrkopalj — Lokve.

Petog aprila uveče neprijatelj je pred frontom 4. armije držao Otočac i kontrolisao komunikacije Otočac — Žuta Lokva, Brinje — Žuta Lokva — Vratnik — Senj i Jablanac — Senj — Crikvenica. Stab armije, pretpostavljajući da će neprijatelj, zbog osetnih gubitaka, pokušati izvlačenje prema Ogulinu ili obalom u pravcu Sušaka, naredio je da se hitno ovlada komunikacijom Ogulin — Brinje — Žuta Lokva i da se pravcem Žuta Lokva — Krivi Put izbije na komunikaciju Senj — Novi. U tom cilju izdati su divizijama sledeći zadaci: 19. diviziji — da (uz podršku dva tenkovska bataljona) zauzme Otočac, a zatim, pravcem Žuta Lokva — Krivi Put, nastupa ka komunikaciji Senj — Novi u cilju obuhvata Senja sa severa; 13. diviziji — da usiljenim maršem izbije na liniju Veliki Kut — Kalanje Veliko — Brlog radi napada na Brinje i radi obezbeđenja od Ogulina; 26. diviziji — da najkraćim pravcem izbije na prostoriju Kopolje — Donja Svica — Kuterevska kosa radi presecanja komunikacija koje iz Otočca izvode za Sv. Juraj i Žutu Lokvu; 9. diviziji — da produži nadiranje pravcem Jablanac — Senj; 20. diviziji — da se kod Perušića prikupi u armijsku rezervu.

Šestog aprila divizije su pristupile izvršenju zadataka, pevetnaesta divizija napala je Otočac i, prinudivši neprijatelja na povlačenje u pravcu Žute Lokve, izbila do Rapajića, gde se povezala sa 7. divizijom 4. korpusa koja je tog dana ovladala Brinjem. Ostale divizije bile su tog dana u pokretu,⁵⁰ a 9. divizija, nadirujući duž morske obale, izbila je prednjim delovima pred Jablanac.

Sutradan je preduzet napad na Jablanac i Senj. Devetnaesta divizija, proteravši preostale delove 392. legionarske divizije, do mraka je zauzela sela Prokike, Žutu Lokvu i Melnice, koja su zatvarala pristup Senju i Krivom Putu. Deveta divizija je glavninom doprla ispred Jablanca i vršila pripreme za napad, dok je 43. divizija zauzela Krivi Put i, noću 7/8. aprila, Modruš.

Idućeg dana, 8. aprila, 19. divizija produžila je nadiranje u pravcu Krivog Puta, zauzela otporne tačke Sašinu, Plan, Donju glavicu i kotu 509 i do mraka izbila na more, presekaвши komunikaciju Senj — Novi.

Na Senj je napadala 26. divizija, koja je u toku 7. i 8. aprila izvršila pokret preko Krasna ka Sv. Juraju. Ujutru, 9. aprila, njena 12. brigada je napala Vratnik, koji je neprijatelj uporno branio da bi svojoj glavnini u Senju stvorio potrebno vreme za odstupanje ka Novom. Ovladavši Vratnikom posle teške borbe, 12. brigada je prodrli u Senj i do kraja dana oslobodila ga (sa delovima 19. divizije koji su po zauzimanju Sv. Juraja prodrli u grad s juga). Neprijateljske snage koje su pokušale da se iz Senja probiju ka Novom bile su zaustavljene i izložene snažnim udarcima 19. divizije. Samo mali deo, zahvaljujući noći, uspeo je da se probije morskom obalom u pravcu Sušaka.⁵¹

Deveta divizija do mraka je oslobodila Jablanac, a neprijateljske snage koje su se izvukle iz ovog uporišta bile su uništene kod Sv. Juraja.

Na desnom armijskom krilu, 13. divizija oslobodila je Modruš i uspostavila vezu sa 14. divizijom. Jedinice 4. korpusa pojačale su dejstva protiv nemačke 104. lovačke divizije, koja je nadirala pravcem Ličko Petrovo Selo — Slunj. Upozoren time na mogućnost prodora neprijateljskih snaga u pozadinu 4. armije, Stab armije prebacio je 20. diviziju na prostoriju

⁵⁰ Peta prekomorska brigada, koja je u borbama kod Gospića bila u sastavu 20. divizije, upućena je 6. aprila u Sloveniju, gde je rasformirana; njenim ljudstvom je popunjen 7. korpus.

⁵¹ U tim borbama poginuo je i komandant 392. legionarske divizije, dok je komandant 847. puka zarobljen. Sve teško naoružanje neprijatelja palo je u ruke 4. armije.

Babin Potok — Zalužnica kako bi, prema potrebi, mogla pojačati snage 4. korpusa. Generalštab JA, obavešten o dejstvu nemačke 104. lovačke divizije koja se nalazila u rejonu Ličkog Petrovog Sela, 8. aprila je uputio Štabu armije depešu sa zahtevom da obrati pažnju na svoj desni bok i da, pre nego što produži nastupanje, odbaci 104. lovačku diviziju. Međutim je Štab armije, težeći da jačim snagama što pre prodre u Istru predložio Generalštabu da se na prostoriju Bihaća uputi jedna divizija koja bi se s jedinicama 4. korpusa angažovala u borbi protiv 104. lovačke divizije. Generalštab je usvojio ovaj predlog i obavestio Štab armije: da će najdalje za dva dana jedna krajiška divizija krenuti pravcem Jajce — Petrovac — Bihać i staviti se privremeno pod njegovu komandu, da bi, uz sadejstvo 4. korpusa, obezbedila desni armijski bok radi neometanog nadiranja ka Istri.

U međuvremenu je 4. armija nastavila dejstva. Desetog aprila je 13. divizija oslobodila Josipdol i Ogulin. Samo je mali deo neprijateljskih snaga uspeo da se izvuče iz Josipdola, dok se iz Ogulina neprijatelj u neredu povukao prema Generalskom Stolu.

Ostale divizije su u toku 10. i 11. aprila čistile zemljište od neprijateljskih grupa koje su lutale šumama. Sedma divizija zauzela je 10. aprila Krnjakov vrh, Čelopek, Ličko Petrovo Selo, Trojvrh i Vojnovac.

Oslobođenjem Josipdola i Ogulina, 4. armija još bolje je osigurala svoj bok i čvršće se povezala sa 7. korpusom koji je operisao u slobodnom delu južne Slovenije, pa je Štab armije, u cilju napada na Rijeku, 11. aprila izdao naređenje: 13. diviziji — da se aktivno angažuje prema Generalskom Stolu; 19. diviziji — da produži nadiranje duž obale u cilju oslobođenja Novog i Crikvenice; 26. diviziji — da nastupa sa 19. divizijom, s tim da deo snaga pripremi za desant na ostrvo Krk; 9. diviziji — da izvrši desant na ostrvo Rab i oslobodi ga, a zatim bude spremna za desant na ostrva Cres i Lošinj; 43. diviziji — da se prikupi prema Lokvama; 20. diviziji (armijska rezerva) da se zadrži na dotadašnjoj prostori.

Pošto je 12. aprila probijen sremski front, Generalštab je 14. aprila naredio Štabu 4. armije da svim snagama produži energično nastupanje osnovnim pravcem Rijeka — Trst, ne obzirući se mnogo na svoj desni bok, i da što pre zauzme Trst i ovlada Slovenačkim primorjem. Za obezbeđenje desnog armijskog boka (od Zagreba) predviđeni su 4. korpus i grupa divizija 2. i 5. korpusa. Sto se tiče obezbeđenja armijskog boka od Ljubljane, Generalštab je preporučio Štabu armije da to reguliše u sporazumu sa Glavnim štabom Slovenije.

Na osnovu naređenja Generalštaba, 29. divizija je 12. aprila sa prostorije Kiselj — Busovača krenula za dolinu kako bi s jedinicama 4. korpusa obezbedila desni bok 4. armije.⁵²

U međuvremenu su jedinice 4. armije počele dejstva i pokrete u duhu naređenja Štaba armije od 11. aprila. Noću 11/12. aprila 9. divizija se u četiri desantna odreda iskrcala na Rab i sutradan zauzela jaka uporišta: Rt Stojan, Rt Krištofor i grad Rab.⁵³

[Na desnom armijskom krilu, na frontu 13. divizije, 3. brigada je 13. aprila, posle žestoke borbe, zauzela Tounj, koji su branile jedinice 91. armijskog korpusa,⁵⁴ a 2. brigada je zauzela Donje Dubrave. Neprijatelj se povukao ka Generalskom Stolu.

Na prostoriji Lokve — Mrzle Vodice, 12. aprila, 43. divizija vodila je žestoke borbe sa svežim snagama nemačke 237. divizije. Njena 3. brigada nije uspela da kod Ledenica i Gradine spreči izbijanje delova te nemačke divizije u Novi, a 1. brigada je jedva odolevala snažnom neprijateljskom pritisku u rejonu Lokava. Toga dana, na desnom armijskom boku, kolona nemačke 104. lovačke divizije, koja se probijala s juga, spojila se s kolonom koja je nastupala sa severa, od Primišlja. Time je 8. divizija 4. korpusa potisnuta s komunikacije Slunj — Primišlje.

Za uspešno nadiranje prema Istri bilo je potrebno pojačati snage prema Lokvama, pošto je 43. divizija bila brojno slaba. Stoga je Stab armije 13. aprila odlučio da 13. diviziju (koja se nalazila na pravcu Ogulin — Karlovac) zameni 20. divizijom i da je uputi prema Lokvama.

Četrnaestog aprila, u borbama za Novi i Crikvenicu, 19. divizija zauzela je Gradinu, istočno od Novog.

Istog dana je 43. divizija prodrla u Mrzle Vodice, ali je protivnapadom bila odbačena na polazne položaje. Deveta brigada 20. divizije napadala je neprijatelja koji je osiguravao komunikaciju Slunj — Primišlje i zauzela dominirajuće visove nedaleko od komunikacije, ali je s tih položaja odbacila 104. lovačka divizija koja se povlačila iz Slunja. Kada je, u prvi mrak, 9. brigada ponovo zauzela ove visove i prodrla na komunikaciju, glavnina 104. lovačke divizije bila se već povukla prema Polju. Ujutru su naše jedinice ušle u Primišlje.

⁵² Kasnije će 29. divizija biti stavljena pod komandu 4. armije i sa ostalim njenim snagama nastupati ka Trstu.

⁵³ U borbama za Rab, prema našim podacima, neprijatelj je imao 197 mrtvih i 335 zarobljenih.

⁵⁴ Delovi 20. lovačkog puka i 13. ustaško-domobranske divizije, ostaci 392. dopunskog bataljona (razbijenog kod Josipdola) i nešto tenkova i motorizovane artiljerije.

U toku 15. aprila, pred večer, posle teških borbi, 19. divizija^a zauzela je Novi i Crikvenicu; 26. divizija, na široj prostoriji Senja, vršila je pripreme za desant na ostrvo Krk; 20. divizija izmila je na prostoriju Ogulin — Delnice i smenila 13. diviziju koja je krenula ka Lokvama da pojača 43. diviziju; 9. divizija se nalazila na ostrvu Rabu.

Izbijanjem 4. armije na liniju Crikvenica — Lokve, polovinom aprila, završene su borbe za oslobođenje zapadne Like i Hrvatskog primorja, te je Stab armije otpočeo pripreme za oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta.

Dok je 4. armija prodirala ka severozapadu, 7. korpus, u Notranjskoj i Dolenjskoj, i 9. korpus, u Gorenjskoj i Slovenačkom primorju, dejstvovali su na komunikacije u pozadini neprijatelja, vezivali znatan deo njegovih snaga i time mu sprečavali slobodu manevra i uredno snabdevanje. Zbog toga je neprijatelj jakim snagama preduzeo napade na operativnom području 7. korpusa i do kraja marta, potisnuvši jedinice 15. i 18. divizije, uspeo da ovlada važnim komunikacijama Novo Mesto — Ljubljana, Kočevje — Ljubljana i Grahovo — Velike Bloke — Ribnica.

Prvih dana aprila neprijatelj je na ovom području bio dosta neaktivan. On je čvrsto poseo uporišta na liniji Kostajnica — Novo Mesto — reka Krka — Struge — Ribnica — Kočevje. Usled toga 7. korpus je odlučio da obe svoje divizije grupiše u Suhoj krajini radi napada na uporište Struge, a u Beloj krajini, prema Novom Mestu, da ostavi samo slabije snage. Napad na Struge izvršila je 6. aprila 18. divizija, dok je 15. divizija za to vreme blokirala uporišta u Kalu i Zužemberku, ali zbog brze intervencije neprijatelja (koji je dovukao pojačanja) poduhvat nije uspeo. Noću 8/9. aprila dve brigade 15. divizije napale su uporište Vinkov vrh i sutradan ga zauzele, a 10. brigada 18. divizije proterala je neprijatelja iz Jama. Međutim, neprijatelj je uspeo da povрати izgubljena uporišta.

Dejstva na ovoj teritoriji u priličnoj su meri omela neprijatelja da brže dejstvuje protiv naših jedinica u Suhoj krajini. Neprijatelj je od 9. do 15. aprila vršio pritisak prema Suhoj krajini, ali nije postigao veće rezultate. U narednom periodu će 7. korpus neposredno sadejstvovati s jedinicama 4. armije na obezbeđenju desnog armijskog boka.

Na teritoriji 9. korpusa, posle ofanzive na oslobođenu teritoriju, koja je završena 3. aprila, neprijatelj je radi zatvaranja Vipavske doline uspostavio uporišta u selima Zavrh, Puštale, Podlaka, Donji Lokovec, Predmeja, Otlica i na Sinjem vrhu, iz kojih je vršio nasilna izviđanja.

Četvrtog aprila je 7. brigada 31. divizije zauzela četničko uporište Bukovje (severozapadno od Postojne). Zbog toga j°

neprijatelj idućeg dana napao njene položaje na Otovniku i Sv. Lovrencu, a zatim se povukao u svoje garnizone. To zatišje iskoristio je Stab 9. korpusa da bi reorganizovao jedinice i koncentrisao ih na prostorijski Trnovskog gozda za predstojeći prodor ka Trstu.

Četvrta armija izvršila je prvi deo zadatka. Njene jedinice su već prvog dana ofanzive, 20. marta, probile neprijateljski front na sektoru Udbina — Lapac, a drugog dana oslobodile istočnu Liku, spojivši se na Krbavskom polju s jedinicama 4. korpusa koje su dejstvovale u Kordunu, u pozadini neprijatelja, dok su u dolini Une, u rejonu Drenovače, podišle spoljnim utvrđenjima Bihaća. Time je nemački 15 brdski armijski korpus bio ponovo razdvojen, a njegova istočna grupa (373. legionarska i 10. ustaško-domobranska divizija) izložena na Plješevici i u dolini Une sistematskom uništavanju.

Ovaj brzi prodor potpuno je iznenadio neprijatelja, što je primoralo Vrhovnu komandu Jugoistoka da sa fronta na Dravi — koji se, zbog povlačenja 2. oklopne armije u južnoj Mađarskoj, postepeno produžavao prema Varaždinu — izvuče 104. lovačku diviziju i hitno prebaci u dolinu Une, prema Bihaću. Međutim, glavnina te divizije stigla je suviše kasno, jer su jedinice 4. armije već bile oslobodile Bihać.

Borba za oslobođenje Bihaća trajala je oko sedam dana. To vreme se moglo skratiti da je 8. divizija 4. korpusa upotrebila jače snage severozapadno od Bihaća, odakle je neprijatelj izvukao jedinice radi ojačanja položaja u rejonu Drenovače, i da je 26. divizija odmah angažovala sve snage umesto što je držala dve brigade u rezervi u Nebljušima.

Zapadna grupa (392. legionarska i 11. ustaško-domobranska divizija) dočekala je takođe napad 4. armije u razvučenom rasporedu, na frontu Vrhovine — Perušić — Gospić — Karlobag — ostrvo Pag, umesto da je koncentrisala glavne snage u rejonu Otočca, koji zatvara Gacko polje, i na pravce koji vode na Hrvatsko primorje i ka Karlovcu. To je imalo za posledicu da je 4. armija u prvom naletu, 4. aprila, probila front od Lešća do morske obale, razbila obe divizije (392. legionarsku i 11. ustaško-domobranksu) i oslobodila Perušić, Gospić, Karlobag i ostrvo Pag. Ona je 6. aprila oslobodila Vrhovine i Babin Potok. Neprijatelj je zatim napustio rejon Otočca i povukao se ka Senju. Tako je on bio odbačen sa prostorijske koja je zatvarala Gacko polje, na kome je nameravao da zadrži nadiranje naših snaga ka Hrvatskom primorju. Ali ni 4. armija nije ostvarila svoj plan da na toj prostorijski opkoli i uništi glavninu neprijateljskih snaga, jer 9. divizija nije uspela da im preseče odstupnicu ka Žutoj Lokvi, a 13. i 26. divizija, usled velikog odstojanja, teškog zemljišta i slabih puteva, nisu stigle na vreme da

zatvore pravac od Ogulina i komunikacije koje iz Otočca vode u rejon Senja. No, ovo je uspelo nekoliko dana docnije, kada su jedinice 4. armije, ovladavši komunikacijom Ogulin — Brinje — Žuta Lokva i izbivši na komunikaciju Senj — Sušak odsekle neprijatelja od Ogulina i Sušaka i, posle žestokih borbi, uništile obe neprijateljske divizije. Od 392. legionarske divizije ostala je samo jedna slaba pukovska grupa (jačine: dva bataljona i jedna baterija), koja je ušla u sastav 97. armijskog korpusa, dok su se ostaci 11. ustaško-domobranske divizije potpuno raspali.

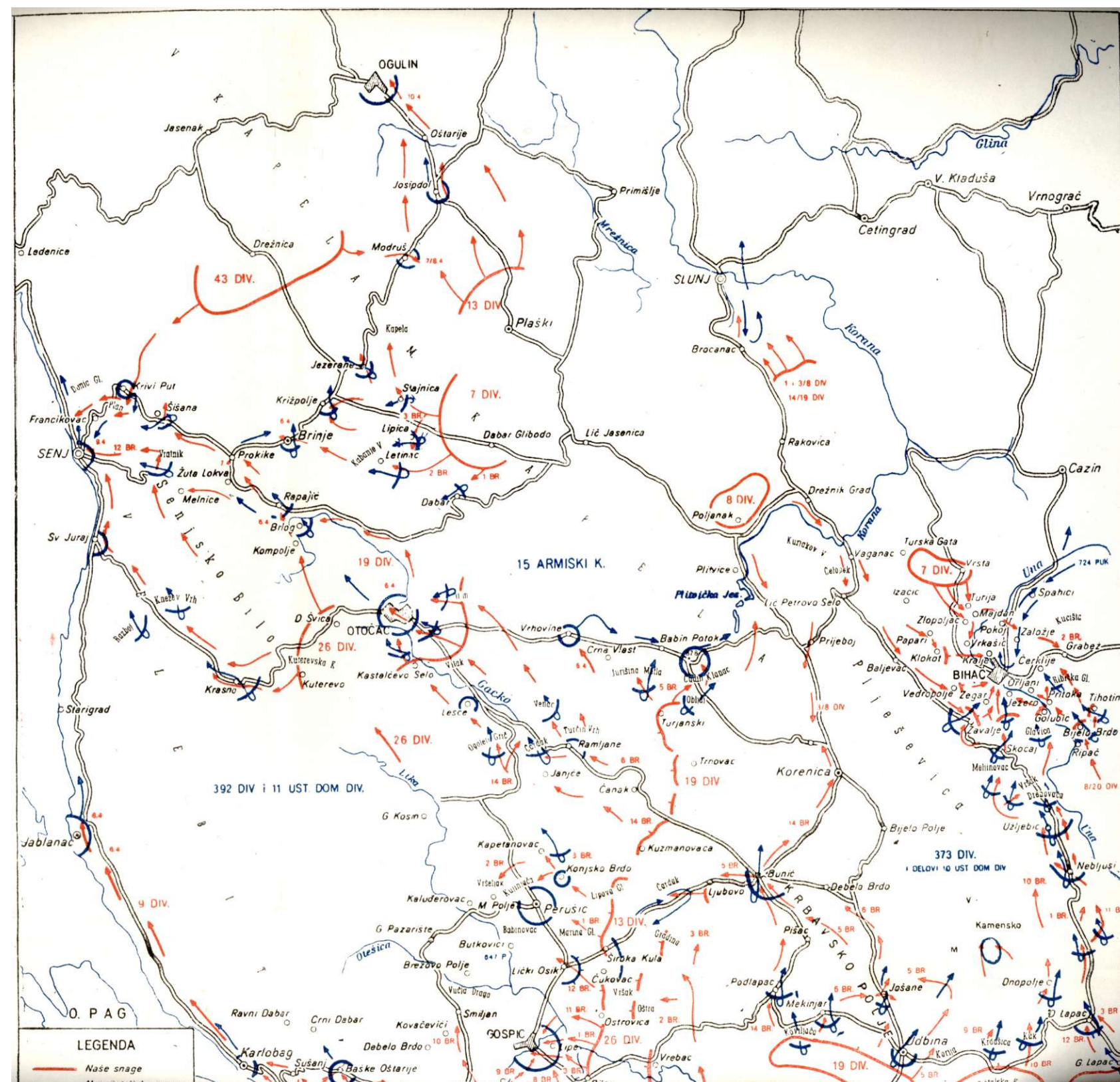
Ovaj veliki i brzi uspeh 4. armije ima se pripisati u prvom redu umešnosti štabova i jedinica koje su veštim manevrima okružavale i uništavale neprijatelja, izbegavajući da ga frontalno potiskuju ka utvrđenoj bivšoj jugoslovensko-italijanskoj granici. S druge strane, neprijatelj nije imao dovoljno snaga da se suprotstavi snažnom naletu naših divizija, a nije mogao ni da dovuče pojačanja, jer su mu 11. 4. i 7. korpus u pozadini vezivali znatne snage i dejstvom na komunikacije onemogućavali brze manevre njegovih jedinica.⁵⁵

SARAJEVSKA OPERACIJA

Obostrane namere i planovi Po oslobodenju Beograda i uspostavljanju sremskog fronta, u jesen 1944, Sarajevo je za Nemce imalo vrlo veliku operativno-strategijsku važnost, jer je služilo kao prihvatna baza i oslonac glavnih snaga grupe armija »E« koje su se povlačile dolinom Zapadne Morave i preko Sandžaka ka dolini reke Bosne, i dalje na sever. Međutim, početkom 1945, kada su se sve snage grupe armija »E« povukle iz zapadne Srbije i Crne Gore, a naročito posle pada Mostara, Sarajevo više nije imalo tu važnost, te je vrhovni komandant Jugoistoka predložio nemačkoj vrhovnoj komandi oružanih snaga da se Sarajevo napusti.⁵⁶ Ovo je nalogala i opšta nepovoljna situacija Nemaca u Jugoslaviji, a naročito u istočnoj Bosni, gde je 2. armija, operišući u sadejstvu sa 5. korpusom, neprekidno ugrožavala komunikacije u dolini reke Bosne i skoro izolovala nemačke snage u rejonu Sarajeva. (Skica br. 38).

⁵⁵ Toj pobjedi 4. armije odao je priznanje i komandant savezničkih snaga u Italiji, feldmaršal Aleksander, u depeši maršalu Titu, 10. aprila, u kojoj između ostalog kaže: »To je trijumf Vaše lične strategije, pobjeda Vaših odličnih vojnika...« (Spoljnopolitička dokumentacija, 1951, strana 288).

⁵⁶ Izjava general-pukovnika Lera (Arhiv VII, k. 70, reg. br. 1/1).

Hitler nije odobrio ovaj predlog, jer se, verovatno, nadao da će u velikoj prolećnoj protivofanzivi u Mađarskoj ponovo ovladati prostorijom između Dunava i Tise i time tesno povezati desno krilo grupe armija »Jug« u Mađarskoj s levim krilom grupe armija »E« u Sremu. Tek posle neuspeha nemačke protivofanzive u Mađarskoj, on je (20. marta) odobrio da se Sarajevo napusti. Ali u to vreme su se jedinice nemačkog 21. brdskog armijskog korpusa, koji je branio širu prostoriju Sarajeva, nalazile u teškoj situaciji, pritisnute sa svih strana od 2. 3. i 5. korpusa NOVJ. Zbog toga je 21. brdski armijski korpus bio primoran da uporno brani položaje na spoljnim prilazima Sarajevu, istovremeno vršeći evakuaciju grada. U Sarajevu su se, pored jedinica za neposrednu odbranu grada, nalazile razne vojne i civilne ustanove, oko 3.000 ranjenika i velika količina ratnog materijala, u kome je Nemačka u to vreme oskudevala.

Odbranu Sarajeva i njegove šire prostorije organizovao je Stab 21. brdskog armijskog korpusa na taj način što je poseo dalje prilaze gradu, u rejonima Podromanije, Pala, Jablanice i Ivan-sedla, grupišući glavne snage oko komunikacija. Radi uporne odbrane, neprijatelj je duž komunikacija zauzeo dubinski raspored, posedajući u njihovom zahvatu topografski jake i fortifikacijski dobro utvrđene položaje i mesne objekte. Iza ove linije spoljne odbrane organizovani su za odbranu jaki topografski objekti u neposrednoj blizini Sarajeva, kao i unutrašnjost grada.

Raspored neprijateljskih snaga bio je uglavnom sledeći:

— 181. divizija (bez 359. puka), dopunski bataljon 1. ustaške brigade, oko 200 žandarma i 120 ustaških milicionera na komunikacijama Sarajevo — Sokolac i Sarajevo — Pale — železnička stanica Stambolčić;

— 964. tvrđavska brigada, delovi 1. ustaške brigade i 3. bataljon 18. ustaške brigade na komunikaciji Vojkovići — Jablanica i na prostoriji Trnovo — Umoljani;

— 369. divizija, ostaci 9. ustaško-domobranske divizije (oko 350 ljudi) i 2. brdska ustaško-domobranska brigada na prostoriji Pazarić — Tarčin — Ivan-sedlo;

— 9. ustaška brigada, 1. bataljon 1. ustaške brigade i 7. bataljon 18. ustaške brigade na komunikaciji Rajlovac — Ilijaš — Visoko;

— SS policijski puk »Nagel« (bez 2. bataljona) i 11. ustaška brigada (bez 4. bataljona) na komunikaciji Kiseljak — Busovača;

— 4. bataljon 1. ustaške brigade u Kiseljaku;

— 4. bataljon 11. ustaške brigade duž pruge Visoko — Zenica;

— 9. bataljon 18. ustaške brigade na prostori Zenice.

Ostale jedinice⁵⁷ bile su raspoređene u Sarajevu, u njegovoj neposrednoj okolini i po uporištima u dolini reke Bosne (do Kaknja). Sedma SS divizija nalazila se u rezervi zapadno od grada.

U toku opštih priprema za konačno oslobođenje zemlje sazreli su bili uslovi za oslobođenje Sarajeva. Zbog toga je početkom marta Generalštab JA naredio 2. 3. i 5. korpusu, koji su bili pod njegovom neposrednom komandom, da ovladaju neprijateljskim uporištima na daljim prilazima Sarajevu i zauzmu polazne položaje za napad na grad. U tom cilju, po završetku borbi u rejonu Zvomika i Drinjače i posle čišćenja Paprače od četnika, upućen je ka Sarajevu 3. korpus sa zadatkom da ovlada Rogaticom, Sokocem i Podromanijom. S juga je, dolinama Prače i Željeznice i od Konjica ka Ivan-sedlu, upućen ka Sarajevu 2. korpus, dok su sa zapada, još od jeseni 1944, prema Sarajevu bile angažovane 4. i 10. divizija 5. korpusa, koje su vršile pritisak na Zenicu, na komunikaciju Bu-sovača — Kiseljak i ka Tarčinu.

Do polovine marta je 3. korpus (27. i 38. divizija), pod vrlo nepovoljnim vremenskim i terenskim uslovima, zauzeo Sokolac. Dalje njegovo napredovanje bilo je zaustavljeno upornom odbranom s linije Pohovac — Pliješ — Velika gradina. Drugi korpus je nastupao ka Sarajevu po divizijama (37. divizija pravcem Renovica — Pale, 3. divizija pravcem Trnovo — Jablanica, 29. divizija pravcem Konjic — Ivan-sedlo). Njegova 37. divizija izbila je na liniju Nepravdići — Bogovići — Hotičko polje — Sipovica — železnička stanica Stambolčić. Treća divizija, koja je posle žestokih borbi izbila na liniju Grabske šume — Presjenica, gde je zadržana upornom odbranom neprijatelja, uspela je do polovine marta da zauzme na svom desnom krilu Kobilju Glavu i Slapove, a na levom Govnište i Krupac. Sva nastojanja neprijatelja da u toku sledećih dana povрати izgubljene položaje ostala su bezuspešna. Posle oslobođenja Mostara, 29. divizija oslobodila je 3. marta Konjic, 4. marta sela Podorašac, Dragočaj i Bradinu i noću 4/5. marta ovladala Ivan-sedlom. Posle teških četvorodnevnih borbi, prebacivši na ovaj pravac 13. puk 7. SS divizije, neprijatelj je

⁵⁷ To su: 803. 834. 920. i 935. landesšicen-bataljon, delovi 969. tvr-davske brigade, delovi 5. ruskog dobrovoljačkog korpusa, 359. puk 181. divizije, 2. bataljon puka »Nagel«, 3. ustaški dopunski puk, 8. ustaški artiljerijski divizion, ustaška protivavionska baterija, oko 600 domo-brana i žandarmerija, 300 policajaca, sandžačka ustaška milicija (720 ljudi) i oko 900 ustaških milicionera iz Jarčedola, Kobilje Glave i Vasina Hana.

zaustavio dalji prodor 29. divizije i povratio Ivan-sedlo. Za to vreme su 4. i 10. divizija 5. korpusa i dalje vršile pritisak na komunikaciju Sarajevo — Kiseljak — Zenica, naročito na komunikaciju Blažuj — Ivan-sedlo, koju su delovi 10. divizije neposredno napadali. Zbog toga je 13. SS puk vraćen sa Ivan-sedla u sastav svoje divizije, koja je krajnjim požrtvovanjem onemogućila da delovi 5. korpusa izbiju u dolinu reke Bosne.

Po naređenju Generalštaba JA formiran je 17. marta Operativni štab, koji je dobio zadatak da objedini borbena dejstva svih snaga oko Sarajeva i rukovodi predstojećom operacijom. Pod njegovu komandu su stavljeni: 2. i 3. korpus, Operativna grupa 5. korpusa (4. i 10. divizija) i Grupa brigada zeničkog sektora.⁵⁸

Planom Operativnog štaba predviđeno je da se prethodno izvrše pripreme i zauzmu polazni položaji, a zatim napadne Sarajevo — 3. korpusom sa severoistoka i istoka, 2. korpusom s juga, jugoistoka i zapada, a Operativnom grupom 5. korpusa sa severa. Grupa brigada zeničkog sektora imala je da napada neprijatelja koji se bude povlačio komunikacijom Sarajevo — Zenica — Doboј.

U duhu tog plana, 3. korpus je imao prethodno da zauzme neprijateljska uporišta na Podromaniji, 29. divizija 2. korpusa da ovlada Ivan-sedlom, a Operativna grupa 5. korpusa, po prikupljanju zapadno od komunikacije Kiseljak — Busovača, da pređe reku Bosnu i zauzme polazne položaje za napad na Sarajevo sa severa. Pošto budu izvršeni ovi zadaci, 37. divizija imala je da napadne grad s jugoistoka, 3. divizija s juga, a 29. divizija komunikacijom Kiseljak — Sarajevo.

Do 28. marta uglavnom su vršene pripreme. U međuvremenu je neprijatelj preduzeo veću akciju protiv 3. divizije 2. korpusa, koja je energičnim pritiskom ugrozila Jablanicu (oko 12 km južno od Sarajeva), važno uporište spoljne odbrane Sarajeva. U tom cilju je na prostoriју Hrasnica — Blažuj — Butmir dovedena 7. SS divizija, koja se noću 16/17. marta iznenada prebacila preko Igman-planine, izbila 17. marta na liniju Oblo Brdo — Ledići i ugrozila bok i pozadinu 3. divizije. Stoga je Stab divizije naredio izvlačenje svojih delova iz Trnova, u koje je neprijatelj uveče ušao. U daljim borbama, od 18. do 20. marta, neprijatelj je ovladao linijom Bič — Bašci — Delijaš — Durakovići kada je njegova aktivnost znatno popustila. Iskorišćujući ovu situaciju, 3. divizija je odbacila neprijatelja i izbila na svoje ranije položaje.

⁵⁸ Grupu brigada zeničkog sektora sačinjavali su: 11. brigada 4. divizije, 13. brigada 39. divizije i 18. brigada 53. divizije, ojačane Artillerijskom brigadom i Tenkovskom četom 5. korpusa.

Borbe na prilazima Sarajevu Do 28. marta se Operativna grupa 5 korpusa prikupila zapadno od komunikacije Kiseljak — Busovača, u rejonu Sotnice — Pobrđe (10. divizija) i u rejonu Rizvići — Mehurići — Zivčiči (4. divizija). S te prostorijske obe divizije su noću 28/29. marta prešle komunikaciju Kiseljak — Busovača i zauzele neprijateljska uporišta na pravcu svog nastupanja. U toku 29. marta je 10. divizija izbila na prostoriju Džindići — Gornja Papratnica — Koprivnica, a 4. divizija na prostoriju Sebinje — Viduša — Sopotnica.

Noću 29/30. marta je 7. brigada 10. divizije prešla reku Bosnu kod Donje Papratnice i uspostavila mostobran kod Gore; 9. brigada je napala zaselak Doboj s ciljem da zauzme železnički most; ostale jedinice su napadale neprijatelja u rejonu Kaknja. Do 7 časova (30. marta) zauzet je zaselak Doboj, a do 17 časova i most. Po prelasku ostalih jedinica 10. divizije most je srušen i time presečena jedina železnička veza Sarajeva sa dolinom Save. Za to vreme je 4. divizija zauzela most u Kaknju, obrazovala mostobran na desnoj obali Bosne i produžila napad na neprijatelja koji je branio Kakanj i Zgošću.

Posle ovog uspeha Operativne grupe 5. korpusa u dolini reke Bosne došlo je do intervencije 7. SS divizije,⁵⁹ koja je 31. marta upućena da otvori prolaz kroz dolinu Bosne i omogućiti izvlačenje ostalih snaga sa prostorijske Sarajeva. Ova divizija, s ustašama i četnicima, prikupljala se na prostorijskoj Vareš — Zenica — Cestići. Da bi se osujetila namera neprijatelja, odustatlo se od pokreta ka Sarajevu, pa je 4. i 10. diviziji naređeno da upute po jednu brigadu na prostorijske Lipnica — Borovica — Bastašići i Rtanj — Mijakovići sa zadatkom da zatvore pravac od Vareša i što dalje izviđaju prema komunikaciji Vareš — Breza.

Prvog aprila su 10. divizija i 6. brigada 4. divizije uspostavile borbeni kontakt sa 13. pukom 7. SS divizije. Nemci su nastojali da što pre ovladaju linijom Liješnica — Kračiči. U ogorčenoj borbi, koja je trajala ceo dan, neprijatelj je bio pri- nuden na povlačenje, ali je i Operativna grupa izgubila dragoceno vreme, koje se u daljem toku borbi za Sarajevo nije moglo nadoknaditi.

U međuvremenu su 2. i 3. korpus počeli dejstva radi ovladavanja neprijateljskim položajima na daljim prilazima Sarajevu i stvaranja povoljnih uslova za odlučan napad na grad.

⁵⁹ Još 26. marta je 7. SS divizija počela transportovanje za Vareš, jer je bila predviđena za napad prema Tuzli. Međutim, događaji na Romaniji i u dolini reke Bosne izmenili su ovaj plan, te je 13. SS puk upućen da interveniše prema 5. korpusu, a 14. SS puk prema Podromaniji, gde je bio okružen 363. puk 181. divizije.

Treći korpus je imao zadatak da zauzme Podromaniju i pnu stijenu, a zatim napadne Sarajevo. Zbog toga je Stao,usa odlučio da, uz sadejstvo 37. divizije 2. korpusa, napadne neprijatelja kod Cavčeva polja i Pustopolja, razdvoji neprijateljske snage u rejonu Podromanije i na Crvenoj stijeni prijelazne snage u rejonu Podromanije i na Crvenoj stijeni od onih u rejonu Sarajeva, a zatim ih razbije ili uništi.

Napad 3. korpusa počeo je 28. marta ujutru. Dve brigade 27. divizije, posle oštne borbe, ovladale su neprijateljskim otpornim tačkama Lučevnikom, Han-Obodašom, Ljeljenom i Rasolinom, prešle komunikaciju Sokolac — Sarajevo i odsekle neprijateljske snage u rejonu Podromanije od snaga na Crvenoj stijeni. Time je u rejonu Podromanije bio okružen 363. puk nemačke 181. divizije. Posle toga, zadržavajući deo snaga na obezbeđenju sa pravca Crvene stijene, glavnina 27. divizije potisnula je neprijatelja prema uporištu Dikaljima. Istovremeno, 20. brigada ove divizije nije uspela da ovlada Pohovcem.

Napad 27. divizije uglavnom se povoljno razvijao. Međutim, 38. divizija je nastupala sporo i neodlučno. Ona je tek uveče uspela da zauzme Gradac, Triješanj, Kosu i Sinjevo. Zatim je napala Crni vrh i Sumbulovac, ali je bila odbijena, te se zadržala na liniji Gradac — Triješanj. Četvrta brigada 37. divizije 2. korpusa zauzela je Stambolčić i Pale, ali ih je, zbog jakog pritiska neprijatelja, ubrzo napustila.

Sledećih dana razvile su se oko Podromanije oštne borbe za uništenje okruženog nemačkog 363. puka. Pravcem Olovo — Medojevići intervenisao je 14. puk 7. SS divizije, ugroživši pozadinu i bok 38. divizije i pozadinske jedinice i ustanove 3. korpusa u rejonu Sirijevića. Zbog toga je Stab korpusa obustavio napade na 363. puk, a glavninu snaga uputio prema 14. SS puku: najpre dva bataljona iz 27. divizije, a zatim glavninu 38. divizije i delove 27. divizije. U rejonu Cavčeva polja zadržana je jedna brigada 27. divizije da onemogući spajanje neprijateljskih snaga iz Podromanije sa snagama na Crvenoj stijeni.

Četrnaesti SS puk, koji je nastupao dolinom Bioštica, bio je prvo zaustavljen, a zatim, 2. aprila, pod pritiskom snaga 27. divizije (pravcem Mandra — Bijela Voda) i 38. divizije (pravcem Sirijevići — Pusto Selo), odbačen u pravcu Mokrog. U borbi kod Sahbegovića i Starog Grada naneti su mu osetni gubici i uništena mu je skoro cela komora. Iako nije prodro do okruženog 363. puka 181. divizije u rejonu Podromanije, 14. SS puk je, privlačenjem na sebe glavnine 3. korpusa, omogućio da se snage sa Crvene stijene probiju u Podromaniju i 2. aprila spoje sa 363. pukom, a sutradan zajedno povuku u Sarajevo. Za to vreme je 37. divizija 2. korpusa, vodeći borbe na svom odseku, zauzela (3. aprila) železničku stanicu Stambolčić, Vitez i Podvitez i produžila nadiranje ka Palama. Treća divizija nije

dotada znatnije angažovala na sektoru Jablanice. Njoj je tek 3. I aprila naređeno da preduzme napad sa svog sektora, ali ovaj napad toga dana nije uspeo, jer se neprijatelj na tom pravcu uporno branio.

U vezi s naređenjem Operativnog štaba, 29. divizija, I rejonu Ivan-sedla, počela je napad ujutru 28. marta. U oštroj borbi, 11. brigada je zauzela Mali Ivan (koji su delovi 369. legijske divizije u protivnapadu povratili), dok je napad 10. i 13. brigade bio odbijen. Sutradan je ponovo izvršen napad na celom odseku. Ogorčene borbe za Ivan-sedlo nastavljene su sve do 1. aprila, kada su, zbog nestašice municije, velikih gubitaka i premorenosti jedinica, obustavljene. Toga dana su, po naređenju Operativnog štaba, dve brigade 29. divizije prebačene na prostoriju Kreševo — reka Lepenica — Zabrđe sa zadatkom da dejstvuju na komunikacije Blažuj — Kiseljak i Raštelica — Pazarić. Druge dve brigade su zadržane na položajima prema Ivan-sedlu. Ovim rokiranjem jedinica 29. divizije trebalo je vezati što jače neprijateljske snage u dolini Lepenice i tako olakšati nastupanje 5. korpusa prema Sarajevu.

Ostavljajući na položajima zaštitne delove, Stab 369. divizije uspeo je, verovatno noću 3/4. aprila, da neopaženo izvuče glavninu svojih snaga sa Ivan-sedla. Sve do 16 časova, 4. aprila, 12. i 13. brigada, koje su držale položaje prema Ivan-sedlu, ostale su pasivne. Tada su prešle u napad i kasno uveče zauzele Mali Ivan, Ivan-sedlo, Vihor, Rudno brdo, Korču i Ragalj. Posle toga su obe brigade nastavile gonjenje, u toku noći zauzele Raštelicu i, u sadejstvu sa 10. brigadom, Tarčin i Pazarić. Petog aprila, pred veče, 29. divizija oslobodila je Hadžiće i produžila nastupanje prema Blažuju. Do 5. aprila, iz rejona Kreševa, izbile su prema komunikaciji Blažuj — Kiseljak i 11. i 14. brigada, pa je 29. divizija počela borbe za ovu komunikaciju.

Oslobodjenje Sarajeva i gonjenje neprijatelja

Pošto je neprijatelj izvukao snage iz rejona Podromanije, Stab 3. korpusa je, za dalje dejstvo prema Sarajevu, rokirao 38. diviziju na liniju Crepolsko brdo — Ravni čair, a 27. diviziju prebacio severno od komunikacije Sarajevo — Podromanija. Iako umorne od danonoćnih borbi i pokreta, obe divizije su odmah preduzele bočne napade i gonjenje neprijatelja, tako da su 4. aprila zauzele Crvenu i Orlovu stijenu, važne položaje nadomak Sarajeva, a 5. aprila posele liniju Pustopolje — Sumbulovac — Brezovica — Gnjilo brdo — Mali glog.

Istovremeno je 37. divizija 2. korpusa zauzela Pale i ovladala linijom Sokolina — Zmijina glava — Orlovac — Hudež.

Pri ovakvom razvoju situacije, a po odobrenju Generalštaba JA, Operativni štab je 5. aprila naredio napad na grad, koji su branili samo zaštitni delovi (jedna ustaško-domobranska brigada), štiteći izvlačenje nemačke 181. divizije. Potiskujući neprijateljske zaštitnice i obilazeći utvrđene neprijateljske položaje na Velikom glogu i Siljatom brdu, jedinice 3. korpusa su izbile do mraka na periferiju grada. Uz slabiji otpor neprijatelja, one su zauzele desnu obalu Miljacke, centar grada i Marin dvor. Ovim brzim prodorom u grad bila je presečena odstupnica 363. puka 181. divizije, koji je, okružen, davao snažan otpor u rejonu električne centrale i kod Vijećnice. Uz podršku tenkova, neprijatelj je 6. aprila, do svanuća, uspeo da probije обруч delova 38. divizije i da se povuče iz grada, ali uz osetne gubitke.

I U međuvremenu je 37. divizija 2. korpusa zauzela Brus, Trebević i Palež, izbila na južnu ivicu grada i u toku noći ovladala levom obalom Miljacke.

Na pravcu napada 3. divizije neprijatelj je pružao snažan otpor. Četvrtog aprila je desno krilo ove divizije izbilo do sela Slapova i Kleka, a levo krilo do Vojkovića, dok je prostoriju Gubak — Jablanica — Očadželo neprijatelj i dalje uporno branio. Sutradan je, posle vrlo oštarih borbi, 3. divizija zauzela Crvenu stijenu, Očadželo, Bjelovac i Jablanicu i izbila na liniju Crveni klanac — Vrela — Vojkovići. Sa ove je linije, uz manji otpor neprijatelja, glavnina divizije 6. aprila ujutru ušla u grad, dok su slabiji njeni delovi nastavili gonjenje komunikacijom Uidža — Blažuj.

Četvrta i 10. divizija 5. korpusa tek su 3. aprila, posle borbi sa 13. SS pukom, prešle komunikaciju Breza — Visoko i delom snaga zauzele Vareš. U sporom nastupanju one su tek 6. aprila izbile u neposrednu blizinu Sarajeva, zakasnivši da uzmu učesća u borbama za grad. Samo su delovi 10. divizije koji su nastupali prema Semizovcu stigli da napadnu neprijateljske zaštitnice.

Kada je, 5. aprila, 29. divizija podišla komunikaciji Blažuj — Kiseljak, naišla je na snažan otpor neprijatelja, koji je upornom odbranom nastojao da bočno obezbedi odstupnicu preostalih delova 21. brdskog armijskog korpusa, a naročito 181. divizije. U borbama, noću 5/6. aprila i u toku dana 6. aprila, i pored vrlo jakog otpora neprijatelja, 29. divizija zauzela je Vrelo Bosne, Liševac, Batalovo brdo, Pleševac i Oštrik, a kod Rakovice izbila na komunikaciju. Sutradan, 7. aprila, u sadejstvu sa 7. brigadom 3. divizije, oslobodila je Blažuj i u rejonu

Han-Ploče razbila 363. puk nemačke 181. divizije, koji se nalazio u zaštitnici.⁶⁰

Posle tih uspeha 29. divizija produžila je gonjenje ka Kiseljaku, koji je oslobodila noću 7/8. aprila. Zatim je delimično nastavljeno gonjenje u pravcu Busovače, ali je ono u toku 9. aprila obustavljeno i prepušteno Grupi brigada zeničkog sektora.

Gonjenje neprijatelja iz Sarajeva preduzeto je i dolinom reke Bosne prema Visokom. Taj zadatak je primila 10. divizija, dok su 3, 4, 27. i 38. divizija zadržane u širem rejonu Sarajeva. Šestog aprila je 10. divizija zauzela uporište Vogošću, Reljevo, Semizovac, Ilijaš, Podlugove i Brezu, pri čemu su neprijatelju naneti veći gubici i zaplenjene znatne količine oružja i drugog ratnog materijala. Pored toga, uništen je i jedan oklopni voz koji je krstarilo na tom delu železničke pruge.

Sedmog aprila je 10. divizija nastavila gonjenje: glavnom kolonom desnom obalom Bosne a pomoćnom kolonom levom obalom. U toku dana je glavna kolona zauzela Visoko a pomoćna savladala otpor neprijateljskih zaštitnih delova u rejonu Kralupa, na liniji Gornja Bioča — Trešnjica. Produžujući gonjenje neprijatelja desnom obalom Bosne ka Zenici, 7. brigada je 8. aprila došla u dodir sa neprijateljskim zaštitničkim delovima i odbacila ih prema Kaknju. Posle dvočasovne borbe ona je u 20 časova zauzela Kakanj. U toku gonjenja 9. aprila 7. brigada je naišla na jak otpor neprijatelja u rejonu Stupa, ali je oko ponoći uspela da ga posle nekoliko juriša protera. Nastavljajući sutradan gonjenje pravcem Ribnica — Piljevina, ona je bila dočekanica iz zasede od delova 13. puka 7. SS divizije na Piljevini i, posle borbe koja je trajala do mraka, odbacila ih ka Mošćanici. I u toku 11. aprila 7. brigada je naišla na otpor zaštitničkih delova 13. puka 7. SS divizije, na prostoriji Gajići — Radići — Klopče, gde je celog dana vodila borbe. U međuvremenu je 9. brigada bila prebačena severno od Zenice, na prostoriju Sviće — Donja Gračanica — Ričice, sa zadatkom da odatle izvrši pritisak na Zenicu i spreči neprijatelja da poruši most preko reke Bosne i postrojenja u željezari i rudniku.

Za to vreme je Grupa brigada zeničkog sektora vodila skoro neprekidne borbe s jakim neprijateljskim snagama koje su bočno osiguravale odstupne komunikacije u dolini reke Bosne. Borbe su nastavljene sve do 10. aprila, kada je na celom sektoru izvršen napad svim snagama. Toga dana je 11. brigada

⁶⁰ Usled velikih gubitaka, taj puk je rasformiran a preostalim ljudstvom su popunjeni ostali pukovi 181. divizije.

- uzela Busovaču i, u dve kolone, produžila gonjenje ka Zenici, dok je brigada u toku idućeg dana uspela da odbaci neprijatelja prema Dobriljevu.

Noću 11/12. aprila je 10. divizija, u sadejstvu sa Grupom brigada zeničkog sektora, napala Zenicu. Posle oštne borbe neprijatelj se povukao, ali je prethodno porušio most i postrojenja željezare. Iz rejonu Zenice gonjenje je produžila samo 18. brigada 53. divizije, koja je 15. aprila zauzela Zepče. Sledećih dana su borbe s neprijateljem u rejonu Doboja preuzele jedinice 2. armije.

Ostale jedinice 2, 3. i 5. korpusa nisu uzele učešća u gonjenju. Treći korpus, koji se 8. i 9. aprila zadržao na prostoru Sarajeva, uputio je 27. diviziju preko Semizovca i Vareša ka Zavidovićima i 38. diviziju preko Sokoca u rejon Olova sa zadatkom da očiste teren od zaostalih ustaških i četničkih delova. Sa istim zadatkom je 10. aprila iz rejonu Sarajeva 37. divizija 2. korpusa upućena na prostoriju Višegrad — Srebrenica — Vlasenica. Time je sarajevska operacija bila završena.

Oslobodenjem Sarajeva naglo je pomeren front na zapad i oslobođena teritorija Bosne povezana sa ostalim delovima oslobođene zemlje. Druga armija sada je mogla bolje da obezbedi bokove i poveže unutrašnja krila 1. i 4. armije i time ubrza tempo završnih operacija. U borbama za Sarajevo, od 28. marta do 6. aprila, velikim zalaganjem svih jedinica Operativne grupe korpusa, neprijatelj je pretrpeo velike gubitke, a ustaško-domobranske jedinice su se uglavnom rasule.⁰¹ Ali je u toku

I ovih operacija Stab Operativne grupe korpusa propustio priliku da nemačkom 21. brdskom armijskom korpusu još u ovom rejonu zada odlučujući udarac.

Pretpostavljajući da će neprijatelj odsudno braniti prilaze Sarajevu, a naročito sam grad, Operativni štab je uporno vršio frontalne napade radi zauzimanja polaznih položaja na liniji Mokro — Pale — Pazarić, umesto da je vršio obuhvatne manevre i udare u bokove i pozadinu neprijatelja, što bi dalo mnogo veće rezultate. Isto tako on je, u cilju koncentričnog napada na sam grad, uputio 4. i 10. diviziju 5. korpusa da se pod borbom probijaju i zauzmu severno od Sarajeva polazne položaje za napad na grad, gde su one stigle tek 6. aprila — dakle, kada je Sarajevo već bilo oslobođeno. Da su ove divizije ostale na svom području i uz sadejstvo Grupe brigada zeničkog sektora dejs

stvovale na odstupne komunikacije dolinom reke Bosne, a da neprijateljski gubici bili su, prema našim podacima, sledeći: 5.700 mrtvih, 6.000 zarobljenih i veći broj ranjenih. Pored velikog plena, uništeno je 30 topova, 10 tenkova, 45 kamiona i 1 oklopni voz. Istovremeno, jedinice Operativne grupe korpusa imale su 637 mrtvih, 2.020 ranjenih i 27 nestalih boraca i rukovodilaca.

su severno od Sarajeva rokirani delovi 3. korpusa, situacija ty za neprijatelja bila znatno teža. Tako je 21. brdskom armii. skom korpusu, koji je još pre početka operacije dobio naređenje da napusti Sarajevo, omogućeno da izvuče svoje snage dolinom reke Bosne ka Brodu. Ovaj propust je mogao delimično biti ispravljen da su 4. i 10. divizija 4. i 5. aprila bile orijentisane J pravcu Visokog.

OPERACIJE 1, 2. I 3. ARMIJE DO IZBIJANJA NA LINIJU
DONJI MIHOLJAC — ĐAKOVO — REKA BOSNA — DOBOJ

Posle sloma nemačke protivofanzive na prostoru Blatnog jezera, trupe Crvene armije, prodirući kroz Mađarsku na zapad, u pravcu Beča, prešle su austrijsko-mađarsku granicu i 3. aprila ovladale Bečkim Novim Mestom. Za to vreme su savezničke armije na zapadnom frontu izbile na Vezer, dok su u Italiji još uvek vodile borbe za Ravenu i Bolonju. Nemačka grupa armija »E«, i inače suviše isturena na jugoistok, bila je prodorom Crvene armije u Austriju dovedena u tešku situaciju. U stvari, njena odstupnica za Beč već je bila presečena, usled čega je nemačka Vrhovna komanda morala odobriti njeno povlačenje na zapad.

Međutim, nemačka 22. divizija, koja je imala da se povuče na levu obalu Save, nalazila se još u rejonu Bijeljine i Brčkog, a poslednji delovi nemačkog 21. brdskog armijskog korpusa napustili su Sarajevo tek 6. aprila. Njihovo dalje povlačenje dolinom reke Bosne bilo je stalno ometano od strane jedinica -Jugoslovenske armije. Zbog toga ni vrhovni komandant Jugostoka nije mogao odmah preduzeti povlačenje sa sremskog fronta, sve dok se 22. divizija ne povuče na levu obalu Save, odnosno dok se poslednji delovi 21. brdskog korpusa iz Bosne ne povuku na savski komunikacijski pravac. On je Stabu 34. armijskog korpusa naredio da razradi plan za povlačenje sa sremskog fronta, ali dan početka povlačenja nije bio određen. Do 12. aprila svi planovi i zapovesti za povlačenje bili su pripremljeni.

**Obostrani raspored
snaga**

U to vreme su neprijateljske snage pred frontom 1, 2. i 3. jugoslovenske armije bile u ovom rasporedu (skica br. 39):

— 11. poljska vazduhoplovna divizija (ojačana Štabom 606. puka za osiguranje, 808. bataljonom za osiguranje i 6. policijskim dobrovoljačkim bataljonom) na desnoj obali Drave i Dunava, od Donjeg Miholjca (zaključno) do severne ivice Vu-

kovara;"- levim krilom je bila povezana sa 15. SS kozačkim korpusom;⁶²

— borbena grupa »Brenner« (Brenner)⁸⁴ na desnoj obali **Dunava**, od Sotina do Apatovca;

— 963. tvrđavska brigada (potčinjena Stabu 41. pešadijske divizije) od Telarevićevog salaša do severno od Tovarnika;

— 41. pešadijska divizija u naslonu na desno krilo 963. tvrđavske brigade pa zaključno do Lipovca;

— 842. i 845. nemačko-arapski bataljon južno od Lipovca i na delu leve obale Spačve (zapadno od Lipovca);

— 3. ustaško-domobranska divizija (glavnina) i delovi Ruskog zaštitnog korpusa na liniji Županja — Vrbanja — Račinovci, sa isturenim posadama u uporištima na izlazima iz Bosutskih šuma;

— 22. divizija (ojačana delovima 12. ustaško-domobranske divizije, delovima Ruskog zaštitnog korpusa, četnicima i ustaškom milicijom) u rejonu Bijeljine, na liniji Amajlije — Patkovača — Puhare Pučile — Obrijež, u rejonu Novog Brezovog Polja i na mostobranu kod Brčkog (na liniji Soškići — Potočari — Brod — Lipovac);

— delovi 12. ustaško-domobranske divizije u rejonu Orašja i Bosanskog Samca.

— 15. ustaško-domobranska divizija i četnici u rejonu Doboja;

— nemačke policijske snage u dolini reke Bosne na obezbeđenju komunikacija.

Početkom aprila raspored 1, 2. i 3. jugoslovenske armije bio je sledeći:

— 3. armija na levoj obali Drave i Dunava: 16. divizija na odseku Torjanci — zaključno kota 89, istočno od Repnjaka; 36. divizija na odseku isključno kota 89 — kota 88; 51. divi-

⁶² Od ušća Drave do Vukovara — Štab 606. puka za osiguranje; u rejonu Osijeka — 21. lovački puk; u rejonu Valpova — 11. lovački puk; u rejonu Donjeg Miholjca — 111. lovački puk.

⁶³ Pred frontom bugarske 1. armije, desnu obalu Drave od Donjeg Miholjca do Koprivnice branio je 15. SS kozački korpus: 1. kozačka divizija na odseku zapadno od Donjeg Miholjca do Virovitice, a 2. kozačka divizija od Virovitice do Koprivnice. Na prostoriji Koprivnice nalazili su se delovi 18. divizije tzv. Ruske oslobodilačke armije, nekoliko manjih samostalnih kozačkih jedinica i jedan samostalni kozački konjički puk. Obalu Drave od Koprivnice do Ormoža branila je borbena grupa »Fišer«, koja je bila potčinjena 69. armijskom korpusu, a imala je u svom sastavu dva pionirska bataljona, jurišnu brigadu »Jugoistok«, 3. bataljon 18. SS policijskog puka, 68. izviđački bataljon i Pavelićevu telesnu diviziju.

⁶⁴ Sastava: jedan landesšicen-bataljon i slabiji delovi 3. ustaško-domobranske divizije.

zija⁶⁵ na odseku Staro Selo — zaključno kota 88, naspram Josipovca; 8. brigada 51. divizije naspram Dalja;

— 1. armija između Dunava i Save: 5. brigada 21. divizije na levoj obali Dunava, na odseku Bukin — Bačko Novo Selo; 1. proleterska divizija, u dva ešelona, na odseku Telarovičev salaš — zaključno kota 141 (severno); 21. divizija (bez jedne brigade, ojačana jednom brigadom 48. divizije i jednim tenkovskim bataljonom),⁶⁶ u dva ešelona, na odseku isključno kota 141 (severna) — kota 141 (južna); 42. divizija na odseku Truničev salaš — zaselak Gradina, na reci Bosutu; 22. divizija na odseku Batrovci — Sv. Luka; 48. divizija (bez jedne brigade i dva artiljerijska diviziona) u drugom ešelonu, na prostori Ašman — Telek; Bosutska operativna grupa — 6. i 11. divizija i Konjička brigada — na desnoj obali Bosuta, južno od Batrovaca; Južna operativna grupa⁶⁷ prema nemačkom mostobranu kod Brčkog;

— 2. armija u istočnoj Bosni: 25. divizija na odseku Ma-oča Karavlaška — Ujdrovići, orijentisana prema Gradačcu; 23. divizija levo od 25. divizije, do Piskavice; 45. divizija na odseku Lohinja — Sočkovac, orijentisana ka Doboju; 28. divizija u armijskoj rezervi, na prostori Puračić — Bukinje — Poljice.

Plan za proboj srem-skog fronta

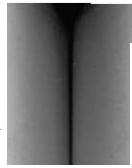
Operativna ideja Generalštaba JA u pogledu proboja sremskog fronta bila je ova: kroz jako utvrđenu sremsku zonu uputiti manji broj divizija, a obuhvatni raspored jedinica 1. i 3. armije iskoristiti radi opkoljavanja i uništavanja glavnih neprijateljskih snaga u Sremu i radi stvaranja povoljnih uslova za širi manevar i za prelaz u gonjenje na što širem frontu u pravcu zapada — prema Zagrebu i Varaždinu.

U tom cilju, direktivom Generalštaba JA od 9. aprila, 1. armija imala je da izvrši proboj utvrđene sremske zone, s težištem na desnom krilu, a na levom krilu da napadne neprijatelja pravcem Vrbanja — Otok — Vinkovci, što više njegovih snaga privuče s levog krila i centra, stvori povoljne uslove na težištu proboja i izvrši manevar u rejon Vinkovaca. Južna operativna grupa divizija imala je da pređe Savu u rejonu Brčko — Županja i da nadire u pozadinu Vinkovaca u cilju

⁶⁵ Pod komandom Štaba 51. divizije privremeno se nalazila Osječka brigada 12. divizije, na levoj obali Drave, naspram Sarvaša.

⁶⁶ Noću 11/12. aprila privučena je 2. tenkovska brigada na položaj iza levog krila 1. proleterske divizije (šuma Kalile).

⁶⁷ Krajem marta 1945. naredjenjem Generalštaba JA, formirana je Južna operativna grupa divizija 1. armije, sastava: 2. proleterska, 5. i 17. divizija. Grupa je ojačana sa deset tenkova, divizionom topova 76 mm i divizionom teških topova 122 mm.

okruženja i uništenja neprijateljske sremske grupacije, odnosno presecanja odstupnice za Slavoniju.

Po ovladivanju sremskom utvrđenom zonom, 1. armija imala je da preduzme energično gonjenje opštim pravcem Vinkovci — Slavonski Brod — Gradiška — Zagreb, s težnjom da što pre izbije u rejon Zagreba.

U duhu ove direktive, operacijski plan Štaba 1. armije bio je sledeći:

Severna operativna grupa (1. proleterska, 21, 22, 42. i 48. divizija i 2. tenkovska brigada) da na desnom krilu sremskog fronta probije utvrđenu zonu neprijatelja, što pre izbije na liniju Vukovar — Vinkovci i spoji se s levim krilom 3. armije. Njoj će u proboju sadejstvovati 5. brigada 21. divizije, koja će se noću 11/12. aprila s leve obale Dunava, pomoću pridatih sedam monitora Crvene armije, iskrcati u neprijateljsku pozadinu kod Sabadoševog salaša.

Na pravcu glavnog udara, na desnom krilu armijskog rasporeda, određene su tri divizije i 2. tenkovska brigada, a na pomoćnom pravcu dve divizije. Za pripremu i podršku proboja određena su dva puka lovačke i dva puka bombarderske avijacije.

Bosutska operativna grupa divizija (6. i 11. divizija i konjička brigada), nastupajući opštim pravcem Morović — Strašinci — Vrbanja — Otok, imala je da izmanevriše sremsku utvrđenu zonu, savlada neprijatelja u Bosutskim šumama i na liniji Vrbanja — Županja uspostavi vezu s Južnom operativnom grupom divizija i uđe u njen sastav.

Južna operativna grupa divizija (2. proleterska, 5. i 17. divizija) — prikupljena kod Bijeljine i na Majevici — imala je da oslobodi Bijeljinu i Brčko, najkasnije noću 11/12. aprila forsira Savu na odseku Brčko — Bijeljina, obezbedi svoj levi bok od neprijateljskih snaga koje su se povlačile dolinom reke Bosne, a zatim, povezujući se sa Bosutskom operativnom grupom divizija u rejonu Županje, energično nastupa prema Vinkovcima, spoji se sa snagama 3. armije i odseče neprijateljske snage u Sremu.

Uvodne borbe Južne i Bosutske operativne grupe divizija

U duhu postavljenog operacijskog plana, 2. proleterska i 5. divizija prebacile su se 31. marta i 1. aprila kod Janje na levu obalu Drine. One su 1. i 2. aprila očistile od slabijih neprijateljskih snaga prostoriju između Save i donjeg toka Drine i povezale se sa 17. divizijom, koja je, uz sadejstvo delova 2. proleterske divizije, napala 2. aprila uveče Bijeljinu i iste noći je oslobodila. Razbijeni delovi 65.

pešadijskog puka nemačke 22. divizije povukli su se preko Novog Brezovog Polja u Brčko, a zatim na levu obalu Save.

Posle čišćenja Semberije preneto je težište borbi u rejon Novog Brezovačkog Polja i Brčkog. Već 5. aprila je 5. divizija izbila na liniju Novo Brezovo Polje — Brčko, a 17. divizija na liniju Potočari — Cađavac — Omerbegovača, dok je 2. proleterska divizija zauzela Palanku, Ograđenovac, Vukelje, Džigure, Vujačiće i Gajeve i 5/6. aprila ovladala linijom Gornja Brka — Bukvik. Ovim je Južna operativna grupa zauzela pogodne položaje za napad na neprijateljski mostobran kod Brčkog. Za to vreme, na levoj obali Save, Bosutska operativna grupa divizija zauzela je Strašince, Račinovce i Batrovce i napala 65. pešadijski puk nemačke 22. divizije i delove 3. ustaško-domobranske divizije i Ruskog zaštitnog korpusa na liniji Vrbanja — Soljani — Drenovci — Đurići.

Šestog aprila su 5. i 17. divizija i 2. brigada 2. proleterske divizije prešle u napad na širi mostobran kod Brčkog. Napad su od Bosanskog Samca, Gradačca i Gračanice obezbeđivale dve brigade 2. proleterske divizije. Posle oštarih borbi, 5. divizija izbila je do 23 časa na jugoistočnu periferiju Brčkog, a 17. divizija prodrla je u južni deo Grčice i pred Brod. Za to vreme je 2. proleterska divizija oslobodila Gornju i Donju Brku i izbila od Broda i Han-Jabučika. Jedna njena brigada je zauzela Gorice i na taj način presekla komunikaciju Brčko — Bosanski Samac.

Sutradan, rano ujutru, 5. i 17. divizija i 2. brigada 2. proleterske divizije prešle su u opšti koncentričan napad na Brčko. Istovremeno je i Bosutska operativna grupa divizija produžila nastupanje levom obalom Save, prema Vrbani i Gunji. U oštrim borbama neprijatelj je bio prinuđen da se povuče iz Brčkog i prebaci preko mosta na levu obalu Save. U toku dana je 17. divizija zauzela Grčicu, a 2. brigada 2. proleterske divizije Brod. Oko 19,30 časova prodrle su jedinice Južne operativne grupe u grad i posle jakih borbi, naročito u rejonu Fabrike špiritusa, oslobodile Brčko. Tu su se 5. i 17. divizija zadržale radi popune i pripreme za forsiranje Save, a 2. proleterska divizija produžila je nastupanje duž desne obale Save i 8. aprila oslobodila Orašje, a 11. aprila i Bosanski Samac.

Prelaz preko Save kod Brčkog počeo je 10. aprila uveče. Prevoženje jedinica i uspostavljanje mostobrana izvedeno je bez uznemiravanja od strane neprijatelja. Do 17 časova 11. aprila cela 5. divizija prebačena je na levu obalu, gde je organizovala mostobran i u rejonu Drenovaca uhvatila vezu sa 11. divizijom, pošto je ova u međuvremenu zauzela Đuriće i Gunju. Prevoženje 17. divizije završeno je oko podne 12. aprila. Prema tome, Južna operativna grupa divizija nije izvršila zadatak

574

ter su joj nedostajala sredstva za forsiranje Save. Ona je prema, «lanu proboja sremskog fronta imala da bude 12. aprila u rejonu Vinkovaca; međutim, njene dve divizije nalazile su se ovog dana na levoj obali Save, u rejonu Brčkog, a jedna u rejonu Bosanskog Samca.

Oslobođenje istočne posne Prema planu Vrhovnog komandanta za konačno oslobodenje zemlje, 2. armija dobila je zadatak da nastupa opštim pravcem Doboj — Banja Luka — Bosanski Novi — Karlovac i da koordinira dejstva sa 1. armijom, desno, duž Save, i sa 4. armijom, levo, na liniji Bihać — Slunj — Ogulin — Vrbovsko.

Petog aprila ujutru prešla je 2. armija u napad na celom frontu. Glavne snage su nastupale pravcem Spionica — Srnice — Gradačac a pomoćne snage pravcem Gračanica — Doboj. U toku 5. i 6. aprila savladan je otpor neprijatelja. Pred frontom 25. divizije, 16. pešadijski puk nemačke 22. divizije povukao se iz reiona Srnice — Gradačac u Brčko, a 23. i 45. divizija su u oštrim borbama razbile tri bataljona 15. ustaško-domobranske divizije, zauzele 7. aprila Gračanicu i produžile nadiranje ka Doboj. Istog dana je 25. divizija očistila prostoriju Bijela — Gornji i Donji Lukavac — Gradačac — Turić od razbijenih ustaško-domobranskih i četničkih snaga.

Kako je u međuvremenu Južna operativna grupa divizija 1. armije oslobodila Brčko i napala Bosanski Samac, a Sarajevska operativna grupa oslobodila Sarajevo i uputila snage prema Zavidovićima, Stab 2. armije preneo je težište operacija u dolinu Spreče, da što pre ovlada desnom obalom reke Bosne i zauzme Doboj. Zato je 25. diviziji naredio da nadire pravcem Gradačac — Modriča, izbije na liniju Modriča — Koprivna i desnim krilom sadejstvuje sa 1. armijom u rejonu Bosanskog Samca; 23. diviziji — da ovlada desnom obalom reke Bosne od Bušletića do ušća Spreče; 45. diviziji — da izbije na reku Bosnu južno od Doboja; 28. diviziji — da maršuje pravcem Gračanica — Doboj, kao armijska rezerva.

Pošto su 25. i 45. divizija izvršile izvesna pregrupisavanja, 2. armija je 9. aprila nastavila napad. U borbama do 10. aprila ona je razbila ustaško-domobranse i četničke snage i u centru prednjim delovima izbila pred Doboj, desnim krilom zauzela Modriču i od Modriče do ušća Lukavice (severno od Doboja) ovladala desnom obalom reke Bosne, a levim krilom ovladala rejonom Trbuka. Time je bilo ugroženo povlačenje delova 21. brdskog armijskog korpusa sa prostorije Sarajeva, te je neprijatelj, da bi im stvorio potrebno vreme za izvlačenje, vrlo uporno branio mostobran u rejonu Doboja. Istovremeno je, uz

575-

podršku artiljerije, vršio snažne protivnapade duž čitavog fronta, a naročito na krilima, s ciljem da 23. i 45. diviziju odbaci što dalje od Doboja i desne obale Bosne. U oštrim borbama od 11. do 15. aprila on je uspeo da zaustavi nastupanje 2. armije; štaviše, na krilima je odbacio prednje delove 25. i 45. divizije od Modriče i Trbuka. Za vreme tih borbi neprijateljske jedinice užurbano su se izvlačile dolinom reke Bosne, obezbeđujući se jakim pobočnicama.

U međuvremenu je 27. divizija 3. korpusa stigla preko Olova u dolinu Krivaje i 11. aprila napala Zavidoviće. U borbama koje su trajale do 15. aprila, ona je oslobodila Zavidoviće i potisnula delove nemačke 181. divizije i 15. ustaško-domobranske divizije u pravcu Maglaja. Istog dana je 53. divizija 5. korpusa zauzela Zepče i delom snaga prodrla u Maglaj.

Petnaestog aprila je 2. armija prešla u opšti napad na Dboj. Na međuprostor 23. i 45. divizije, koje su bočno napdale na grad, uvedena je iz armijske rezerve 28. divizija. Neprijatelj je pružao snažan otpor. Pojedini položaji prelazili su po nekoliko puta iz ruke u ruku. Sutradan, u zoru, divizije su produžile napad i ovladale desnom obalom reke Bosne, od Kotorskog do železničke stanice Trbuk. Borbe su, na celom dobojskom mostobranu, nastavljene i u toku noći 16/17. aprila, kada se neprijatelj počeo povlačiti iz Doboja, pošto je porušio mostove, železnička postrojenja i električnu centralu. Povlačenje neprijatelja praćeno je našom snažnom pešadijskom i artiljerijskom vatrom sa desne obale reke Bosne. Sedamnaestog aprila su jedinice 2. armije prešle reku i ušle u Dboj; zatim, shodno naređenju Generalštaba JA da se što pre izbije u rejon Broda, prešle u gonjenje neprijatelja ka Derventi.

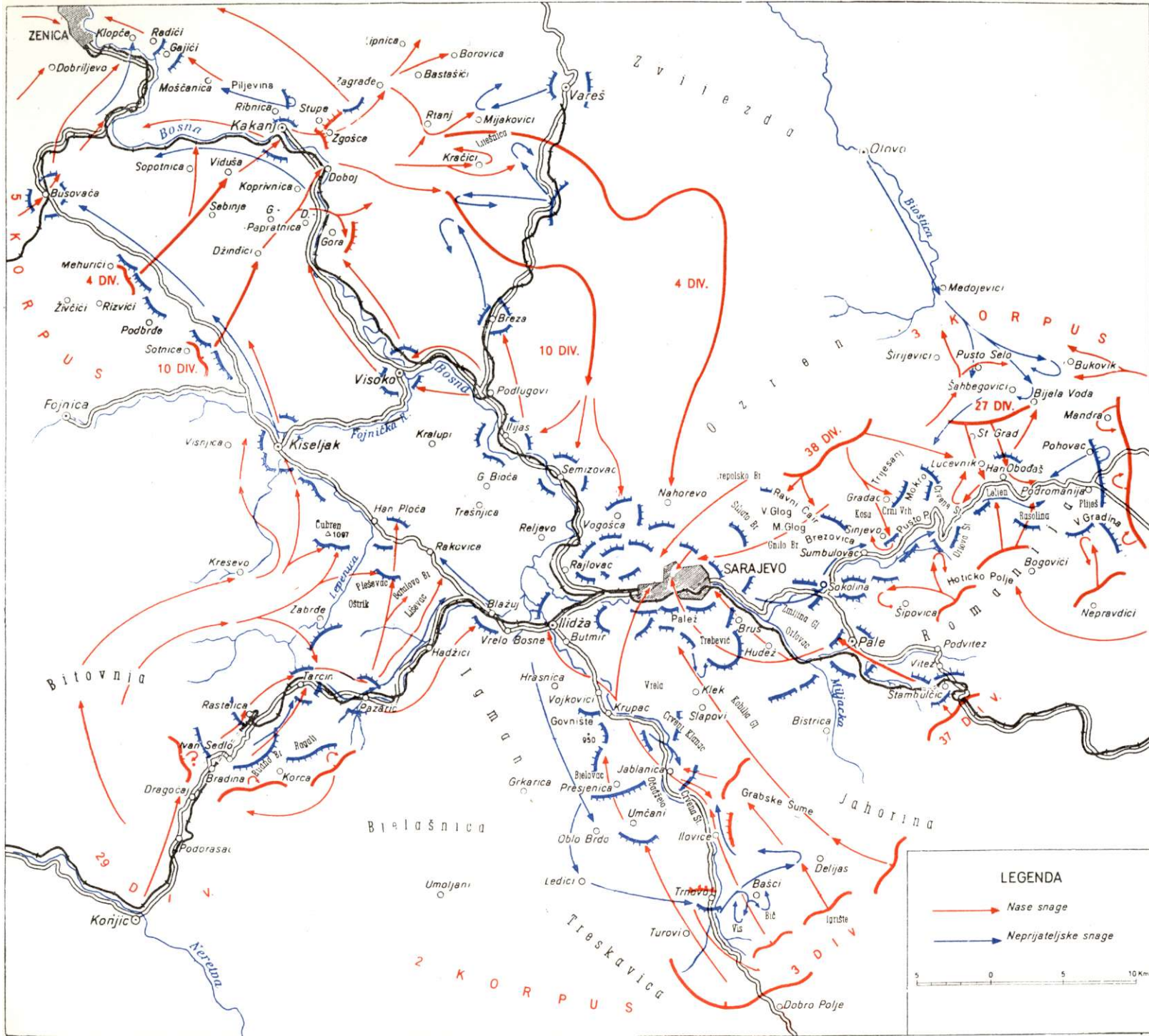
Proboj fronta u Sremu

Za proboj sremskog fronta jedinice 1. armije dobile su sledeće zadatke:

— 1. proleTERSka divizija (ojačana jednim tenkovskim bataljonom): da glavnim snagama izvrši proboj na odseku Srednji Potez —• kota 141 (severna) a pomoćnim snagama izoluje Mohovo i Opatovac i sadejstvuje sa 5. brigadom 21. divizije pri desantu i zauzimanju ovih sela; zatim, po izvršenom probou neprijateljske odbrane i uvođenju u brešu drugog ešelona, svim snagama preduzme gonjenje opštim pravcem prema pustari Grabovo;

— 21. divizija (bez jedne brigade, ojačana jednom brigadom 48. divizije i jednim tenkovskim bataljonom); da izvrši proboj na odseku levo od 1. proleTERSke divizije do kote 141 (južna), ovlada glavnim odbrambenim položajem i preduzme gonjenje neprijatelja opštim pravcem ka Čakovcima;

SARAJEVSKA OPERACIJA (29.MART-10. APRIL 1945)

Skica br.38

— 42. divizija: da napadne neprijatelja na odseku Truničev salaš — zaselak Gradina (na reci Bosutu), probije neprijateljski front i napadne Tovarnik;

— 22. divizija: da noću 11/12. aprila forsira reku Bosut, napadne Apševce i preseče neprijatelju odstupnicu iz Lipovca ka Podgrađu, a potom produži nastupanje preko Podgrađa ka Nijemcima;

— 48. divizija: ona će, pošto 21. divizija na svom pravcu napada stvori brešu, nastupati glavnim snagama ka Ilači i Šidskim Banovcima, a slabijim snagama sadejstvovati sa desnim krilom 42. divizije pri napadu na Tovarnik.

Napad je počeo 12. aprila u zoru, posle artiljerijske pripreme od 15 minuta iz 120 artiljerijskih oruđa i avio-pripreme sa dva naleta od po 50 aviona. Snažni udarci izvedeni su, po dubini glavnog odbrambenog pojasa, i na neprijateljska uporišta Mohovo, Lovaš i Tovarnik.

Odmah po prenošenju artiljerijske vatre u dubinu neprijateljske odbrane, divizije prvog ešelona su krenule na juriš i ubrzo ovladale prednjim krajem neprijateljske odbrane. Zatim je 1. armija u žestokim borbama prodrla u dubinu neprijateljske odbrane: 1. proleterska divizija je ovladala Mohovom, Opatovcem, Notinim salašem, pustarom Grabovo i Sotinom, a oko 18 časova oslobodila Vukovar; 21. divizija je zauzela Tompojevce, Negoslavce, Berak i Svinjarevce, a 48. divizija je u 14 časova oslobodila Tovarnik.

Na levom krilu je 22. divizija, još 11. aprila uveče, jednom brigadom prešla Bosut kod Batrovaca, drugu uputila u frontalni napad na Lipovac, a treću u obuhvat Lipovca sa zapada. Dvanaestog aprila je 22. divizija oslobodila Lipovac, prešla reku Spačvu i ovladala Apševcima.

Desant 5. brigade 21. divizije preko Dunava izvršen je noću 11/12. aprila u tri ešelona. Sutradan, oko 4 časa, 5. brigada je uništila landesšicen-bataljon koji je branio desnu obalu Dunava i privukla na sebe nemački bataljon koji je pokušao da interveniše od Mikluševaca, kao i znatan deo neprijateljskih snaga koje su branile Opatovac. Izbijanjem na desnu obalu Dunava, u neprijateljsku pozadinu, i presecanjem komunikacije Opatovac — Sotin, kojom je trebalo da se neprijatelj izvlači iz rejona Opatovca, ona je vrlo dobro sadejstvovala sa 1. i 21. livizijom u razbijanju nemačke 963. tvrđavske brigade.⁶⁸

⁶⁸ Nemački gubici na mestu proboja sremskog fronta bili su veliki. Prema sopstvenom priznanju, Nemci su izgubili celukomoru 1. (ataljona 1231. puka 41. divizije, sva oruđa jednog lakog artiljerijskog divizionu, dve trećine ljudstva jedne čete protivtenkovskih topova i skoro celu 963. tvrđavsku brigadu (od koje je ostao samo jedan slabiji bataljon).

Istog dana (12. aprila), s mostobrana na levoj obali Save Južna operativna grupa divizija produžila je nastupanje prema Županji i do 21 čas zauzela Posavske Podgajce. Druga proletarska divizija forsirala je Savu kod Orašja i zauzela Županju. Trinaestog aprila ujutru 1. armija, bez dodira s neprijateljem, produžila je nastupanje na zapad. Tek oko 9 časova, istočno od Vinkovaca, pred Cerićem i Nuštarom, naišli su delovi 21. divizije na otpor. Neprijatelj je težio da odbranom Vinkovaca uspori nadiranje 1. armije i time stvori potrebno vreme za povlačenje svoje 22. divizije iz rejonu Županje. Međutim, kada mu je otpor, u žestokim borbama, bio slomljen, on se morao povući u Vinkovce. Za to vreme, nastupajući pravcem Orolik — Slavkovci, izbila je pred Vinkovce (u Mirkovce) i 48. divizija. Oko 14 časova 21. i 48. divizija prešle su u napad na grad i, pod zaštitom artiljerije i uz podršku tenkova, u prvom naletu proterale neprijatelja s položaja spoljne odbrane, a potom u uličnim borbama, u sadejstvu s tenkovima, do 18 časova oslobodile grad. Do 23 časa potisnute su i neprijateljske snage koje su branile rejon Ostrova.

Oslobođenjem Vinkovaca i Županje završena je sremska operacija.

Forsiranje Drave

Prema opštem planu Generalštaba, 3. armija imala je zadatak da glavnim snagama forsira Dravu kod Valpova a pomoćnim snagama Dunav kod Dalja; da po forsiranju Drave preseče komunikaciju Osijek — Našice, oslobodi Osijek i uhvati vezu s pomoćnim snagama iz rejonu Dalja, a zatim, zavisno od situacije, usmeri dejstva na jug, ka Vinkovcima, ili u Podravinu, opštim pravcem Našice — Virovitica.

U vezi s forsiranjem Drave, Štab 3. armije, zapovešću od 10. aprila, naredio je:

— 16. diviziji:⁶⁹ da forsira Dravu kod Gatskog Rida i a rejonu kote 89 (naspram kapele Sv. Ane); da zauzme Bistrince i Belišće, obezbedi svoj desni bok od Donjeg Miholjca, ovlada Valpovom i preseče komunikaciju Osijek — Našice;

— 36. diviziji: da forsira Dravu kod Narda i zauzme Nard, a zatim nastupa u tri pravca: glavninom prema Valpovu a pomoćnim snagama prema Sagu i Petrijevcima; da sadejstvuje u napadu na Valpovo, Petrijeve i Osijek, zatim nastupa pravcem Ernestinovo — Markušica — Ivankovo u cilju hvatanja veze sa 1. armijom;

⁶⁹ Ojačana sa dve čete inženjerije, četiri pontona, 15 gumenih čamaca, 43 drvena čamca i jednim vanbrodskim motorom »Kovač«.

— 51. diviziji: da dve brigade forsiraju Dravu u rejonu Josipovac i Kravica i zauzmu Josipovac, a zatim preseku komunikaciju Josipovac — Osijek; da jedna brigada sadejstvuje u napadu na Petrijevcu; da 8. brigada forsira Dunav kod Dalja i zauzme Dalj, a zatim se kod Belog Brda spoji s Osječkom brigadom (koja će forsirati Dravu kod Sarvaša) i s njom napadne Osijek s istoka. Divizija će posle zauzimanja Osijeka prodirati u pravcu Vinkovaca radi sadejstva sa 1. armijom.

Na desnom armijskom krilu, na odseku Sv. Đurđa, imao se prebaciti na desnu obalu Drave 24. pešadijski puk 3. divizije bugarskog 4. korpusa.⁷⁰

Šesti korpus (12. i 40. divizija), koji se nalazio na južnim ograncima Papuka, dobio je zadatak da u zaleđu neprijatelja sadejstvuje sa 3. armijom na pravcu Našice — Valpovo.

Deseti korpus (32. i 33. divizija) nalazio se na prostoriji Veliki Zdenci — Daruvar — Pakrac, dejstvujući u pozadini neprijatelja. On je imao da sadejstvuje sa 3. armijom prilikom gonjenja neprijatelja dolinom desne obale Drave.

U toku noći 11/12. aprila prvi ešloni divizija, uz podršku artiljerijske vatre, prebacili su se na desnu obalu Drave i učvrstili na užim mostobranima. Neprijatelj je bio iznenađen. U ranim jutarnjim časovima, 12. aprila, na desnu obalu Drave već je bila prebačena glavnina 3. armije. Oko 8 časova zauzeli su delovi 36. divizije Obreško Polje, a oko 11 časova — Nard. U 14 časova je 16. divizija zauzela Belišće i podišla Valpovu. Do 21 čas očišćeni su od neprijatelja Šag i Valpovo. Na odseku 51. divizije neprijatelj se održao u Petrijevcima i Josipovcu. Tako je uspostavljen širi mostobran na liniji Drava — Črnkoveci — Marijanci — Valpovačka Gorica i dalje Karašicom, do njenog ušća u Dravu. Razvučena nemačka 11. poljska divizija bila je odbačena sa desne obale Drave i primorana na povlačenje.

Posle početnih lokalnih uspeha, delovi Osječke i 8. brigade bili su prinuđeni da se pred nadmoćnim neprijateljem povuku preko Drave i Dunava. Tek iduće noći (12/13. aprila) ovladali su desnim obalama ovih reka, zauzeli Dalj i Sarvaš i produžili nadiranje prema Osijeku.

Trinaestog aprila je 3. armija u svojoj zoni nastupanja ovladala uporištima koja su neposredno štitila desnu obalu

⁷⁰ Od 12. do 18. aprila taj puk je desnom obalom Drave nadirao ka Viljevu, sadejstvujući u oslobodenju Donjeg Miholjca. U rejonu Viljeva smenio ga je 29. pešadijski puk, koji je, pretrpevši na Novom dravskom kanalu velike gubitke, smenjen od 13. pešadijskog puka bugarske 11. divizije. Ovaj puk je nastupao do Đuretine, gde ga je 30. aprila smenio 30. pešadijski puk bugarske 8. divizije, koji je produžio gonjenje neprijatelja ka Varaždinu (BoeHHo мстoпј-иНекн СsOPHMK, KH. 58, CO<EMH, 1946).

Drave i Dunava, zatim produžila prodiranje ka Našicama i Osijeku. U toku dana je 16. divizija zauzela Bocanjevce, Zelštin Marjančace i Harkanovce, 36. divizija — Vladimirevce, Satnicu i Petrijevce, a 51. divizija — Ugljenište, Josipovac i Pravice.

Četrnaestog aprila, posle uličnih borbi, 51. divizija i Osječka brigada oslobodile su Osijek. U nastupanju ka Našicama, 36. divizija oslobodila je Bračevce, a 16. divizija — Radikovce i Beničance. Sutradan, izjutra, u sadejstvu sa delovima bugarske 3. divizije, 16. divizija oslobodila je Donji Miholjac. Uveče je njena 1. brigada napala Našice i prodrla u grad, vodeći cele noći borbe u gradu s neprijateljskim delovima koji su odstupali pred 36. divizijom i 6. korpusom, čije su snage napadale na jugoistočne prilaze Našicama.

U borbama 15. aprila i noću 15/16. aprila, 36. divizija, u sadejstvu s jedinicama 6. korpusa, razbila je desno krilo neprijateljskog prihvatnog položaja na odseku Gorjani — Našice i izjutra oslobodila Našice.

Dok je 1. armija za dva dana operacije probila sremsku utvrđenu zonu na celoj dužini i oslobodila Vinkovce, dotle je 3. armija, posle forsiranja Drave, za tri dana očistila prostoriju Osijek — Našice — Donji Miholjac i brzim prodorom u rejon Našica razdvojila snage 34. armijskog korpusa, stvorivši time brešu u neprijateljskom rasporedu severno od Đakova. Ovom brзом uspehu, pored dobre pripreme proboja i forsiranja Drave, umnogome je doprinelo sadejstvo 1. i 3. armije, kao i primerno požrtvovanje boračkog i starešinskog sastava. Međutim, ugrožen od snaga 3. i 1. armije sa tri pravca, a pripremljen već odranije na povlačenje, neprijatelj nije ni pružao veći otpor, nastojeći da sačuva snage od uništenja, u čemu je i uspeo. Sporo nastupanje Južne operativne grupe divizija iz rejona Brčkog omogućilo je Stabu 34. armijskog korpusa da se blagovremeno povuče, posedne za odbranu liniju Đakovo — Strizivojna — Sava i time zatvori pravac Vinkovci — Brod. On će ovaj pravac uporno braniti sve dotle dok se jedinice 21. brdskog armijskog korpusa — koje su još u dolini donjeg toka reke Bosne vodile borbu s jedinicama 2. armije — ne prebace kod Broda na levu obalu Save.

Operacije 1. 2. i 3. armije do izbijanja na liniju Drava — Bilo-gora — Ilova — donji tok Une

Uspešnim forsiranjem Drave 3. armija ozbiljno je ugrozila levi bok nemačkog 34. armijskog korpusa, a 1. armija, snažnim pritiskom s fronta, ugrozila je Slavonski Brod, važan saobraćajni čvor za povlačenje 21. brdskog armijskog korpusa iz doline reke Bosne. Stoga je Stab 34. armijskog korpusa, posle napuštanja Vinkovaca i Našica, povukao svoje deli-

mično razbijene snage na već ranije pripremljenu odbrambenu liniju Đakovo — Striživojna — Jaruge.

Na ovoj liniji trebalo je zadržati nastupanje 1. armije i time stvoriti potrebno vreme za izvlačenje 21. brdskog armijskog korpusa iz doline reke Bosne na savski komunikacijski pravac. Zatim je sa pridošlim snagama ovog korpusa trebalo obrazovati front na liniji Virovitica — Ilova — ušće Une, jer je nemačka Vrhovna komanda — iako su američke trupe 12. aprila prešle Elbu, a trupe Crvene armije 13. aprila ušle u Beč — još uvek pokušavala da održi čvrste frontove, nastojeći da i u Jugoslaviji pruži što žilaviji otpor i dobije u vremenu.

Neprijateljske snage pred frontom 3. 1. i 2. jugoslovenske armije bile su 16. aprila u sledećem rasporedu:

— 11. poljska divizija na odseku Viljevo — Kapelna — Bokšić Lug — Feričanci — Gorije (zapadno od Našica);

— 8. brigada 3. ustaško-domobranske divizije na odseku Gorjani — Đakovo (isključno);

— 22. nemačka divizija na odseku Đakovo — Budrovci (65. puk u Đakovu a 47. puk u Budrovcima);

— 41. nemačka divizija i 963. tvrđavska brigada⁷¹ na odseku Budrovci — Beravci (1232. puk na odseku Budrovci (isključno) — južna ivica Striživojne, 1231. puk i 963. tvrđavska brigada na odseku južna ivica Striživojne — Beravci (isključno), 1230. puk u Beravcima);

— delovi Ruskog zaštitnog korpusa⁷² u Jarugama;

— 3. ustaško-domobranska divizija na odseku Sava — Prnjavor — Jaruge (isključno);

— 16. puk 22. divizije u Velikoj Kopanici.

Na desnoj obali Save, prema 2. jugoslovenskoj armiji, nemački front je ostao nepromenjen.

U duhu osnovne direktive Generalštaba JA, 1. 2. i 3. armija imale su da nastave operacije: 3. armija kroz Podravinu, s težištem ka Virovitici; 1. armija opštim pravcem Vinkovci — Brod; 2. armija desnom obalom Save ka donjem toku Une.

Uočavajući značaj Broda, Generalštab JA naredio je 2. armiji da glavninom snaga što pre izbiye u rejon Broda i sadejstvuje s 1. armijom u zauzimanju ovog važnog saobraćajnog čvora, zatim produži nastupanje desnom obalom Save, u duhu dobijenog zadatka; a 1. armiji naredio je da što pre oslobodi Brod i goni neprijatelja ka Novoj Gradišci i Pakracu.

⁷¹ Reorganizovana posle pretrpljenih gubitaka na sremskom frontu, ta brigada je imala dva slabija nemačka i jedan ustaški bataljon.

⁷² Neutvrđene jačine.

•**Operacije 1. armije** Četrnaestog aprila uveče bila je 1. armija u sledećem rasporedu:

— 1. proleterska divizija pred linijom Gorjani — Đakovačka Satnica;

— 21. divizija istočno od Đakova;

— 48. divizija istočno od Striživojne;

— 5. divizija i delovi 17. divizije istočno od Beravaca. U drugom ešelonu, na prostoriji Stari Mikanovci — Gradište — Babina Greda, nalazile su se 2. proleterska,⁷³ 6, 42. i 11. divizija i delovi 17. divizije.

U toku noći 14/15. aprila izvršila je 21. divizija napad na Đakovo, ali bez uspeha. Sutradan je Stab 1. armije naredio da se preduzme gonjenje neprijatelja, zauzme Pleternica i Slavenska Požega i napadne Brod.⁷⁴ Prva proleterska divizija dobila je zadatak da se pravcem Kondrić — Ruševo — Pleternica prebaci u rejon Slavenske Požege i ovu oslobodi 16. aprila; 21. divizija, pošto zauzme Đakovo, imala je 15. aprila da se prebaci na prostoriju Slobodna Vlast — Musići i 16. aprila napadne Pleternicu, a zatim produži nastupanje prema Batrini; 42. divizija dobila je zadatak da se 16. aprila prebaci u rejon Kalinić — Bilač; 48. diviziji naređeno je da goni neprijatelja pravcem Perkovići Stari — Staro i Novo Topolje — Klokočevik — Rastušje, 5. diviziji — pravcem Andrijevcu — Sapci — Vranevci, a 17. diviziji — pravcem Sredanci — Poljanci — Ruščica; 6. proleterska divizija obrazovala je armijsku rezervu sa zadatkom da se 15. aprila prebaci u rejon Đakova; Konjička brigada je delom pridata 17. diviziji a delom 1. proleterskoj diviziji; 5, 17. i 48. divizija imale su 16. aprila da napadnu neprijatelja u Brodu.

U toku 15-og, noću 15/16. i 16. aprila vodile su 21. i 6. divizija žestoke borbe za Đakovo i oslobodile ovo mesto 16. aprila oko 21 čas. Istog dana je 1. proleterska divizija preduzela nastupanje prema Pleternici, zbog čega je Stab nemačkog 34. armijskog korpusa hitno uputio 16. pešadijski puk 22. divizije iz rejona Velike Kopenice u Pleternicu, a 47. puk iste divizije u Kadanovce.

Prema razvoju događaja od 15. do 17. aprila, Stab 1. armije zaključio je da neprijatelj uporno brani prilaze Brodu, pa je odlučio da — počev od 16. aprila — prenese težište operacije

⁷³ Petnaestog aprila izvučena je 2. proleterska divizija iz rejona Babine Grede i upućena u Beograd, pod neposrednu komandu Generalštaba JA.

⁷⁴ Štab 1. armije pretpostavljao je da su neprijateljske snage tučene i da neće biti u stanju da pruže jači otpor sve do Broda. U njegovoj zapovesti o. br. 105 od 13. aprila 1945. konstatuje se da je u toku 12. i 13. aprila zarobljeno ili uništeno najmanje 70⁰⁰ neprijateljskih snaga u Sremu, što nije bilo tačno.

na pravac severno od grebena Dilj-planine, u rejon Pleternice, i da bočnim dejstvom ugrozi neprijateljske snage na pravcu Đakovo — Brod. U tom cilju on je 11. diviziju, ojačavši je Konjičkom brigadom, uputio u rejon Odvoraca da izvrši obuhvat Broda sa severozapada; 6. diviziju — na prostori južno od Ruševa da napadne Brod sa severa; 21. diviziju iz rejona Đakova u rejon Pleternice radi sadejstva sa 1. divizijom; 42. i 48. diviziju — pravcem Kondrić — Ruševo — Buk, s tim da prethodno delom snaga ovladaju Hrkanovcima i Lapovcima i time 5. diviziji olakšaju pokret ka Brodu, a potom nastupaju ka Slavonskoj Požegi. Peta i 17. divizija dobile su zadatak da razbiju neprijatelja na liniji Klokočevik — Novo i Staro Topolje — Oprisavci, a zatim da ga gone ka Brodu i da napadnu grad sa istočne strane.

Osamnaestog aprila je počeo napad na neprijateljske snage u rejonu Pleternice i Broda. Prva proleterska divizija napala je Pleternicu istog dana po podne. Jedinice nemačke 22. divizije, koje su branile grad, pružile su snažan otpor i odbile ovaj napad, te se 1. proleterska divizija, uz osetne gubitke, povukla na polazne položaje. Jedanaesta divizija prodrla je preko Vrčindola i zauzela Čelikoviće i Jakačinu Malu, dok je 6. divizija, nastupajući u dve kolone, zauzela Zdence, Dubovik i Matković Malu.

Pošto se 18. aprila, preko Broda, prebacila iz doline reke Bosne na levu obalu Save i poslednja divizija 21. brdskog armijskog korpusa, Stab 34. armijskog korpusa je noću 18/19. aprila povukao 41. diviziju i 963. tvrđavsku brigadu s linije Lapovci — Oprisavci na liniju Borojevci — Lipovica — Korduševci — Ježevik — Vranovci — Ruščica, te su ujutru, 19. aprila, 5. i 17. divizija prešle u gonjenje i do 16 časova, proterujući neprijateljske zaštitnice, podišle novoj neprijateljskoj odbrambenoj liniji. Uveče je neprijatelj potisnut iz Ruščice. Istovremeno su, zapadno od Broda, 5. brigada 21. divizije i Konjička brigada izbile na Cerje i Ježevik (severno od Nove Kapele) u cilju napada na neprijateljske kolone koje su se povlačile iz Broda; 11. divizija oslobodila je Sibirj (na komunikaciji Brod — Nova Gradiška), koji je neprijatelj potom ponovo zauzeo; 6. divizija zauzela je Rastušje i Podvinje i upala u severozapadni deo Broda; 42. i 48. divizija izbile su pred Slavonsku Požegu. Ovog dana, u 16 časova, 1. proleterska divizija je ponovo napala neprijatelja u Pleternici, ali je tek 20. aprila, oko 5 časova, posle žestokih borbi, uz velike obostrane gubitke, uspela da protera poslednje neprijateljske delove i oslobodi ovo mesto.

Toga dana oko 16 časova počela je da se povlači iz Bosanskog Broda 964. tvrđavska brigada, zaštitnica 21. brdskog armijskog korpusa. Istovremeno je i slaba 369. legionarska divizija,

ostavljajući manje delove na liniji Tomica — Gromačnik preduzela povlačenje ka Novoj Gradišci. U međuvremenu su 5. i 17. divizija probile neprijateljske položaje na liniji Ježevik — Ruščica, zatim nastavile gonjenje u pravcu Broda. ^{pet} 17. divizija prodrla je u Brod oko 22 časa, a odmah za njom i 17. divizija. Neprijatelj je u Brodu pružio slab otpor, tako da je već oko 23 časa Brod bio oslobođen. U grad je sa severa ušla i 6. divizija.

Severno od komunikacije Brod — Stari Slatinik vođene su oštre borbe. Tamo je 21. divizija, nastupajući prema Andrijevcima, 20. aprila napala neprijatelja u Belicama i proterala ga, ali je naišla na organizovan otpor severno od Krajačića i severozapadno od Andrijevac. Sesta divizija napala je Varoš, a 11. divizija Sibir i Andrijeve. Međutim, neprijatelj je ova sela uporno branio i iz njih se povukao tek noću 20/21. aprila. Iste noći, pošto su se kroz Sibir, Andrijeve i Stari Slatinik povukle njegove snage koje su branile Brod, on je napustio ova sela i povukao se na zapad, prema Novoj Kapeli.

Po oslobođenju Pleternice nastavljeno je gonjenje neprijatelja komunikacijom Pleternica — Nova Kapela, ali su jedinice 1. proleterske divizije bile zadržane jugozapadno od Breznice i pred Sulkovcem.

Devetnaestog aprila su 42. i 48. divizija izbile severno od grebena Dilj-planine, u neposrednu blizinu Slavonske Požege, u kojoj su se nalazili 4. i 14. brdska brigada, delovi 9. ustaško-domobranske divizije i jedna grupa (oko 150 Nemaca) iz divizije »Stefan«. Prema planu za napad na Slavonsku Požegu, 48. divizija imala je da nastupa severno od Orljave a 42. divizija južno od ove reke. Napad je počela 48. divizija. Ona je 20. aprila oko 18 časova potisnula neprijatelja sa spoljne linije odbrane i podišla neposredno severnoj ivici grada, gde se, u tesnom borbenom kontaktu s neprijateljem, zadržala do sutradan. Posle kraćeg vremena prešla je u napad i 42. divizija, proterala slabije neprijateljske delove iz Seoca i ovladala Vrandukom, a zatim primorala neprijatelja da se povuče u grad. Ujutru su, sa svih strana, obe divizije prodrle u Slavonsku Požegu i oko 10 časova je oslobodile. Veći deo neprijateljskih snaga koje su branile grad bio je uništen ili zarobljen.

Posle oslobođenja Broda i Slavonske Požege trebalo je da 1. armija produži nastupanje ka Zagrebu. Od 22. do 25. aprila Stab armije prebacio je iz rejonu Broda u širi rejon Pakraca 5, 6, 11, 42. i 48. diviziju a na pravac Brod — Nova Gradiška uputio 1. proletersku i 21. diviziju.

Divizije koje su maršovale ka Pakracu, preko Bučkog Kamenskog, nisu imale dodira s neprijateljem, ali je njihov pokret bio usporen zbog toga što su na raspolaganju imale samo

jednu bolju komunikaciju. Međutim, na svom pravcu nastupanja, 1. proleterska i 21. divizija vodile su ogorčene borbe s nemačkom 963. tvrđavskom brigadom, 41. pešadijskom divizijom, 3. ustaško-domobranskom divizijom, delovima 7. SS divizije i ostacima 964. tvrđavske brigade.

U oštrim borbama od 21. do 25. aprila, 1. proleterska i 21. divizija uspele su da slome neprijateljski otpor na više uzastopnih odbrambenih linija, ovladaju Batrinom, Novom Kapelom,, Novom Gradiškom i Okučanima i izbiju u rejon Rajića, gde su zaustavljene, 25. aprila, snažnim otporom neprijatelja na liniji Goleši-Rajičići — Gornji i Donji Rajić. Ostale divizije pristizale su na širu prostoriju Pakraca postepeno: 42. divizija 22. aprila u Lipik, 48. divizija istog dana u Omanovac i Kusonje, 6. divizija 24. aprila u Pakrac, 5. divizija istog dana u Dragović: i Španovicu, 11. divizija 25. aprila u Trojglavu i Kip.

Operacije 3. armije Uporedo s 1. armijom nastupala je i 3. armija. Po razbijanju neprijateljske odbrane na desnoj obali Dunava i Drave i oslobođenju Našica, 16. aprila je Stab 3. armije naredio: 16. diviziji — da produži nastupanje pravcem Našice — Voćin i da obuhvatnim dejstvom preko severnih padina Krndije i Papuka sadejstvuje sa 36. divizijom; 36. diviziji — da pređe u gonjenje opštim pravcem Mikleuš — Podravska Slatina — Cabuna; 51. diviziji — da nastupa pravcem Bazje — Gornji Miholjac — Orešac radi presecanja neprijateljske odstupnice ka Virovitici. Sesti korpus je dobio zadatak da iz rejonu Našica nastupa grebenom Papuka i njegovim jugozapadnim padinama, potiskuje neprijatelja na svom pravcu nastupanja, održava vezu s jedinicama 1. armije i izbije u rejon Daruvara. Istog dana, po naređenju Generalštaba JA, pod komandu 3. armije stavljen je i 10. korpus.

U toku 16. aprila je 16. divizija očistila prostoriju Šaptinovci — Beljevina — Donja Motičina — Zoljan — Ceromošnjak — Vukojevci od razbijenih neprijateljskih delova; 36. divizija uništila je okružene neprijateljske grupe u rejonu Kršinaca i Ostrošinaca i pred večer uspostavila borbeni kontakt s neprijateljem pred Feričancima; 51. divizija bez uspeha je ceo dan napadala na neprijatelja koji se uporno branio ispred Kućanaca i Bokšić-Luga; jedinice 6. korpusa su očistile od neprijatelja komunikaciju Zoljan — Gradište i uništile više neprijateljskih grupa koje su u rejonu Našica bile odsečene od svoje glavnine.

Pošto 3. armija nije uspela da probije neprijateljsku odbranu na liniji Feričanci — Viljevo, naređeno je 16. diviziji da 17. aprila, preko Toplice i Velikog Martina, u pravcu Ora-

hovice, izvrši obuhvat neprijateljskog desnog krila i tesno sadejstvuje sa 36. divizijom koja je napadala s fronta. Već 17. aprila pre podne prešla je 16. divizija u napad na Orahovicu i Gornju Pištanu. Neprijatelj je ova uporišta uporno branio i u borbama koje su trajale ceo dan uspeo da ih zadrži. Istog dana oko podne, posle oštarih borbi, 36. divizija je zauzela Gazije, zatim Sumeđe, Crkvare i Jošavu, a uveče Feričance, Benkovce i Zdence. Na odseku 51. divizije neprijatelj je održao svoje položaje, ali je uveče bio primoran da napusti Viljevo, Bokšić Lug, Zokov Gaj i Kutove. Za to vreme je 6. korpus zauzeo Kutjevo i Vetovo. Deseti korpus je obezbeđivao rejon Daruvara i Pakraca.

Razbijene na liniji Feričanci — Viljevo, neprijateljske snage su se u toku noći 17/18. aprila povukle na liniju Novi dravski kanal — Adolfovac — Dobrović — Voćinska reka,⁷⁵ sa isturenim delovima u Orahovici. Osamnaestog aprila su 36. i 51. divizija zauzele sva mesta istočno od Voćinske reke i izbile pred neprijateljsku odbrambenu liniju, a 16. divizija, pošto je oslobodila Orahovicu, Cačince, Gornju Pištanu, Kokočak i Slatinski Drenovac, izvršila je obuhvat neprijateljskog desnog krila kod Voćina i uputila snage u pravcu komunikacije Suhopolje — Daruvar. Šesti korpus je nastupao grebenom Papuka. Po podne je njegova 40. divizija izbila u rejon Slavonske Požege, uhvatila vezu sa delovima 33. divizije 10. korpusa i s njima izvršila napad na Slavonsku Požegu, ali bez uspeha. Trideset druga divizija 10. korpusa prebacila se noću 17/18. aprila iz Daruvarske kotline na prostoriju — Hum — Voćin — Ceralije s ciljem da napadne neprijatelja u Sadovima i Četekovcu i sadejstvuje sa 16. i 36. divizijom u razbijanju neprijatelja u rejonu Mikleuša; 33. divizija i dalje se nalazila na prostoriji Daruvar — Pakrac.

U toku 19. i 20. aprila 51. divizija ovladala je neprijateljskim mostobranom u rejonu Klenika, oslobodila Dobrović, Adolfovo Selo i Bazje i produžila gonjenje neprijatelja u pravcu Medinaca i Podravske Slatine; 36. i 32. divizija prešla su Voćinsku reku i oštrim borbama zauzele Čojlug, Sadove i Mikleuš; 16. divizija očistila je područje Podravske Slatine, izvršila pritisak na komunikaciju Cabuna — Suhopolje i uz sadejstvo 4. brigade 32. divizije oslobodila Podravsku Slatinu; 6. korpus je izbio u rejon Daruvara, dok je 33. divizija i dalje vodila borbe u rejonu Pakraca i Daruvara. Bugarske jedinice su prešle Novi dravski kanal i oslobodile Čađavicu i Noskovce. U takvoj

⁷⁵ Delovi 1. kozačke divizije do Adolfovca, a desno od njih 11. poljska divizija, koja je, po napuštanju Našica, potčinjena 15. kozačkom korpusu.

je situaciji nemačka 11. poljska divizija bila prinuđena da se povuče iz rejonu Mikleuša prema Virovitici, na liniju Crna Jaruga — Budakovac (na Dravi).

Dvadeset prvog aprila rasformiran je Stab 6. korpusa, a njegove divizije su sa 17. divizijom 1. armije ušle u sastav 3. armije. Sedamnaesta divizija dobila je zadatak da se prikupi u rejonu Našica kao armijska rezerva. Tog dana je Stab armije izdao zapovest za nastupanje ka Virovitici: 51. divizija da nastupa pravcem Gornji Miholjac — Orešac — Lukač i, po izbijanju na liniju Virovitica — Barč, napadne Viroviticu sa severa; 36. divizija da nastupa južno od komunikacije Cabuna — Virovitica i oslobodi sela duž komunikacije Podravska Slatina — Virovitica; 32. divizija 10. korpusa da se prebaci na prostoriju Velika Babina Gora — Trapinska i napadne Suhopolje, a zatim Viroviticu sa istočne strane; 16. divizija da se prebaci na prostoriju Pivnica — Jasenaš i napadne Viroviticu s južne strane; 33. divizija da se iz rejonu Pakraca prebaci u rejon Lončarica — Gakovo i napadne Viroviticu s jugozapadne strane.

Oštre borbe za Viroviticu, sa naizmeničnim napadima i protivnapadima, trajale su tri dana. Trideset druga i 36. divizija, posle teških borbi, oslobodile su 23. aprila Suhopolje, Suhopoljsko Borovo i Pčelić, a 51. divizija prisilila je neprijatelja da se povuče na liniju Drava — Zlebina — Suhopoljska Ovčara. Snažne napade na neprijatelja u rejonu Virovitice preduzele su 16. i 33. divizija. Međutim, neprijatelj je intervenisao uputivši iz rejonu Bjelovara 1. i 5. ustaško-domobransku diviziju, koje su 23. aprila izbile u rejon Bačkovice i Velike Pisanice. Prema ovim neprijateljskim snagama, Stab armije uputio je 32. diviziju u rejon Topolovica — Gakovo i 12. diviziju iz rejonu Daruvara, preko Grubišnjog Polja, u rejon Gornje Kovačice. Istovremeno su i delovi nemačke 181. divizije iz rejonu Banove Jaruge izbili pred Velike Zdence, dvadesetak kilometara jugozapadno od Virovitice. Dvanaesta i 32. divizija su u toku 23. i 24. aprila sprečile ove neprijateljske snage da izbiju u rejon Virovitice, a za to vreme su 16, 33. i 36. divizija oslobodile Viroviticu (25. aprila), dok je 51. divizija presekla komunikaciju Virovitica — Barč. Bugarski 13. pešadijski puk, na krajnjem desnom krilu armijskog rasporeda, nastupajući desnom obalom Drave, razbio je neprijateljske delove na drumu Virovitica — Barč i 25. aprila do mraka izbio u rejon Novog Marofa.

Da bi zadržao dalje nastupanje 3. armije, neprijatelj se povukao i poseo ranije pripremljene položaje na liniji Grubišno Polje — Radotić — Stari Gradac — Drava.

Operacije 2. armije Desnom obalom Save nastupala je 2 armija. Do 18. aprila su 23. i 45. divizija izbile na liniju Kotorsko — Bukovica (severozapadno od Doboja); 28. divizija se tog dana kod Doboja prebacila na levu obalu reke Bosne; 25. divizija se nalazila u rejonu Modrice orijentisana prema Odžaku; 27. divizija upućena je na prostoriju Gračanica — Modriča — Doboj radi čišćenja terena od razbijenih ustaških i četničkih delova, a 53. divizija upućena je u rejon Prnjavora. Osamnaestog aprila je 2. armija nastavila gonjenje neprijatelja na sever, ka Bosanskom Brodu; 23. divizija pravcem Kotorsko — Plehan — Derventa, a 45. divizija pravcem Velika Bukovica — Veliki Prnjavor — Lupljanica. Prednji delovi 2. armije savladali su slabiji otpor neprijateljskih zaštitnica i do mraka izbili u neposrednu blizinu Dervente. Ujutru, 19. aprila, posle kraće borbe, 23. divizija oslobodila je Derventu i produžila nastupanje prema Bosanskom Brodu. Istovremeno je 45. divizija gonila neprijatelja koji se povukao iz Dervente u pravcu Bosanskog Dubočca, dok je 28. divizija bila u pokretu iz rejona Doboja ka Derventi.

Idućeg dana po podne izbila je 23. divizija pred Bosanski Brod i odmah napala delove 964. tvrđavske brigade, ustaše i četnike. U kratkoj ali oštroj borbi neprijateljska posada je uništena ili zarobljena, tako da je već oko 16 časova Bosanski Brod bio oslobođen. U međuvremenu je 45. divizija zauzela Bosanski Dubočac, a 28. divizija izbila u rejon Dervente, odakle je upućena na Motajicu sa zadatkom da je očisti od četničkih snaga, zatim produži pokret ka Bosanskoj Gradišci. U cilju sadejstva sa delovima 1. armije u zauzimanju Slavanskog Broda, 23. divizija je noću 20/21. aprila u rejonu Sijekovca prebacila preko Save jednu ojačanu brigadu, koja je sutradan stupila u vezu sa delovima 1. armije i zauzela jugoistočni i jugozapadni deo Slavanskog Broda, dok je 45. divizija istog dana, u rejonu Bosanskog Svinjara, izbila na desnu obalu Vrbasa.

U međuvremenu je 25. divizija vodila žestoke borbe za uništenje nekoliko hiljada ustaša u trouglu Bosanski Samac — Odžak — Svilaj. Ona je tek 22. aprila oko 24 časa uspela da razbije neprijateljske snage na liniji Potočani — Vlaška Mala — Svilaj i izbije na Savu.

Po naređenju Generalštaba, 22. aprila su u sastav 2. armije ponovo ušli 2. i 5. korpus (3, 37, 4, 10, 39. i 53. divizija).⁷⁶ Ovog dana i u toku noći 22/23. aprila 28. i 45. divizija prešle su Vrbas i sutradan pred veče izbile pred Bosansku Gradišku, u toku noći, sa delovima 39. divizije, ovladale Bosanskom Gradiškom,

⁷⁶ Dvadeset deveta divizija stavljena je 26. aprila pod komandu Štaba 4. armije.

^a 24. aprila do podne prešle Savu, oslobodile Staru Gradišku i Gornju Varoš i pred veče izbile do južne ivice Nove Varoši.

Da bi nastavio energično nastupanje opštim pravcem Karlovac — Novo Mesto, Stab armije formirao je 24. aprila Unsku operativnu grupu divizija (23, 28, 39. i 45. divizija) i naredio joj da očisti od neprijatelja dolinu donjeg toka Une, zatim preseče komunikaciju Karlovac — Zagreb i napadne Karlovac sa severozapada. Od jedinica 4. korpusa (34. divizija) i 3, 4. i 10. divizije obrazovao je Karlovačku operativnu grupu divizija i naredio joj da, po prikupljanju na prostoriji Tounj — Ogulin — Vrbovsko, počne napad za uništenje neprijateljske grupacije oko Karlovca i oslobodi Karlovac, bez obzira na razvoj događaja kod Unske operativne grupe.

U međuvremenu je neprijatelj napustio Banju Luku (22. aprila), te su delovi 5. korpusa zauzeli sva neprijateljska uporišta i očistili prostoriju od Banje Luke do Bosanske Gradiške.

U desetodnevnim operacijama kroz Podravinu i Posavinu, 1, 2. i 3. armija oslobodile su Viroviticu, Brod, Slavonsku Požegu, Novu Gradišku, Doboju, Derventu, Banju Luku i Bosansku Gradišku, ovladale čitavim nizom manjih neprijateljskih uporišta, uništivši znatne neprijateljske snage, i izbile širokim frontom na liniju Drava — Bilo-gora — Ilova — Una.

Najzad su 2, 3, 5, 6. i 10. korpus ušli u sastav svojih armija. Stvoreni su uslovi za dalje gonjenje neprijatelja opštim pravcem ka Zagrebu.

Međutim, u ovoj etapi završnih operacija 1. armija nije pravovremeno ovladala Brodom a 2. armija nije uspela da u rejonu Doboja preseče neprijateljsku odstupnicu. Izgleda da, i pored objektivnih teškoća, operativne mogućnosti 1. i 2. armije nisu bile potpuno iskorišćene. Tako je Stab grupe armija »E« ostvario svoj operativni plan. Nemački 34. armijski korpus je zadržao 1. armiju čitavu nedelju dana i time stvorio potrebno vreme 21. brdskom armijskom korpusu da preko Broda prebaci sve jedinice na levu obalu Save. Ove jedinice su u znatnoj meri ojačale neprijateljske snage na savskom pravcu.

Zbog slabe obaveštajne i izviđačke službe, Stab 1. armije nije imao tačne podatke o neprijatelju. Na osnovu relativno lakog i brzog proboja sremske utvrđene zone i oslobođenja Vinkovaca, on je zaključio da je 70% neprijateljskih snaga na sremskom frontu uništeno i da preostale snage 34. armijskog korpusa neće moći pružiti ozbiljniji otpor sve do Broda, što je dovelo do operativnog iznenađenja i gubljenja vremena u tempu operacija. Tako Stab armije nije odmah iskoristio brešu u neprijateljskom rasporedu severno od Đakova, stvorenu brzim prodorom 3. armije, već je težište napada usmerio pravcem Đakovo — Brod. Tek kada je na pravcu glavnog udara

našao na neočekivano jak otpor, on je težište napada preneo na pravac severno od Dilj-planine. Ali je neprijatelj sada osujetio ovaj manevar uputivši svoju 22. diviziju u rejon Pleternice i 369. diviziju na južne padine Dilj-planine. Međutim treba imati u vidu da je tempo operacija umnogome usporila vrlo dobra organizacija povlačenja od strane neprijatelja, kao i njegova uporna odbrana na uzastopnim položajima. Neprijatelj je po svaku cenu nastojao da izvuče 21. brdski armijski korpus iz doline reke Bosne, a 1. armija nije imala dovoljno artiljerijske municije, niti podršku tenkova, koji posle proboja sremskog fronta uopšte nisu mogli da dejstvuju usled nedostatka municije i letnjeg ulja.

TRŠČANSKA OPERACIJA

Oslobodenjem Like, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, kao i izbijanjem u oblast Rijeke i Delnica, 4. armija ozbiljno je ugrozila pozadinu grupe armija »C«, koja je branila severnu Italiju, i zaleđe grupe armija »E«, koja se povlačila kroz Jugoslaviju na severozapad (skica br. 40).

Da bi sprečio dalje prodiranje 4. armije ka staroj jugoslovensko-italijanskoj granici i Trstu, neprijatelj je nastojao da organizuje front na liniji Kraljevica — Delnice — Kočevje — Zužemberk. Deo fronta od morske obale do Snežnika pripao je 97. armijskom korpusu, a deo fronta od Snežnika do Krke držao je svojim snagama (uglavnom policijskim i Rupnikovim belogardijskim jedinicama) viši SS i vođa policije Rezener, koji je bio potčinjen 18. korpusnoj oblasti u Salzburgu.⁷⁷

Iskorišćujući pogodnost zemljišta i stara italijanska i jugoslovenska utvrđenja, neprijatelj je organizovao odbrambene položaje na više uzastopnih linija.

Glavni odbrambeni pojas (tzv. Ingridova linija) — koji je zatvarao prilaze u Istru i na kome su se nalazila stara italijanska utvrđenja duž bivše jugoslovensko-italijanske granice (izgrađena u vidu stalne fortifikacije) i mnoga nova nemačka utvrđenja (izgrađena u vidu polustalne i poljske fortifikacije) — protezao se uglavnom linijom Snežnik — Trstenik — Plešišće — Pliš — Klana — izvorni deo Rečine i dalje njenim tokom do ušća u Sušaku. Za odbranu šireg rejona Sušaka neprijatelj je organizovao položaj na liniji Jelenje — Svib — Glav-

⁷⁷ Sredinom aprila je nemačka Vrhovna komanda oružanih snaga potčinila Rezenera grupi armija »E« u svojstvu komandanta pozadine, dok je 97. armijski korpus ostao i dalje pod komandom grupe armija »C« u Italiji, i tek je 25. aprila potčinjen grupi armija »E«.

čina — Praputnjak, a za neposrednu odbranu grada utvrdio je visove koji dominiraju gradom.

Ispred ovog položaja organizovan je položaj na liniji Lokve — Fužine — Plaše — Melnice — Križišće — Šmrika — morska obala. Ovaj istureni položaj branili su 1046. i 1048. puk 237. pešadijske divizije (1047. puk je ostao u Puli, u rezervi), koji su, radi zatvaranja riječkog pravca, još početkom aprila bili prebačeni iz Istre u Gorski kotar i prethodnih dana vodili borbe s jedinicama 4. armije u rejonu Lokava i Mrzlih Vodica i kod Novog i Crikvenice.

Ostrva Krk, Cres i Lošinj branilo je oko 1.800 ljudi sa 72 oruđa obalske i protivavionske artiljerije.

Radi osiguranja levog boka 237. divizije, iz rejona Postojne i Ilirske Bistrice upućeni su delovi Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četničke Dinarske divizije, koji su polovinom aprila izbili na prostoriju Gerovo — Osilnica — Čabar — Prezid. Dalje, prema severoistoku, u Suhoj krajini, neprijatelj je na liniji Kočevje — Stari Log — Žužemberk zatvarao komunikacije koje vode ka severozapadu.

Ceo ovaj front od morske obale do Krke nije bio taktički povezan, već je nizom utvrđenih otpornih tačaka, s većim međuprostorima, zatvarao samo važnije pravce prema severozapadu. Iza njega su neprijateljske snage bile razvučene na celoj teritoriji Istre i Slovenačkog primorja, približno u sledećem rasporedu:

- na prostoriji Lovran — Ilirska Bistrica — Klana — Rijeka: oko dvanaest bataljona, delovi Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četničke Dinarske divizije i, na odseku Rijeka — Lovran, oko 40 oruđa obalske artiljerije;

- na prostoriji Lovran — Piran — Pula: oko 10 bataljona i oko 50 obalskih i protivavionskih oruđa;

- na prostoriji Milje — Trst — Tržič — Postojna — Sent. Peter na Krasu (Pivka): 188. brdska divizija,⁷⁸ nekoliko posadnih jedinica, dva puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa i oko 150 obalskih i protivavionskih oruđa;

- na prostoriji Novo Mesto — Ljubljana — Rakek — Kočevlje: sedam SS policijskih bataljona, jedan puk tzv. Ruske oslobodilačke armije, SS podoficirska škola, šest pokretnih bataljona i četrdeset tri posadne čete Rupnikove Bele garde;

⁷⁸ Ta je divizija do sredine aprila bila rezervna i imala četiri rezervna brdska puka (136, 137, 138. i 139), jedan artiljerijski puk (112), 499. rezervni lovački bataljon i prištapske jedinice. Ona je 15. aprila preformirana u operativnu brdsku, a pukovi su preimenovani u 901, 902, 903. i 904. brdski i 1088. artiljerijski. Tako je ona za dva puka bila jača od normalnih nemačkih brdskih divizija, koje su imale samo dva puka

— na prostoriji Gorica — Ajdovščina — Idrija — Tolmin: jedan SS puk 24. brigade kraških lovaca, dva posadna bataljona i nekoliko manjih italijanskih dobrovoljačkih jedinica.

Radi odsudne odbrane Istre, 97. armijski korpus je bio primoran da glavninu snaga privuče na sektor Rijeka — Snežnik, što je olakšalo savezničku ofanzivu (9. aprila) u severnoj Italiji. Od 16. aprila je 188. brdska divizija bila u pokretu na sektor Rijeka — Snežnik, gde će stići 19. aprila. Na njenoj dotadašnjoj prostoriji ostali su samo 901. puk (bez jednog bataljona i protivtenkovske čete), jedan bataljon 902. puka, dva regrutna bataljona i jedan divizion 1088. artiljerijskog puka.

Na frontu 4. armije situacija je 16. aprila bila sledeća:

— 43. divizija, kao i prethodnih dana, vodila je borbe u rejonu Lokava i Mrzlih Vodica, ali bez uspeha;

— 19. divizija, posle oslobođenja Novog i Crikvenice, izbila je na liniju Lič — Medveđak — Radomir — Drivenik — Sv. Jakob;

— 13. divizija bila je u pokretu radi grupisanja snaga za napad na Lokve; 1. i 3. brigada izbile su na prostoriju Brestova Draga — Sunger — Sungerski Lug, a 2. brigada je stigla u Delnice;

— 20. divizija, koju je na pravcu Ogulin — Generalski Stol smenila 34. divizija 4. korpusa, bila je glavninom u pokretu iz rejona Ogulina u pravcu Vrbovskog, a njena 10. brigada se na prostoriji Rudopolje — Babin Potok — Vrhovine spremala za pokret u sastav svoje divizije;

— 9. divizija se glavninom nalazila na ostrvu Rabu, a 4. brigada i delovi 2. brigade bili su u rejonu Jablanca;

— 26. divizija se prikupljala na široj prostoriji Senja;

— 1. tenkovska brigada bila je u pokretu: 1. i 2. bataljon iz Josipdola u pravcu Delnica (radi podrške 13. i 43. diviziji), 4. bataljon u pravcu Crikvenice (radi podrške 19. diviziji), a 3. bataljon se nalazio kod Otočca, u armijskoj rezervi;

— Artiljerijska brigada se nalazila: 1. haubički divizion kod Delnica, 3. brdski motorizovani divizion kod Ledenica (radi podrške 19. diviziji), a 4. teški divizion u rejonu Kampilja (severozapadno od Otočca).

Na desnom boku armije, 7. korpus, koji je obezbeđivao operacije 4. armije, držao je sledeće položaje: 15. divizija u rejonu Tople Reberi i Komolca a 18. divizija na liniji Soteska — Teška Voda. Sedma divizija 4. korpusa Glavnog štaba Hrvatske, na prostoriji Rakovice i Drežnik-Grada, zatvarala je dolinu Une, 34. divizija, u rejonu Donjih i Gornjih Dubrava, zatvarala je pravac od Generalskog Stola, dok se 8. divizija nalazila na prostoriji Primišlje — Slunj.

LEGENDA

— Nase snage
— Neprijateljske snage

0 5 10 15 Km

Podilaženje glavnom odbrambenom položaju U duhu direktive Generalštaba JA od 14. aprila, 4. armija imala je da odmah nastavi energično i brzo nadiranje ka Trstu, a zatim ka Soči i Koruškoj. Pošto

Štab armije nije mogao da izradi detaljan plan za ovu veliku operaciju koja je imala niz međuciljeva, on je odlučio da je izvede po etapama. Prvo je glavnim snagama trebalo razbiti neprijateljsku odbranu na liniji Mrzla Vodica — Lokve — Fužine — Kraljevica, a pomoćnim snagama osloboditi ostrva Lošinj, Cres i Krk, pa je u tom cilju Stab armije postavio jedinicama sledeće zadatke: 11. korpusu — da razbije neprijateljsku odbranu na liniji Mrzla Vodica — Lokve; 19. diviziji — da razbije neprijateljsku odbranu na liniji Fužine — Kraljevica; 9. i 26. diviziji — da oslobode ostrva Krk, Cres i Lošinj. Prva tenkovska i Artiljerijska brigada treba glavninom snaga da podržavaju dejstva 11. korpusa i 19. divizije. Obezbeđenje desnog armijskog boka, prema Uni i Karlovcu, preuzeo je 4. korpus, a prema Kupi 20. divizija, koja se imala prebaciti na prostoriju Vrbovsko — Jablan — Ravna Gora — Kupjak.

Napad je počeo 17. aprila. U toku ovog dana bila je razbijena neprijateljska odbrana na liniji Mrzla Vodica — Lokve — Fužine — Zlobin — Kraljevica i na ostrvu Krku. Četrdest treća i 13. divizija zauzele su Lokve i Mrzlu Vodicu, a 19. divizija, energičnim prodorom svoje 6. brigade pravcem železnička stanica Plaše — Hreljin — Meja Gaj, primorala je neprijatelja na povlačenje iz rejonu Fužina i Kraljevice. Pred veče su se neprijateljske snage povukle na liniju Gornje Jelenje — Bakar, s ciljem da oдавde spreče prodor naših snaga ka Rijeci.

Istovremeno je počelo iskrcavanje naših snaga na ostrvo Krk, koje je branilo oko 600 vojnika i 15 artiljerijskih oruđa, grupisanih u Omišlju, Malinskoj, Krku, Aleksandrovu, Baški Novoj i Baški Staroj. Iskrcavanje 26. divizije (bez dva bataljona 3. brigade, ali ojačane sa dva bataljona Kvarnerskog odreda) izvršeno je po planu i bez uznemiravanja od strane neprijatelja. Sve iskrcane jedinice prešle su u napad u 7 časova, u borbama do 20 časova ovladale svim neprijateljskim uporištima i oslobodile ostrvo Krk.

Time je stvorena mogućnost za iskrcavanje 9. divizije na ostrva Cres i Lošinj, a obezbeđen je i pomorski obalski put do Kraljevice.

Sedamnaestog aprila uveče Stab armije odlučio je da u napadu na glavnom pravcu angažuje i 20. diviziju, naredivši joj da se prebaci u širi rejon Delnica radi angažovanja pravcem Mrzle Vodice — Gerovo — Čabar — Prezid, i 26. diviziju

(bez jedne brigade zadržane na ostrvu Krku), koja se imala prebaciti sa Krka na prostoriju Fužine — Lič.

Osamnaestog aprila je 11. korpus produžio gonjenje: dve brigade 43. divizije, preko Gornjeg Jelenja, izbile su do Skrebutnjaka a 3. brigada je krenula iz Crnog Luga preko Platka u Istru radi dejstva u neprijateljskoj pozadini; 13. divizija produžila je gonjenje samo jednom brigadom, dok je dve brigade, radi odmora, zadržala na prostoriji Mrzla Vodica — Lokve, čime je neprijatelju bilo olakšano povlačenje na liniju Jasvina — Kamenjak, na kojoj je pružio žilav otpor.

Devetnaesta divizija, posle jačih borbi, zauzela je do 8,30 časova Glavčinu, zatim i Trebeštin vrh, odbivši protivnapade neprijatelja, koji se po padu mraka povukao na liniju Njigovi — Učevac.

Uveče je Stab armije izdao sledeću zapovest: 11. korpus (ojačan sa dva bataljona Tenkovske brigade) da produži nadiranje pravcem Mrzle Vodice — Grobničko polje — Klana i održava vezu sa 20. i 19. divizijom; 26. divizija (bez 12. brigade, koja je bila u sastavu 19. divizije, i 11. brigade, koja je ostala na ostrvu Krku), kao drugi ešelon, da nastupa sa 11. korpusom; 19. divizija (ojačana sa dva bataljona tenkova) da nadire pravcem Hreljin — Kastav u cilju ovladivanja Bakrom, Sušakom i Rijekom; 20. divizija da nadire pravcem Mrzle Vodice — Crni Lug — Gerovo — Čabar — Prezid radi osiguranja desnog armijskog boka i održavanja veze sa 7. i 11. korpusom.

Devetnaestog aprila je 43. divizija (bez 3. brigade, koja se prebacila u Istru) napala neprijatelja na liniji Jasvina — Kamenjak i do podne izbila na liniju Jasvina — Tiskvina — Sviba, gde je smenjena od 13. divizije, pa je zatim pravcem Platak — Trstenik krenula ka Gomanjcu.

Prva brigada napala je Kamenjak, oko 16 časova, uz sadejstvo delova 19. divizije, zauzela ovo jako utvrđenje i nastavila gonjenje prema Grobničkom polju, do linije Mišac — Čavle, gde ju je neprijatelj zadržao; 2. brigada je zaobišla položaje na Kamenjaku i, prebacivši se na desno divizijsko krilo, izbila do mraka na liniji Kuk — Bela Peša. Za to vreme je 19. divizija produžila napad na relativno uzanom prostoru, utvrđenom mnogobrojnim fortifikacijskim objektima i tučenom jakom vatrom obalskih baterija, i do mraka izbila na liniju Suhi — Drenovi — Gradina — Vojskovo. Pridata 12. brigada 26. divizije uspela je da do 19,30 časova zauzme železničku stanicu Bakar i sela Kukuljanovo, Skrljevo i Vitoševo. Neprijatelj je organizovao odbranu na liniji Veternica — Draga.

U međuvremenu je 20. divizija počela nadiranje na sever. Njene snage su u rejonu Osilnice izbile do Kupe i u Gerovo.

Dvadesetog aprila je 13. divizija produžila napad prema Grobničkom polju. Podržavana tenkovima, ona je, uz sadejstvo 6. brigade 19. divizije, u toku dana odbacila neprijatelja iz Grobničkog polja na desnu obalu Rečine, a zatim, orijentišući se na severozapad, do kraja dana izbila jugoistočno od Klane (kod Studene), na staru italijansko-jugoslovensku granicu. Peta brigada 19. divizije izbila je na istočnu i severnu ivicu Sušaka, odakle je neprijatelj pružao žestok otpor; 14. i 6. brigada nadirale su pravcem Čavle — Jelenje, odbacile neprijatelja na desnu obalu Rečine i delom snaga prešle ovu reku. Savladavši otpor neprijatelja na koti 514, koti 495 i Lubanu (trigonometar 499), ove brigade su na toj liniji obrazovale mostobran i odbile nekoliko žestokih protivnapada. Ipak je neprijatelj idućeg dana, u 5 časova, uspeo da povрати Luban. Četrdeset treća divizija prešla je staru jugoslovensko-italijansku granicu i glavninom izbila u rejon Gomanjca i pred Čabarske Police, gde je došla u dodir s neprijateljem. Njena 3. brigada, koja se po bataljonima prebacila preko granice, daleko obilazeći uporište Klanu s obe strane, izbila je jednim bataljonom kod Brajana (severozapadno od Kastava), drugim kod Breze, a trećim kod Lisca. Sasvim na desnom armijskom krilu, bez dodira s neprijateljem, 20. divizija izbila je do mraka pred sam Prezid.

Na levom armijskom krilu, na ostrvu Rabu, 9. divizija završila je pripreme za desant na ostrva Cres i Lošinj, na kojima je neprijatelj imao ukupno oko 1.200 vojnika, 34 topa i 23 protivavionska oruđa. Ove snage su bile raspoređene duž oba ostrva, od rta Jablanca od Velikog Lošinja. Pošto nije bilo dovoljno broskog prostora, za desant su određene samo dve brigade 9. divizije i Kvarnerski odred mornaričke pešadije. Posle uspelog iskrcavanja (noću 19/20. aprila), tri desantna odreda potpuno su uništila neprijateljsku posadu oba ostrva (samo se neznatan deo posade ostrva Čresa motornim čamcem prebacio u Istru).

Od 17. do 20. aprila, na desnom armijskom boku, i pored toga što je stalno napadao, neprijatelj nije postigao neke značajne rezultate; jedino je uspeo, 17. aprila, posle ogorčene borbe, da potisne 15. diviziju 7. korpusa i zauzme Pečku, Rdeči Kamen i Toplu Reber. Istovremeno je 7. divizija odbacila neprijatelja od Kule Bisovače i Stranika u pravcu Brekovice. Sutradan je neprijatelj sa dostignute linije vršio pritisak na 15. diviziju. Osamnaesta divizija zatvarala je pravac Poljane — Črmošnjice. U toku 19. aprila 7. korpus je uspeo da zadrži polo-

žaje od prethodnog dana. Na sektoru 4. korpusa 8. divizija odbila je napad neprijatelja od Raletina u pravcu Primišlja, 34. divizija sprečila je pokušaj neprijatelja da iz Generalskog Stola prodre u pravcu Tounja, a 7. divizija, zbog aktivnosti neprijatelja na pravcu Generalski Stol — Ogulin, prebacila je dve brigade iz Rakovice u Plaški. Dvadesetog aprila je 18. divizija 7. korpusa držala liniju Teška Voda — Mali Podijuben — Podturn, a 15. divizija Kočevski rog, odbijajući slabije neprijateljske napade. Kočevska grupa⁷⁹ je sprečavala prodor četnika iz Banje Loke i Ajbelja prema Kupi. Toga dana je rasformirana 5. prekomorska brigada, a njenim ljudstvom su popunjene jedinice 7. korpusa. Na sektoru 4. korpusa 1. brigada 7. divizije i delovi 29. divizije oslobodili su Ostrožac i Gnjlovac (južno od Cazina), dok su se ostale jedinice uglavnom zadržale na ranijim položajima.

Izbijanjem armijskog centra na levu obalu Rečine i pred samu Rijeku i Sušak, desnog krila na sektor Gomanjca a levog na ostrvo Cres i Lošinj stvoreni su povoljni uslovi za izvršenje glavnog zadatka 4. armije. Toga dana je Generalštab JA naredio Štabu armije da što brže nadire ka Trstu i da uputi lake delove u rejon Trsta radi upadanja u grad. Istovremeno je naredio i Glavnom štabu Slovenije da 9. korpus orijentiše ka jugu i takođe uputi lakopokretne delove u rejon Trsta. Pod komandu Štaba armije stavljena je 29. divizija, koja je hitno upućena od Bihaća.

Na osnovu ovog naređenja, Štab armije odlučio je da glavnim snagama izvrši proboj neprijateljskog fronta na liniji Rijeka — Klana, a zatim produži nastupanje ka Trstu; da pomoćnim snagama, sa ostrva Cresa i Lošinja, izvrši desant u Istru, radi prodiranja preko Buzeta ka Trstu i radi sadejstva sa snagama na glavnom pravcu, a da na desnom armijskom krilu glavninu 20. divizije uputi preko Snežnika, ovlada uporištima Št. Peterom na Krasu, Knežakom i Ilirskom Bistricom, zatim produži nadiranje ka Trstu. Znatnije izmene u borbenom poretku nisu vršene. Bilo je planirano da se 29. divizija prebaci u rejon Prezida i odavde nastupa pogodnim pravcem radi obezbeđenja desnog armijskog boka. Sedmi korpus je imao da štiti desni armijski bok energičnim dejstvom na pravcu Kočevje — Ribnica — Ljubljana, a 9. korpus — da dejstvuje u neprijateljskoj pozadini, ovlada Tržičem i Goricom i obuhvati Trst sa zapadne strane.

⁷⁹ Formirana od jedinica 4. brigade 15. divizije, 8. brigade 18. divizije i 1. brigade KNOJ-a.

**Borbe na glavnom
odbrambenom polo-
žaju i boj za Klanu**

U cilju odsudne odbrane, neprijatelj je deo položaja od Rijeke do Snežnika podelio na tri odbrambena odseka: desnokrilni, Rijeka — Drenovo, koji je branila borbena grupa »Rijeka«, ⁸⁰ jačine oko 3.000 ljudi sa 40 artiljerijskih oruđa; centralni, kota 430 — Kukljani, koji je branila 237. divizija (1048. i 1046. puk); levokrilni, Kukljani — Klana — južni ogranci Snežnika, koji su grupno poseli jedan bataljon 15. SS policijskog puka, jedan motorizovani bataljon i delovi borbene grupe »Rajndl«. ⁸¹ U rejon Klane je 21. aprila počela da pristiže nemačka 188. brdska divizija.

U toku 21. aprila razvile su se oštre borbe na čitavom frontu 4. armije. Na desnom krilu je 20. divizija produžila nadiranje prema severu. Njeni prednji delovi izbili su do Prezida i Drage, a 8. brigada, koja je stigla iz Delnica u Brod na Kupi, napala je četnike kod Novog Sela, Banje Loke i Ajbelja i odbacila ih u neredu prema severu. Trinaesta divizija, uz podršku tenkova, ovladala je u prvim popodnevrim časovima Klanom, koju su branila dva nemačka bataljona, ali je u 16 časova, protivnapadom 903. puka 188. brdske divizije sa pravca Skalnice, odbačena na liniju Drnovo — kota 643 — Studena. Produživši delom snaga nastupanje iz Klane prema Gomanjcu, neprijatelj je zaustavio i napad delova 43. divizije na Osliću.

Južno od Klane, u 14 časova je glavnina 19. divizije oslobodila Sušak, uništivši skoro potpuno ostatke nemačkog 705. posadnog bataljona. Pokušaji 6. i 14. brigade da ovladaju Lubanom i prošire mostobran u okuci Rečine ostali su bez uspeha. Neprijatelj je, oslonjen na jake fortifikacijske objekte i pogodno zemljište, davao snažan otpor, te je frontalni proboj iziskivao velike žrtve. Zbog toga je Stab 19. divizije odlučio da prebaci svoju glavninu (5. i 6. brigadu) južno od Klane, u cilju napada na levi bok neprijateljskog položaja na Rečini.

Ne znajući da u rejon Klane pristiže glavnina nemačke 188. brdske divizije, Stab armije naredio je da se idućeg dana cela 26. divizija prikupi na Grobničkom polju, a 11. korpus da po svaku cenu ovlada Klanom.

Borbe na celom frontu nastavljene su i 22. aprila. U rejonu Gomanjca neprijatelj je napao 1. brigadu 43. divizije i posle

⁸⁰ Sastava: dopunski bataljon 237. divizije, jedna pionirska jedinica (minerska), jedna mornarička jedinica formirana od ljudstva plov-
nih jedinica i Komande luke Rijeka, 1209-ti i ostaci 705. posadnog ba-
taljona, ostaci bataljona obalskih lovaca »Brandenburg«, ostaci Riječ-
kog SS dobrovoljačkog bataljona, nekoliko slabijih jedinica italijanske
teritorijalne milicije, tri baterije 1102. obalskog artiljerijskog puka i 11.
i 12. italijanski artiljerijski divizion.

⁸¹ Ostaci 392. legionarske divizije.

žestoke borbe zauzeo trigonometar 1083 i Paku, izbivši na zapadne padine Volarije. Za to vreme je 2. brigada te divizije ovladala Čabarskim Policama.

Zbog aktivnosti neprijatelja na pravcu 43. divizije, 13. divizija uputila je 2. brigadu na položaj Trstenik — Železna vrata radi zaštite svog boka, a u cilju ponovnog zauzimanja Klane uvela je iz rezerve u borbu 1. brigadu. Međutim, neprijatelj je jakim snagama napao na liniju Pliš — Kukulj i potisnuo delove 13. divizije s tog položaja. Žestoke borbe trajale su celo popodne. Prodor neprijatelja preko Kukulja na drum južno od Plešišća zadržala je 1. brigada. Uveče je 13. divizija držala liniju Trstenik — Železna vrata — Široki rt — kota 643.

Pretpostavljajući da će 13. divizija osloboditi i držati Klanu, Stab 19. divizije uputio je dve brigade na prostoriju južno od Klane radi obuhvatnog napada na Rijeku, dok su delovi 14. brigade i ovog dana napadali vis Luban, ali bez uspeha. Dvadeset šesta divizija, u čiji se sastav toga dana vratila 12. brigada, stigla je glavninom na Grobničko polje.

Kako je pokušaj 4. armije da u početnom rasporedu probije neprijateljski front Rijeka — Klana pretrpeo neuspeh, a iz dotadašnjih borbi se jasno videlo da je neprijatelj na front Klana — Gomanjce dovukao nove snage, to je Stab armije zaključio da će neprijatelj nastojati da po svaku cenu spreči prodor 4. armije u Istru.

Toga dana je Generalštab JA odobrio odluku Štaba armije od 20. aprila, s napomenom da je za brzo ovladavanje Trstom neophodno potrebno prethodno ovladati prostorijom Lož — Ilirska Bistrica — Gomila — Veljam, a pre svega komunikacijskim čvorom Ilirska Bistrica, i da je za izvršenje toga zadatka potrebno ojačati snage na desnom krilu.

Na osnovu ovih upozorenja, i zbog situacije nastale posle dolaska neprijateljskih pojačanja, Stab armije odlučio je da armijska krila ojača prvenstveno tenkovima i artiljerijom; da 20. diviziju uputi pravcem Prezid — Mašun sa zadatkom da ovlada St. Peterom na Krasu i Ilirskom Bistricom, a zatim obrazuje motorizovanu pokretnu grupu i uputi je u napad na Trst sa severoistoka; da 9. diviziju iskrca sa ostrva Cresa u Istru (na odseku Lovran — Mošćenica) sa zadatkom da delom snaga izbiže na greben Učke, a zatim uputi glavninu u napad na Trst s jugoistoka; da 13. i 26. diviziju rokira udesno, prema severnom boku neprijateljske riječke grupacije, i time osigura slobodu manevra pokretne grupe prema Trstu; da 43. diviziju prebaci kroz neprijateljski raspored u Istru sa zadatkom da odmah počne borbe na periferiji Trsta; da 7. korpus angažuje na pravcu Kočevje — Ljubljana; da 29. diviziju, radi osiguranja

armijskog boka, angažuje na pravcu Postojna — Ljubljana; da 9. korpus angažuje na liniji Trst — Tržič — Gorica radi izolovanja Trsta sa zapada.

Ova odluka nije se mogla odmah sprovesti, jer desno-krilna 20. divizija još nije bila stigla glavninom u rejon Prezida, a 9. divizija još nije bila prikupila potrebna desantna sredstva. Da se ne bi gubilo vreme, Stab armije odlučio je da uvođenjem u borbu i 26. divizije produži napad na odseku Klane. On je 22. aprila naredio: 26. diviziji — da se najhitnije prikupi i uz sadejstvo 13. divizije ponovo oslobodi Klanu, zatim nastavi nadiranje opštim pravcem Klana — Lipa — Sapjane — Podgrad u cilju ovlađivanja tom prostorijom; 13. diviziji — da se rokira udesno od 26. divizije i preko Gomanjca i Zabiča ovlada Ilirskom Bistricom; 20. diviziji — da nastavi nadiranje pravcem Prezid — Mašun — Knežak; 43. diviziji — da se s lakim naoružanjem prebaci kroz neprijateljski raspored u pravcu Trsta; 9. diviziji — da se iskrca na istočnu obalu Istre čim to transportne mogućnosti budu dozvolile.

U toku 23. aprila 4. armija vršila je pregrupisavanje snaga.⁶¹ Na desnom krilu je 20. divizija nastavila nastupanje na zapad, kod Leskove Doli sa 10. brigadom prešla staru jugoslovensko-italijansku granicu i izbila gotovo bez otpora do Mašuna, važne raskrsnice na severozapadnom podnožju Snežnika. Njena 9. brigada je stigla do Kozarišća i zatvorila pravac Lož — Prezid, dok se 8. brigada zadržala glavninom na prostori Parg — Čabar, a prednjim delovima kod Prezida. Njen uspeh je potvrđivao opravdanost pomenute sugestije Generalštaba JA. Nasuprot tome, neprijatelj je 23. aprila na frontu kod Klane pokušao da preuzme inicijativu. On je već rano ujutro ponovo napao 1. brigadu 43. divizije i odbacio je na liniju kota 1122 (1 km jugozapadno od Gomanjca) — Trstenik — bezimeni vis (1 km zapadno od Stulca). Noću 23/24. aprila 43. divizija izvukla je svoje snage sa fronta radi prebacivanja u Istru, gde je njena 3. brigada već dejstvovala u dubokoj pozadini neprijatelja.

Trinaesta divizija se toga dana pomerila glavninom udesno i posela položaj kota 993 — Trstenik — Zelezna vrata — Stulac. Njena 3. brigada, na položaju u rejonu Suhog, čekajući smenu, bila je rano izjutra napadnuta s pravca Klane, ali se uporno branila sve do 15 časova, kada je smenjena od delova 26. divizije. Dvadeset šesta divizija preuzela je u toku dana položaje 13. divizije i pripremala se za napad na Klanu, koji je imao da počne 24. aprila u 6 časova.

⁶² Divizije 11. korpusa, pošto je štab rasformiran, bile su od toga dana neposredno potčinjene 4. armiji.

Glavnina 19. divizije, noću 22/23. aprila, produžila je pokret na prostoriju južno od Klane. Ovde je sa delovima 26. i 13. divizije napala neprijatelja na liniji kota 611 — kota 606 na kojoj je ovaj pružao žestok otpor, tako da su ove jedinice uspele da zauzmu pomenute kote tek kasno po podne, ali su pred veće protivnapadom odbačene na polazne položaje.

Pred 26. divizijom, na liniji Studena — Suho — Plešišće, nalazili su se 902. i 903. puk nemačke 188. brdske divizije, a severnije, na prostoriji Paka — Gomanjce, bio je 904. puk. Prema nemačkim podacima, 188. brdska divizija imala je nameru da 23. aprila, ofanzivnim dejstvom prema istoku, odbaci snage 4. armije od stare jugoslovensko-italijanske granice, zatim skrene na jug i, nadirući između planine Obruča i reke Rečine, izbije u Grobničko polje, radi obuhvata snaga 4. armije na levoj obali Rečine. Ali, usled nedovršenih priprema, ovaj je napad odložen za idući dan, kad i 26. divizija bude krenula u napad na Klanu. Tako će 24. aprila na tom krševitom i pošumljenom zemljištu doći do obostrano neočekivanog boja u susretu. On će se razviti u višednevne žestoke borbe, u kojima će učestvovati i 13. divizija i delovi 19. divizije.

Dvadeset četvrtog aprila u 6 časova, s položaja Suvobor — Draga, krenule su u napad prema Klani 3. i 1. brigada 26. divizije, podržavane 3. tenkovskim bataljonom i 3. brdskim motorizovanim divizionom; 12. brigada je ostala u rezervi, u rejonu Borja, ali. brigada je bila u pokretu ka ovoj prostoriji. Posle žestokih borbi, te snage su u prepodnevnom časovima zauzele Suho i Široki rt i potisnule neprijatelja na liniju Pliš — Drnovo — Klana — trigonometar 660.

Oko 11 časova počeo je napad 13. divizije prema kotama 1026 i 1046. Ali je i neprijatelj prešao u napad na celom frontu 13. i 26. divizije, s težištem prema 26. diviziji. U žestokim borbama on je do kraja dana odbacio 26. diviziju na liniju Suho — Široki rt — bezimeni vis (jugozapadno od kote 672), a pred frontom 13. divizije izbio na kotu 1201. Iako su obe strane pretrpele osetne gubitke, situacija je kod Klane ostala uglavnom nepromenjena. Dvadeset šesta divizija nije uspela da potisne neprijatelja sa dostignute linije i oslobodi Klanu, ali je propao i pokušaj nemačke 188. brdske divizije da se probije na istok radi obuhvata fronta 4. armije na Rečini. U ovim borbama je 13. divizija uspela da ponovo zauzme kotu 1201; njeno dalje napredovanje zaustavljeno je s linije predratnih italijanskih utvrđenja.

I na ostalim delovima ovog fronta situacija se u toku 23. i 24. aprila nije bitno izmenila. Glavnina 19. divizije, koja je imala zadatak da se pravcem izvorni deo Rečine — Studena — Marčelji probije u pozadinu neprijateljskog rasporeda na

desnoj obali Rečine, bila je zaustavljena istočno od Studene. Da bi olakšao napad 188. brdske divizije u pravcu Grobničkog polja i privukao rezerve 4. armije, neprijatelj je iznenada napao položaje 14. brigade 19. divizije ispred Lubana i prodrio čak do Grobnika, ali ga je 14. brigada, podržana od 4. tenkovskog bataljona, odbacila na desnu obalu Rečine.

Zbog aktivnosti neprijatelja na Rečini i nepovoljnog razvoja situacije kod Klane, 19. divizija je odustala od daljih, pokušaja da obuhvati neprijatelja sa severa. Ona je zaposela levu obalu Rečine od njenog izvora do mora.

Glavnina 43. divizije nalazila se u pokretu pravcem Cabarske Police — Svinščaki, a njena dva bataljona izbila su već u neposrednu blizinu Trsta.

Na desnom armijskom krilu 20. divizija vršila je izviđanje u pravcu Cerknice, Postojne, Št. Petera na Krasu i Ilirske Bistrice. Neprijatelj je tog dana, na pojavu jedinica 4. armije, reagovao napadom jedne slabije kolone (oko 400 ljudi i 7 tenkova) od Koritnice prema koti 1029, ali bez uspeha.

Deveta divizija počela je noću 24/25. aprila da se iskrcava sa ostrva Cresa u Istru. Prema planu, iskrcavanje je trebalo izvršiti u tri ešelona. Druga brigada, kao prvi ešelon, imala je da se 25. aprila do 3 časa iskrca kod Brseča i obrazuje širi mostobran na odseku luka Plomin — Mošćenička Draga radi obezbeđenja glavnine divizije (3. i 4. brigada), koja će, kao drugi ešelon, početi iskrcavanje iduće noći. U trećem ešelonu nalazio se Kvarnerski odred. Međutim, zbog jake bure, iskrcavanje cele 2. brigade nije bilo moguće, te je, radi obrazovanja mostobrana, 25. aprila u 0,45 časova isplovio ka Brseču samo Stab brigade s manjim delovima.

Na desnom armijskom boku, od 21. do 24. aprila, neprijatelj je bez uspeha napadao jedinice 7. i 4. korpusa. Sedmi korpus je uspeo da održi ranije položaje. Njegova Kočevska grupa je sadejstvovala sa 20. divizijom u napadu na četnike kod Banje Loke i Ajbelja. Radi čvršćeg zatvaranja pravaca Generalski Stol — Gornje Dubrave — Ogulin i Karlovac — Vinica — Vrbovsko, koji su izvodili u bok 4. armije i na kojima je neprijatelj pojačao aktivnost, 4. korpus je naredio 7. diviziji da se sa prostorije Plaški — Draga — Plavča prebaci na prostoriju Josipdol — Oštarije — Carevo Polje, a 34. diviziji — da Karlovačku brigadu prebaci severno od reke Dobre. Zatim, da bi se armijski bok što bolje obezbedio sa pravca Karlovca, cela 7. divizija prebačena je 24. aprila na levu obalu Dobre, gde je posela položaje na liniji kota 185 — Gradišće — Privis — Podrebar — Lipoščaki — Strgari. Neprijatelj je napao 34. diviziju, koja je držala položaj između Bosiljeva i Vinice, i jednom kolonom dopro do Bosanaca.

Napadima od 21. do 24. aprila 4. armija nije uspela da otvori put ka Trstu najkraćim pravcem, između Snežnika i mora. Otporom na Rečini i na prostori Klana — Gomanjce, nemački 97. armijski korpus potvrdio je da je rešen da odlučno brani ove prirodno jake i dobro utvrđene položaje. Privlačenje glavnine ovog korpusa, koji je štitio pozadinu grupe armija »C« na italijanskom frontu, baš u vreme kada je saveznička ofanziva u severnoj Italiji bila u punom zamahu — nije bilo uslovljeno samo operativnim razlozima. Usled kritične situacije u severnoj Italiji, Stab grupe armija »C« odlučio je da kapitulira, ali je, želeći da preda trupe Englezima i Amerikancima, naredio 97. armijskom korpusu da do tog vremena produži otpor pred 4. armijom, na staroj jugoslovensko-italijanskoj granici, i na toj liniji sačeka dolazak anglo-američkih trupa. U međuvremenu, u cilju objedinjavanja komandovanja na jugoslovenskom ratištu, nemačka Vrhovna komanda oružanih snaga potčinila je (25. aprila) Stabu grupe armija »E« 97. armijski korpus i čitavo njegovo operacijsko područje do Soče. Istog dana je Stab grupe armija »E«, zbog dejstva 4. armije, koja je predstavljala veliku opasnost za njegovu pozadinu u slučaju prodora u pravcu Trsta i Ljubljane, naredio 97. armijskom korpusu da bezuslovno drži Rijeku i na riječki front privuče sve raspoložive snage.

Usmerivši svu pažnju na front između Snežnika i mora, 97. armijski korpus je u unutrašnjosti Istre i Slovenačkog primorja ostavio samo manji broj jedinica. Ni severno od Snežnika, kuda se planinom Pivkom nastavljao front ka Postojni, nije bilo jačih neprijateljskih snaga. Zato je 20. divizija i mogla tako lako da pređe staru granicu i izbije u rejon Mašuna. Stab 97. armijskog korpusa je pretpostavljao da se preko planine Pivke, ka Ilirskoj Bistrici i St. Peteru, ne mogu probiti jači delovi, pa je svoje glavne snage grupisao između Snežnika i mora. U početku je i Stab 4. armije svoj operacijski plan zasnivao na istoj pretpostavci; izmenio ga je po direktivi Glavnog štaba tek 22. aprila. U cilju ostvarenja izmenjenog plana, on je noću 24/25. aprila rešio da frontalnim dejstvom 13. 26. i 19. divizije priveže neprijatelja na riječkom frontu (prema Klani), a istovremeno sa krilnim grupama krene ka Trstu; da desnokrilnu grupu (20. diviziju) ojača 11. brigadom 26. divizije, sa dva tenkovska bataljona i jednom brdskom motorizovanom i jednom protivtenkovskom motorizovanom baterijom; da 13. brigadu 29. divizije, koja je toga dana izbila čelom u Ogulin, što pre prebaci kamionima na prostori Kozarišće — Stari Trg radi smenjivanja 9. brigade 20. divizije; 26. divizija da 3.

brigadu⁸³ ubaci kroz neprijateljski raspored u Istru radi dejstva prema Trstu.

U toku 25. aprila 4. armija je produžila dejstva. Na položaje Klana — Gomanjce napadale su 26. i 13. divizija s ciljem da slome otpor neprijatelja i prodru pravcima Klana — Sapjane i Zabiče — Ilirska Bistrica. Međutim, ni posle četvorodnevni oštrih borbi nije se bitno izmenila situacija na toj prostoriji, jer je neprijatelj, iako zamoren teškim borbama poslednjih dana, produžio aktivnu odbranu s težnjom da preotme inicijativu i spreči proboj u rejonu Klane. Uveče 28. aprila 13. divizija se zadržala na liniji Orlovica — Brlog — Trstenik, a 26. divizija (bez 11. brigade, koja je upućena 20. diviziji kao pojačanje) istočno od Klane, na liniji kota 620 — kota 689 — Birčanin (njena 3. brigada nije uspela da se kroz neprijateljski raspored probije u Istru).

U tom periodu izvestan uspeh postigla je 19. divizija, koja je 27. aprila izvršila najjači napad na Rečinu, usmerivši glavni udar preko izvornog dela Rečine i Kopice ka Sv. Mateju radi obuhvata Rijeke sa severa. U toku dvodnevni borbi, 27. i 28. aprila, ona je, uz podršku pet artiljerijskih divizion, uspela da ovlada severnim delom Kopice (kota 574) i da izbije na ivicu Marčelja, a u okuci Rečine proširila je mostobran zauzevši jako utvrđeni vis Luban i kotu 495. Time je na desnoj obali Rečine bila načeta odbrana nemačke 237. divizije, ali se neprijatelj pred 19. divizijom i dalje ogorčeno branio.

Na armijskim krilima situacija se razvijala veoma povoljno. Na desnom krilu 20. divizija se u toku 25. aprila jače orijentisala prema Ilirskoj Bistrici, isturivši 10. brigadu na liniju kota 1108 — Suvi vrh — Oštrica. Njena 9. brigada je kod Kozarišća zatvarala delom snaga pravac Cerknica — Stari Trg — Prezid, a drugim delom, kod Dedne gore, pravce koji iz Postojne i St. Petera vode za Mašun, odnosno Prezid, dok se njena 8. brigada nalazila u pokretu iz Čabra ka Prezidu, gde će idućeg dana stići i upućena pojačanja u tenkovima i artiljeriji. Na pravcu nastupanja 20. divizije, na liniji Milonja — Koritnica — Knežak, bili su dva nemačka bataljona, jedan puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa i neke četničke jedinice. Te snage su u toku 25. i 26. aprila, pravcem Koritnica — Mašun, uzastopno napadale na položaje 10. brigade s ciljem da odbace jedinice 4. armije preko stare granice, ali su pretrpele potpun neuspeh. Uporni napadi neprijatelja na pravcu Mašuna pokazivali su da je on uočio opasnost koja mu pretila na tom pravcu,

⁸³ Tu brigadu su sačinjavali uglavnom Hrvati i Slovenci iz Istre i Slovenačkog primorja koje su savezničke trupe oslobodile iz koncentracijskih logora na jugu Italije.

ali se iz njegovih neuspeha moglo zaključiti da se pred 20. divizijom nalaze samo slabije snage. Dvadeset sedmog aprila je 20. divizija počela napad na liniju Koritnica — Milonja. Njena 10. brigada, uz podršku 2. i 4. tenkovskog bataljona i divizionu artiljerije, ovladala je Koritnicom, a odmah zatim i uporištem Knežakom. Do mraka je 10. brigada izbila na liniju Prem — Sembije; 2. tenkovski bataljon je izbio kod Sembije, a 4. tenkovski bataljon je, po zauzimanju Knežaka, produžio gonjenje preko Radohove Vasi i prodro u St. Peter. Za vreme napada 10. brigade na Koritnicu i Knežak, jedan bataljon 9. brigade dejstvovao je prema St. Peteru, onemogućivši neprijatelju da iz tog uporišta pomogne posadama u Koritnici i Knežaku, dok su se ostale njene jedinice nalazile na raskrsnici kod Otoške Doli radi zatvaranja pravaca od Starog Trga, Cerknice i Postojne. Napad na vis Milonju, koji je štitio prilaz Ilirskoj Bistrici sa severoistoka, izvršili su delovi 8. brigade u sadejstvu sa delovima 10. brigade, ali bez uspeha, jer je taj rejon bio utvrđen objektima stalne fortifikacije.

Idućeg dana, 28. aprila, pošto su savladale neprijateljski otpor na Milonji, 10. i 8. brigada 20. divizije produžile su nadiranje ka Ilirskoj Bistrici, oslobodile je i, goneći potučenog neprijatelja, izbile krajem dana na liniju Harije — Jelšane — Zabiče. A 9. brigada, nadirujući od St. Petera na sever, uz podršku 4. tenkovskog bataljona, napala je Postojnu i zauzela manji deo grada. Uspešnim prodorom ojačane 20. divizije stvorena je široka osnovica s koje je 4. armija mogla dalje razviti dejstva, bilo na jug, u pravcu Rijeke, bilo na zapad, ka Trstu.

Za to vreme se 43. divizija probijala u neprijateljsku pozadinu. Njena 1. brigada je 26. aprila izviđala u pravcu Jablanice, a 2. brigada je na pravcu Mašun — Postojna, oko 20 časova, izbila do Debelog kamena (9 km jugoistočno od Postojne), koji su držali Nemci, i u 23 časa napala ovo uporište, ali bez uspeha. Borbe su nastavljene celu noć i sutradan. Istovremeno je 3. brigada delom snaga sadejstvovala sa 2. brigadom 9. divizije u napadu na Medveju, Lovran i Ičiće, zatvarajući na Učki pravac od Dolenje Vasi. Ostali delovi 3. brigade dejstvovali su na prostorijski Buzet — Kopar — Momjan. Dvadeset sedmog aprila je 2. brigada, oko 14 časova, zauzela uporište Debeli kamen, 1. brigada je, oko 13 časova, krenula iz rejonu Svinščaka i stigla do Mašuna, a 3. brigada je dejstvovala u Istri na istim položajima kao i prethodnog dana. U sadejstvu sa delovima 2. brigade 9. divizije, delovi 3. brigade koji su dejstvovali na Učki odbacili su kod Vele Učke 499. lovački bataljon iz 188. brdske divizije, koji se od Vranja probijao ka Rijeci. U toku 28. aprila je 43. divizija prebacila 1. brigadu iz rejonu Mašuna na prostorijski Prem — Pregarje, a 2. brigadu

preko Otoške Doli i Javornika u rejon Bukovja (severozapadno od Postojne), orijentišući se ka Trstu.

Na levom armijskom krilu 9. divizija se od 25. do 27. aprila iskrcala na obalu Istre i obrazovala mostobrane kod Brseča i Mošćeničke Drage; 27. aprila je produžila napad, izbila glavninom na liniju Opatija — Bregi — Zagrad i zašla u pozadinu riječkog fronta. Na jugu je 4. brigada napala Svetu Nedelju i Strmac, ali je naišla na jak otpor, pošto su u ta uporišta stigli delovi 1047. puka 237. divizije, koji su bili na maršu iz Pule u rejon Rijeke. Tek po padu mraka, kad je neprijatelj produžio pokret pravcem Kršan — Šušnjevice, 4. brigada je zaposela ova uporišta. Idućeg dana je 9. divizija, lomeći otpor neprijatelja u Lovranu i Opatiji, izbila na liniju Volosko — Rukavac, gde je zaustavljena; 4. brigada, koja je prethodnog dana zauzela Svetu Nedelju i Labin, ovladala je selima Labinom i Krapanom i zauzela rudnik uglja Rašu, koji neprijatelj nije dospeo da poruši.

Tako je, posle četvorodnevnih borbi, krilni manevar 4. armije završen potpunim uspehom. Brzim prodorom 20. divizije sa severa i 9. divizije s juga i snažnim napadima 13. 19 i 26. divizije s fronta okružen je nemački 97. armijski korpus. Kada su se krilne divizije 4. armije pojavile na njihovim bokovima, Nemci su uočili opasnost od okruženja, ali nisu bili u mogućnosti da prema 20. i 9. diviziji odvoje jače snage. Nesmanjeni pritisak 13. 19. i 26. divizije na frontu Rijeke — Klana — Gomanjce ne samo da je vezivao glavninu njihovog 97. armijskog korpusa, nego ih je, štaviše, prisilio i da operativnu rezervu (1047. pešadijski i 237. artiljerijski puk, bez jednog divizionara) iz rejon Pule hitno upute na riječki front, kako bi sačuvali Rijeku i utvrđenu liniju između Snežnika i mora, na kojoj je trebalo da pruže odsudnu odbranu.

Na desnom armijskom boku, pred frontom 4. korpusa, neprijatelj je 25. aprila držao položaj na liniji Vukova Gorica — Bosiljevo — Generalski Stol — Perjasica, odatle napao 7. diviziju, potisnuo njeno desno krilo na liniju Vučjak — Umol i zauzeo Spehare. Na odseku 8. i 34. divizije došlo je samo do lokalnih borbi.

Tog dana je Generalštab JA potčinio 7. korpus neposredno 4. armiji,⁶⁴ s tim da on prvenstveno štiti desni bok ove armije aktivnim dejstvom opštim pravcem Kočevje — Ribnica — Ljubljana. Na području toga korpusa neprijatelj je vršio jak pritisak na 18. diviziju, koja je držala položaje na liniji

⁶⁴ Još 1. marta je 7. korpus operativno potčinjen Štabu 4. armije ali je i dalje dejstvovao pod neposrednom komandom Glavnog štaba Slovenije, preko koga mu je Štab 4. armije davao samo opšta uputstva.

Teška Voda — Veliki Podluben — Podtrun, kao i na 15. diviziju, koja se nalazila severno od Kočevskog roga, na prostorijski Grofja Miza — Kinč. Isto tako on je bio aktivan i iz Kočevja i Kočevske Reke, odakle su četnici ponovo poseli Livold, Stalcarje, Moravu, Gornju i Donju Brigu i Borovec. Pritiskom na oslobođenu teritoriju neprijatelj je hteo da spreči spajanje 7. korpusa sa 4. armijom i da time obezbedi komunikacije za povlačenje svojih snaga u Austriju.

Dvadeset šestog aprila je 7. korpus ostao na istim položajima, odbijajući slabije neprijateljske napade. Na sektoru 4. korpusa neprijatelj je nastavio napade na položaj 7. divizije, zauzeo Soline i jedinice 7. divizije potisnuo na liniju Umol — Tihovlje — Golosek — Erlič. U toku 27. aprila on je prema 7. korpusu pojačao aktivnost. Snage koje su obezbeđivale komunikacije Novo Mesto — Zužemberk i Kočevje — Zužemberk vršile su ispade na oslobođenu teritoriju. Na frontu 4. korpusa vođene su samo manje borbe na odsecima 34. i 7. divizije.

U dubokoj pozadini neprijatelja, 9. korpus, koji je prema naređenju Generalštaba JA od 20. aprila imao da se orijentiše ka jugu i Trstu, nalazio se u to vreme glavnim snagama na prostorijski između Trnovskog gozda, reke Idrije i Čepovanske doline; 30. divizija se nalazila kod Vojskog i Mrzle Rupe, a 31. divizija na liniji Vrše — Lažna — Lokve. Stab korpusa je predvideo da najpre ovlada uporištima na Banjškoj planoti i Trnovskom gozdu, a zatim preseče komunikaciju Gorica — Ajdovščina. U tom cilju je trebalo da 30. divizija dejstvuje na Trnovskom gozdu, pomažući svojim delovima 31. diviziju koja bi ovladala uporištima na Banjškoj planoti. Ovu akciju imali su da osiguraju 20. brigada 30. divizije (neposredno potčinjena Stabu korpusa) kod Vojskog (prema Idriji) i Skofjološki odred kod Cerkna (prema Idriji i Gorenjoj Vasi), a Jeseničko-bohinjski odred bi kod Zeleznika kontrolisao neprijatelja u Selškoj dolini. Noću 20/21. aprila 30. divizija napala je uporište Zavrb a 31. divizija uporišta Puštale, Podlaku i Donji Lokovec, i sutradan su ih zauzele. Sada je 9. korpus potpuno kontrolisao Banjšku planotu. U toku sledećih dana 31. divizija, u ogorčenim borbama s jedinicama 10. SS policijskog puka, Rupnikovim domobranima i četnicima, odbranila je zauzetu teritoriju na Banjškoj planoti i Trnovskom gozdu; 25. aprila su 30. divizija i 3. brigada 31. divizije ovladale uporištima Predmejom i Otlicom. Put u Vipavsku dolinu bio je otvoren, pa je Glavni štab Slovenije, 26. aprila, naredio 9. korpusu da se odmah prebaci na prostorijski Trsta. U vezi s tim, Stab korpusa je odlučio da 30. diviziju uputi na prostorijski Komen — Stanjel, a 31. divizija da obezbedi tu akciju.

Dvadeset sedmog aprila je 30. divizija krenula na određenu prostoriju i do mraka izbila do sela Škrbine, Gabrovice, Hruševice i Štanjela i zaseoka Kabdilja. Toga dana se 31. divizija, koja je imala da obezbedi ovu akciju, nalazila na prostoriji Volarji — Podgozd — Sedovec — Predmeja — Otlica

Otada je 9. korpus bio u operativnom pogledu neposredno potčinjen Štabu 4. armije.

Postignuti uspesi, naročito na krilima, pružali su mogućnost 4. armiji da dejstvuje i prema Trstu i prema Rijeci, jer na prostoriji Istre i Slovenačkog primorja neprijatelj nije raspolagao jakim snagama. Jedino je postojala opasnost da Nemci privuku jače snage iz dublje pozadine i izvrše udar u desni armijski bok, pravcem Ljubljana — Postojna — Št. Peter, i time ugroze dejstva 4. armije prema Trstu i na riječkom frontu. To je vrhovni komandant Jugoistoka imao u planu, ali je brzo nadiranje 1, 2. i 3. armije toliko vezalo njegove snage da on nije bio u stanju da ostvari taj plan. Slabije snage, koje će neprijatelj kasnije uputiti, biće dbačene od strane 29. divizije.

Ovaj uspeh trebalo je što pre iskoristiti u cilju bržeg prodora prema Trstu. Utoliko pre što su u Italiji snage savezničke 15. grupe armija skoro bez otpora nadirale na sever. Tako su već 27. aprila bili u savezničkim rukama gradovi Đenova, Pavija, Mantova i Pjačenca, a 29. aprila Milano i Venecija. Potpisana u Kazerti 29. aprila, kapitulacija je imala da stupi na snagu 2. maja.

Prateći situaciju na frontu 4. armije i situaciju u severnoj Italiji, gde su savezničke snage, goneći neprijatelja, mogle za nekoliko dana stići u Trst, Vrhovni komandant JA naredio je da se ubrza tršćanska operacija i da borbe za Trst počnu odmah. On je 27. aprila dostavio Štabu armije sledeću depešu:

»1. Naredili smo Glavnom štabu Hrvatske da uputi 8 diviziju pravcem Brod — Čabar — Lož. Ova će divizija služiti za obezbeđenje vašeg boka sa severa i stavlja se pod vašu komandu.

2. Na vašem severnom krilu potrebno je da stvorite grupu sastava 20, 29 i 13 divizija i da njome bezobzirno nadirete opštim pravcem Lož — Trst.

3. Južna grupa, sastava 9, 19 i 26 divizija, treba da energično napadne Rijeku, i ako bi otpor bio suviše jak i borba se zategla, onda energično nadirati opštim pravcem Klana — Trst a za blokadu Rijeke ostavite jednu diviziju koja treba jednovremeno da vam štiti levi bok ove grupe.

4. Neposredno angažovati oko Trsta 43. diviziju i 30. i 31. slovenačku diviziju 9. korpusa, s tim da već sada otpočinu uvodne borbe za Trst.⁸⁵

Time je Vrhovni komandant još jednom nedvosmisleno ukazao Stabu armije na osnovni zadatak: što pre osloboditi Trst kao glavni operativni objekt, i tom cilju podrediti sva ostala dejstva, bez obzira na situaciju na riječkom frontu. Pored toga, u naređenju je tačno precizirano kako treba grupisati snage i kojim pravcem naneti glavni udar. Dodeljivanjem 8. divizije bio je bolje obezbeđen desni bok 4. armije.

U duhu ovog naređenja Vrhovnog komandanta za neposredan napad na Trst, Stab 4. armije doneo je odluku da desnokrilnu napadnu kolonu obrazuju 20. divizija (u prvom ešelonu) i 29. divizija (u drugom ešelonu), a 8. divizija 4. korpusa da osigura njihov desni bok. Ova kolona će nadirati ka Trstu ne vodeći računa o svom levom boku, prema Rijeci, i ne zadržavajući se oko neprijateljskih uporišta. Levu napadnu kolonu obrazovaće 9. divizija (bez jedne brigade), koja će takođe najkraćim pravcem nadirati ka Trstu. Uvodne borbe za Trst vodiće 9. korpus i 43. divizija. Na riječkom frontu će 13. 26. i 19. divizija vezati neprijatelja i, u cilju njegovog okružavanja i uništenja, proširiti svoj front udesno, vršeći obuhvat sa severozapada. Jedinicama su noću 27/28. aprila i u toku sutrašnjeg dana dostavljena potrebna naređenja. Izričito je bilo naređeno 43. diviziji da ubrza pokret ka Trstu, a 29. i 8. diviziji — da takođe ubrzaju svoje pokrete određenim pravcem.

Dakle, ka Trstu su sada upućene sa istoka i jugoistoka četiri divizije, pored dve divizije 9. korpusa koje su orijentisane za napad na Trst sa severa.

Oslobođenje Trsta, Istre i Slovenačkog primorja Nemački 97. armijski korpus, čije su se glavne snage nalazile na riječkom frontu, imao je 29. aprila po uporištima u Istri i Slovenačkom primorju veći broj malih jedinica slabije borbene vrednosti. U oblasti Trsta, na odseku od poluostrva Milja do ušća Soče, nalazili su se delovi 188. brdske divizije (tri bataljona, jedan divizion i druge manje jedinice). Na ovom delu fronta bile su raspoređene i razne druge jedinice (pionirski i tvrđavski bataljoni) a duž obalskog pojasa pet divizona obalske artiljerije.

Na prostoriji Gorica — Postojna nalazili su se 10. SS policijski puk, nekoliko bataljona neofašističke teritorijalne milicije, regrutni bataljoni, artiljerijski divizioni i četiri oklopna voza.

⁸⁵ Arhiv VII, k. 47, reg. br. 1—1.

Zapadno od reke Soče, na liniji Udine (Videm) — Oglej Gradež, nalazili su se 7. kozačka divizija, 24. SS brigada kraških lovaca i divizion artiljerije.

U centralnom delu Istre, u rejonu Pazina, bila je borbena grupa »Folkl« (Volkel), nepoznate jačine. Uporišta Poreč i Rovinj držala je mornarica.

U Puli su bili razmešteni jedan bataljon 1047. pešadijskog puka, jedna baterija 237. artiljerijskog puka, jedan italijanski artiljerijski divizion, nekoliko lakih plovni objekata i veći broj manjih mornaričkih pešadijskih jedinica formiranih od ljudstva mornaričkih ustanova.

Jedinice Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četnici (Đujićevi, Jevđevići i drugi), pošto su snage 4. armije probile front na pravcu Mašun — Knežak, užurbano su se, s nekim nemačkim policijskim jedinicama, povlačili preko Soče, ka anglo-američkim trupama.

Jedinice 4. armije bile su 29. aprila u sledećem rasporedu: 9. korpus u zahvatu komunikacije Gorica — Ajdovščina (30. divizija južno a 31. divizija severno od druma); 20. divizija na prostoriji Ilirska Bistrica — St. Peter; 43. divizija severozapadno od Postojne (dve brigade), zapadno od Ilirske Bistrice (jedna brigada) i u rejonu Učke i Buja (jedna brigada); 9. divizija (bez jedne brigade) na prostoriji Vela Učka — Sušnjeva; 29. divizija u pokretu za Čabar.

Stab armije izdao je 29. aprila opštu zapovest za napad na Trst, prema kojoj su jedinice dobile sledeće zadatke:

— desnokrilna operativna grupa (20. divizija, ojačana sa tri tenkovska bataljona, motorizovanim i protivtenkovskim divizionom, 29. i 43. divizija): da nadire opštim pravcem Ilirska Bistrica — Divača — Trst, i to: 20. divizija pravcem Knežak — Trst, sa zadatkom da obuhvati Trst sa severoistoka i severa, a njena brzopokretna grupa, obrazovana od tenkova, motorizovane pešadije i artiljerije, da prođire ispred nje i što pre upadne u Trst; 29. divizija pravcem Postojna — Landol — St. Vid — Nabrežina, sa zadatkom da obezbeđuje 20. diviziju, a jednu brigadu da zadrži na prostoriji Prezid — Stari Trg do dolaska 8. divizije 4. korpusa; 43. divizija da se što pre prikupi na prostoriji Prešnic — Kozina radi napada na Trst sa istoka;

— srednja operativna grupa (19. i 26. divizija i jedna brigada 9. divizije): da okruži neprijatelja na riječkom frontu, a 11. brigada 26. divizije da ostane u rejonu Ilirske Bistrice i aktivno dejstvuje u pravcu Podgrada (docnije da se orijentiše ka Trstu);

— leva operativna grupa (9. divizija, bez jedne brigade, Kvarnerski odred mornaričko-desantne pešadije i Istarski partizanski odred): da nadire pravcem Lovran — Trst, sa zadat-

kom da upadne u Trst s jugoistoka, i da Kvarnerski i Istarski partizanski odred oslobode Istru s Pulom;

— 9. korpus (30. i 31. divizija): da sa dostignute linije izbije što pre na prostoriju severozapadno od Trsta, a zatim po izbijanju 20. divizije na tu prostoriju, usmeri dejstva u pravcu reke Soče i Gorice.

Pojedine odredbe ove zapovesti saopštene su jedinicama, još prethodnog dana, kada je naređeno i 7. korpusu da preduzme nastupanje opštim pravcem Stari Trg (na Kupi) — Kočevje — Ribnica — Ljubljana, s ciljem da osigura desni armijski bok i oslobodi Ljubljanu. Tako je 4. armija 29. aprila počela koncentrično nastupanje ka Trstu.

Savlađujući slabije neprijateljske delove, 30. divizija 9. korpusa izbila je 29. aprila do linije Dutovlje — Opčine, gde je zadržana. Za to vreme se 31. divizija, vodeći borbe protiv neprijateljskih kolona koje su se povlačile ka Gorici, prebacila južno od drumu Ajdovščina — Gorica. Sutradan je 30. divizija, po brigadama, produžila napad na predgrađe Trsta i uporište Opčine. Ona je prodrla u predgrađe Rojan i stavila pod vatru prilaze ka glavnoj železničkoj stanici i pristaništu, a kod Opčine je uspostavila vezu sa delovima 20. divizije. Po naređenju Štaba 9. korpusa, 31. divizija usmerila je dejstva prema Tržiču i Gorici; 30. aprila, do mraka, dve njene brigade izbile su na liniju Opatje Selo — Nabrežina, a jedna brigada pred samu Goricu.

Nastupajući u dve kolone, 20. divizija izbila je 29. aprila, bez dodira s neprijateljem, u rejon Divače. Sutradan je, posle teških borbi, ovladala Sežanom, Bazovicom, Gropadom, Trepčem i Kozinom, nanevši neprijatelju osetne gubitke, i izbila do uporišta Opčine i same ivice Trsta, gde je uspostavila vezu sa 30. divizijom. U toku dana je ojačana artiljerijom.

Deveta divizija je 29. aprila zauzela Buzet. Nastupajući ka Buzetu, ona je na drumu Boljun — Vranje potpuno razbila jedan ešelon 1047. puka nemačke 237. divizije, a na drumu Boljun — Cerovlje 1218. bataljon za osiguranje. Idućeg dana je njena 3. brigada, posle kraćih borbi severno od Kubeda i kod Crnog Kala, izbila pred sam Trst, na položaj Sveti Rok — Monte d'oro (kota 158) — Pri Orehu, dok je 4. brigada, posle borbe severno od Cerovlja, izbila zapadno od Buzeta.

Četrdeset treća divizija nije uspela da se prikupi na prostoriji Prešnic — Kozina, kako joj je bilo naređeno zapovešću Štaba armije. Njena 2. brigada je 30. aprila izbila do Senožeča, a 1. brigada, koja je nadirala glavnom komunikacijom Rijeka — Trst i zauzela Markovščinu i Materiju, preduzela je gonjenje ka Vodici umesto da produži nadiranje ka Kozini. Treća brigada se nalazila na prostoriji Buzet — Pre-

gara, sa zasedom kod Momjana. Kvarnerski odred je bio u pokretu na pravcu Vodnjan — Pula radi spajanja sa Istarskim odredom i napada na Pulu.

Za to vreme su 10. i 13. brigada 29. divizije nastupale ka prostoriji St. Peter — Postojna radi osiguranja desnog armijskog boka, dok je 14. brigada ove divizije na prostoriji Kozarišće — Prezid obezbeđivala pravac od Cerknice. Deseta brigada je 29. aprila odbacila ka Travniku jake četničke i Rupnikove snage koje su je napale sa pravca Drage i Travnika i do mraka izbila na prostoriju Babino Polje — Parg (trigonometar 1096) — Čabar, a sutradan u St. Peter, odakle je odmah upućena ka Trstu.

Uoči 1. maja Trst je bio okružen. Neprijatelj je težište odbrane organizovao u Općinama, gde je grupisao oko 2.500 do 3.000 vojnika, ali je i u samom Trstu imao veće snage.

S obzirom na to da su na širu prostoriju Trsta stigle 11. brigada 26. divizije i 10. brigada 29. divizije, Stab armije naredio je 9. korpusu da se orijentiše na zapad i što pre oslobodi Goricu i Tržič.

U jutarnjim časovima 1. maja preduzet je koncentričan napad na Trst. Prva je pošla u napad 20. divizija. Njena 10. i 8. brigada, koje su u više kolona napadale sa istočne ivice grada ka centru, uspele su, posle teških uličnih borbi, da savladaju otpor neprijatelja, blokiraju uporište Sv. Justin i zauzmu rejon Slobodne luke i glavnu železničku stanicu, tako da se neprijatelj samo još održao u nekim otpornim tačkama u gradu. Deveta brigada, ojačana sa dva bataljona 8. brigade i tenkovima, vodila je teške borbe kod Općina, gde se neprijatelj ogorčeno branio nastojeći da se održi do dolaska anglo-američkih trupa i njima preda. Ove jedinice su uspele da ovladaju severnom i istočnom ivicom Općina. S južne strane Trsta napadale su 3. i 4. brigada 9. divizije. One su slomile otpor neprijatelja, prodrle u grad i izbile na liniju fabrika »Elba« — groblje Sv. Ana, na kojoj se neprijatelj žilavo branio do sutradan. Na levom krilu 9. divizije dejstvovala je 3. brigada 43. divizije, koja je očistila od neprijatelja poluostrvo Milje i selo Zavijske; duž železničke pruge, u pravcu brodogradilišta »Sv. Marko«, prodirala je 11. brigada 26. divizije.

U toku 2. maja savladan je poslednji otpor neprijatelja u Trstu. U međuvremenu, obalskim putem preko Miramara, u Trst su ušli delovi 2. novozelandske divizije s nekoliko tenkova, izbili pred Sv. Justin i, bez sporazuma sa Štabom 4. armije, počeli da prikupljaju posadu, iako se ova predala jedinicama 4. armije. Međutim, dok su u Trstu jedinice 4. armije lomile poslednji otpor neprijatelja i na kraju oslobodile grad, neprijateljske jedinice koje su branile predgrađe Općine pružale

su ogorčen otpor u nadi da će izdržati do dolaska anglo-američkih trupa. Deveta brigada 20. divizije i 4. bataljon 8 brigade nisu uspjeli da slome otpor neprijatelja u Općinama Jedinice 43. divizije čistile su od neprijateljskih ostataka poluostrvó Milje i prostoriju Lokev — Prošek — Podgorje — Kubed.

Prvog maja oslobodila je 31. divizija Tržič i Goricu, zarobivši oko 1.500 neprijateljskih vojnika. Pred veče je ona izbila na reku Soču i uspostavila vezu sa prethodnicom 2. novoze-landske divizije, koja je hitala s reke Pijave prema Trstu da bi pre 4. armije ušla u grad. To je, ujedno, bio i prvi dodir 4. armije sa savezničkim trupama. Ispred 31. divizije bežalo je preko Soče, u susret anglo-američkim trupama, oko 9.000 četnika i pripadnika Srpskog dobrovoljačkog korpusa. Jedinice 30. divizije, koje su 1. maja kod Opčina smenili 10. brigada 29. divizije i neki delovi 20. divizije, krenule su ka donjem toku Soče. Severno od Gorice, jedinice Operativnog štaba za Benešku Sloveniju oslobodile su Tolmin, Kobarid, Bovec i Tarčento, zarobivši oko 3.000 neprijateljskih vojnika, a glavnina 29. divi-zije oslobodila je Postojnu i produžila nadiranje u pravcu Ljubljane.

Kvarnerski odred mornaričko-desantne pešadije oslobodio je Vodnjan i prodro u predgrađe Pule, pripremajući se za napad na grad.

Trećeg maja, na zahtev Štaba 20. divizije, predalo se u uporištu Općinama 26 nemačkih oficira, 2.682 podoficira i vojnika i 300 ranjenika. Pre toga je nemačkim snagama isti zahtev uputio jedan saveznički oficir, koji je upao u Općine s nekoliko tenkova, ali se, na intervenciju Štaba 20. divizije, povukao u Trst.

Padom Opčina prestao je poslednji otpor neprijatelja u rejonu Trsta. U Istri je pružan otpor jedino u Puli (do 6. maja) i u Pazinu (koji je oslobodila 1. brigada 43. divizije).

Po oslobođenju, u Trstu je zadržana 20. divizija (kasnije i 9. divizija); 43. divizija bila je u pokretu prema Ilirskoj Bistrici, u kom pravcu su prebačeni i delovi tenkovskih i artiljerijskih jedinica, a 10. brigada 29. divizije prebačena je u rejon St. Petera.

Trećeg maja u Bazovici, od 11. brigade 26. divizije, čete tenkova i motorizovane artiljerije, formiran je motorizovani odred i upućen pravcem Ajdovščina — Gorica — Tolmin — Bovec — Kranjska Gora — Beljak — Celovec da preseče odstupnicu grupe armija »E« koja se povlačila prema Koruškoj.

Operacije 4. armije za oslobođenje Trsta, Istre i Slovenačkog primorja odlikovale su se brzim i smelim prodorima zbog kojih neprijatelj nije mogao da se sredi i organizuje

odbranu. Intervencija savezničke 2. novozelandske divizije samo je produžila borbe na tom području, jer su se Nemci grčevito branili s ciljem da se njoj predadu. U borbama za Trst jedinicama 4. armije pomagali su slovenačko-italijanska dobrovoljačka milicija, radnici i ostalo stanovništvo koje je, naoružano i organizovano, već bilo formiralo Gradski narodnooslobodilački odbor i Komandu grada. S druge strane, fašistički i reakcionarni elementi, uz pomoć Nemaca, formirali su od crnih košulja, ustaša i četnika Gradsku gardu, koja je imala zadatak da Trst preda anglo-američkim trupama. Ali Gradska garda nije imala uspeha, jer je otpor stanovništva bio vrlo jak, a jedinice 4. armije su brzo prodrle u grad.

Okruženje i predaja Za vreme borbi za Trst, Istru i Slovenačko primorje, na riječkom frontu su nastavljene borbe s nesmanjenom žestinom. Pošto 188. brdska divizija nije uspela da slomi udarnu moć 4. armije i ovu armiju odbaci sa stare italijansko-jugoslovenske granice, to je 97. armijski korpus, primoran naredjenjem vrhovnog komandanta Jugoistoka da bezuslovno drži ovaj front, odustao 28. aprila uveče od ofanzivnih dejstava i pristupio organizovanju kružne odbrane. Njegove jedinice su 29. aprila bile u sledećem rasporedu: 237. divizija na položajima od ušća Rečine do Kukuljana; 188. brdska divizija (ojačana sa dva bataljona iz borbene grupe »Rajndl«) na položajima Kukuljani — Židovje — Pliševica — Lipa — Oštri vrh; borbena grupa »Rajndl«⁸⁶ na odsecima Loka — Zvoneča i Rukavac — Volosko; borbena grupa »Rijeka«⁸⁷ na obalskom odseku Volosko — ušće Rečine.

Dok su Nemci nastojali da organizuju kružnu odbranu na prostoriji Rijeka — Klana — Rupa, srednja operativna grupa 4. armije vršila je pripreme da na toj prostoriji okruži i uništi nemački 97. armijski korpus. Prema već iznetom planu, divizijama su postavljeni sledeći zadaci: 13. diviziji — da produži front prema zapadu, preko Ilirske Bistrice do Podgrada, radi obuhvata neprijatelja sa severa i zapada i osiguranja levog boka desne operativne grupe; 26. diviziji — da preuzme i položaje 13. divizije (od Zeleznih vrata do Cabarskih Polica), jednom brigadom izvrši obuhvat Klane i Gomanjca sa severa, a 11. brigadu zadrži u rezervi u Ilirskoj Bistrici; 19. diviziji — da produži napad na Rečini, a 2. brigadi 9. divizije — da napada na

⁸⁶ Sastava: 499. lovački i 903. regrutni bataljon i nekoliko alarmnih jedinica.

⁸⁷ Sastava: 705. i 1209. bataljon za osiguranje, 237. dopunski bataljon, mornarički bataljon »Rijeka«, ostaci obalskog lovačkog bataljona »Brandenburg« i nekoliko policijskih i alarmnih jedinica.

Kastav i sadejstvuje sa 19. divizijom pri zauzimanju Rijeke Radi obezbeđenja desnog boka riječke operativne grupe, naredeno je 8. diviziji 4. korpusa da preko Ogulina produži pokret pravcem Lož — Cerknica — Planina.

Jedinice su 29. aprila krenule u napad. Treća brigada 13. divizije izbila je do Nove Kračine, gde je zadržana, 1. brigada je izbila do Ilirske Bistrice, a 2. brigada i Primorsko-goranski odred bezuspešno su napadali neprijateljske položaje na Volariji i kod Gomanjca. Istovremeno je krenula u napad i 26. divizija, koja je posle žestokih borbi ovladala linijom Plešće — Široki rt — kota 672.

Snage 19. divizije ovladale su kotom 574, koja dominira drumom Sv. Matej — Klana, i izbile do ivice Saršona i Skvažića, ugrožavajući drum Rijeka — Marčelji — Klana. Neprijatelj je protivnapadima pokušavao da povрати položaje, ali bez uspeha. Jedinice 2. brigade 9. divizije i jedan bataljon Kvarnerskog odreda zauzeli su Rukavac, ali su njihovi napadi na železničku stanicu Matulje i severni deo Voloskog bili odbijeni. Napadima na Rečini 19. divizija privukla je na sebe znatne neprijateljske snage, što će 26. diviziji omogućiti da se prebaci iz rejon Klane na prostoriju Ilirska Bistrica — Rupa.

Raspored 13. divizije bio je razvučen na oko 20 km (od Gomanjca preko Ilirske Bistrice do Podgrada), te je pružao mogućnost nemačkom 97. armijskom korpusu da se probije prema St. Peteru ili Trstu, čime je mogao ugroziti snage 4. armije koje su nastupale ka Trstu. Uočavajući tu mogućnost, Stab armije naredio je da se 26. divizija (bez 1. brigade) izvuče sa fronta kod Klane i da dejstvuje na pravcu Jelšane — Rupa — Lipa, pojačavajući desno krilo 13. divizije. Dotadašnje položaje 26. divizije preuzela je delom 19-ta, delom 13. divizija.

Po naređenju Vrhovnog komandanta, u sastav 4. armije ušle su, 29. aprila, 7. divizija 4. korpusa (koja je dotle bila orijentisana prema Karlovcu i dejstvovala između reka Dobre i Kupe) i Artiljerijska brigada istog korpusa. Sedmu diviziju uputio je Stab armije za 8. divizijom, sa zadatkom da što pre izbije u rejon St. Petera.

Ne čekajući pristizanje upućenih divizija, riječka operativna grupa je 30. aprila produžila da oko 97. armijskog korpusa steže obruč, koji je bio otvoren još samo između Sapjana i Rukavca. Nastavljajući nastupanje, jedinice 4. armije su u toku ovog dana postigle samo delimične uspehe, jer su nailazile na vrlo jak otpor neprijatelja. Trinaesta divizija zauzela je Podgrad, Jelšane, Kračinu i Sušak, ali je zadržana na liniji Sv. Katarina — Visod i pred položajem na Dletvi. Glavnina 26. divizije (3. i 12. brigada), posle napada na Plešišće, Pliš i Kukulj,

upućena je u Ilirsku Bistricu, a njen položaj preuzela je 1. brigada, koja je ušla u sastav 19. divizije. Na ostalom delu fronta jedinice 4. armije vodile su borbu na istim položajima, odbijajući protivnapade neprijatelja.

U toku 1. maja sve jedinice riječke operativne grupe produžile su napade. Trinaesta divizija ovladala je Pasjakom, Dletvom i Plišem i približila se drumu koji iz Rijeke vodi za Ilirsku Bistricu. Na ostalom delu fronta nije bilo vidnih uspeha.

Dvadeset šesta divizija (3. i 12. brigada) prikupila se na prostoriji Ilirska Bistrica — Vrhovo — Gornji i Donji Zemon, pripremajući se za napad pravcem Jelšane — Rupa — Lipa. Za to vreme je 8. divizija 4. korpusa izbila na prostoriju Prezid — Stari Trg — St. Peter, a 7. divizija bila je u pokretu pravcem Banja Loka — Čabar. Izbijanjem ovih divizija u pomenute rejone zatvoren je pravac za izvlačenje nemačkih snaga prema Ljubljani. S obzirom na situaciju kod Trsta i na frontu na reci Ilovi, vrhovni komandant Jugoistoka je naredio da se 97. armijski korpus probije preko Ilirske Bistrice i Postojne na prostoriju Ljubljane.

U toku 2. maja riječka operativna grupa još više je stegla obruč oko 97. armijskog korpusa. Dvadeset šesta divizija ovladala je Šapjanom, Mhlavičem i Rupom, važnim saobraćajnim čvorom od koga se račvaju komunikacije ka Trstu i Št. Peteru. Prva brigada 13. divizije prebačena je u rejon Podgrada radi obezbeđenja pravca od Trsta, dok su ostale snage ove divizije jednim delom izbile u visinu Lipe a drugim delom ostale na položajima Lišćić — Grmada, zadržane od neprijatelja. Na ostalom delu fronta odbijeni su neprijateljski protivnapadi. Osmo divizija se nalazila u Št. Peteru (1. brigada), u Postojni (2. brigada) i Starom Trgu (3. brigada), a 7. divizija produžila je pokret prema Čabru.

Neprijatelj se ogorčeno branio. Često vršeći protivnapade, on se jednovremeno pripremao za proboj iz obruča. Drugog maja izdao je i naređenje za proboj, koji je zamišljen u vidu pokretne kare, pravcem Ilirska Bistrica — Št. Peter — Postojna. Trebalo je da ga izvrše 188. brdska divizija i borbena grupa »Rajndl«, koje su imale prvo da ovladaju Ilirskom Bistricom, a zatim da nadiru pravcem Št. Peter — Postojna. Ove pokrete trebalo je da štiti 237. divizija sa borbenom grupom »Rijeka« i jednim pukom 188. brdske divizije.

Trećega maja izjutra neprijatelj je na frontu 26. i 13. divizije prešao u napad, zauzeo Šapjane i uz podršku tenkova prodro pravcem Rupa — Jelšane, razdvojivši snage 26. divizije, koje su se, po naređenju Štaba divizije, zbog velike nadmoćnosti neprijatelja, povukle u rejon Ilirske Bistrice. Neprijatelj

je potisnuo i 13. diviziju na Sv. Katarinu i Gnojevac i prodro do Velog Brda. Ovim prodorom on je otvorio komunikaciju Ilirska Bistrica — Št. Peter.

Na Rečini je 19. divizija napala neprijateljske snage koje su se povlačile. Lomeći otpor neprijateljskih zaštitnica, njena 5. i 6. brigada izbile su do mraka na liniju Skalnica — Breza — Kastav, a 14. brigada, naišavši na slab otpor, oslobodila je Rijeku i, goneći neprijatelja pravcem Matulje — Rupa, izbila do linije železnička stanica Šapjane — Oštri vrh, gde je zadržana. Za to vreme je 2. brigada 9. divizije oslobodila Volosko i Matulje.

Da bi osujetio izvlačenje 97. armijskog korpusa na sever, Štab armije naredio je da se zauzme sledeći raspored: 43. divizija da iz rejonu Trsta uputi 2. i 3. brigadu na prostoriju Obrov — Pregarje i pojača zatvaranje pravca prema Trstu; 10. brigada 29. divizije i jedan divizion artiljerije da se prebace u rejon Št. Petera, a po jedan tenkovski bataljon — iz Trsta u rejon Ilirske Bistrice i Podgrada; 19. divizija, sa 2. brigadom 9. divizije, da preduzme energično gonjenje neprijatelja. Ali čim je dobio podatke o neprijateljskom proboju pravcem Lipa — Rupa — Ilirska Bistrica, on je odmah naredio 8. diviziji da krene prema Ilirskoj Bistrici i spreči dalje neprijateljsko nadiranje, a 1. brigadi 26. divizije — da se povuče sa fronta kod Klane i prebaci u rejon Zabiča. Osma divizija stigla je na prostoriju Šembija — Harije — Podgrad, a 7. divizija bila je u pokretu prema Prezidu.

Međutim, neprijatelj je svim silama nastojao da se probije na sever. Noću 3/4. maja borbena grupa »Rajndl« prodrla je iz rejonu Šapjane — Velo Brdo na severozapad i zauzela Harije, Šmrje i Prem, uklinivši se duboko u naš raspored. U cilju uništenja ove borbene grupe, 8. divizija uputila je svoje brigade u pomenuta sela, ali, usled žilavog otpora, one nisu uspele da njima ovladaju, nego su samo zaustavile dalje nadiranje vršeći pritisak na bokove neprijatelja. Na frontu 26. i 13. divizije neprijatelj je takođe vršio pritisak, težeći da obezbedi komunikaciju za Ilirsku Bistricu. U tome on nije imao mnogo uspeha, jer su se obe divizije održale na položajima Zabiče — Podgraje — Kuteževo — Sv. Ahacij, vršeći protivnapade, i na taj način zadržale pod kontrolom komunikaciju za Ilirsku Bistricu. Devetnaesta divizija, usled vrlo žilavog otpora neprijatelja, jedino je uspela da na svom desnom krilu zauzme Goljak i Osliću, odbacivši neprijatelja prema Podgraju, dok se na ostalom delu fronta uglavnom zadržala na istim položajima. Druga brigada 9. divizije nadirala je pravcem Veliki Brgud — Zeljane — Mune Vele — Starad, uništavajući uz put zaostale

neprijateljske delove. Ostale jedinice, prema naređenju Štaba armije od prethodnog dana, uglavnom su izbile u određene im rejone.

Nalazeći se u teškoj situaciji, 97. armijski korpus je u toku 5. maja pokušao da se probije na sever, ali je postigao samo delimične uspehe. Posle teških borbi, 2. i 3. brigada 8. divizije* u sadejstvu sa 2. i 3. brigadom 43. divizije, oslobodile su Prem i Smrje i prodorom prema Celju i Podgradu presekle vrh neprijateljskog klina. Na frontu 26. divizije neprijatelj je, iskorišćujući nezaposednuti prostor između 26. i 13. divizije (na odseku Kuteževo — Goli vrh), prešao Reku u rejon Jablanice. Ubaćujući nove snage, on je posle žestokih borbi, zauzeo Goli vrh, Gabrovec i Sv. Ahacij, zatim, u popodnevnim časovima, Stražicu i Ilirsku Bistricu. Glavnina 26. divizije zaposela je položaje na liniji Topolec — Tučak — Goli vrh (koji je 1. brigada protivnapadom bila povratila). Na frontu 13. divizije neprijatelj, nije uspeo da se probije, te se ta divizija zadržala na položajima severno i istočno od Zabiča. U rejonu Klane 19. divizija ovladala je Grmadom, Liscem, Lisicom i Zabičem, gde se povezala sa 13. divizijom, dok je na levom krilu (kota 531 — Oštri vrh — železnička stanica Šapjane) ostala na istim položajima. U toku 5. maja izbila je na prostoriju severno od Ilirske Bistrice i 7. divizija. Ona je noću 5/6. maja, po naređenju Štaba armije* sa 13. divizijom smenila 26. diviziju, koja je, zbog premorenosti, povučena u armijsku rezervu, u rejon St. Petera.

Za poslednja tri dana borbe glavnina 188. brdske divizije ovladala je Ilirskom Bistricom i visovima neposredno oko nje, dok je 903. puk ove divizije bio zadržan u rejonu Zabiča. Borbeni grupa »Rajndl«, koja se probila do Prema, bila je razbijena i odsečena ka Ilirskoj Bistrici, u koju je ušla i borbeni grupa »Rijeka«. Kako je komunikacija Jelšane — Ilirska Bistrica bila zakrčena komorom, to je 237. divizija pokušala da nastavi pokret pravcem Sušak — Zabiče — Jablanica; ali pošto 903. puk 188. brdske divizije nije uspeo da oslobodi taj pravac, ona se ponovo vratila na glavnu komunikaciju. Tako je nemački 97. armijski korpus bio okružen na prostoriji Šapjane — Ilirska Bistrica — Zabiče — Sušak — Lipa, oslabljen usled pretrpljenih gubitaka i iznuren svakodnevnim borbama.

Neprijatelj je činio poslednje napore da se probije u pravcu Ljubljane. Glavnina 188. brdske divizije pokušala je, noću 5/6. maja, da se probije komunikacijom za St. Peter, ali u tome nije uspela jer je 7. divizija čvrsto braneći položaje južnije od Sembija, protivnapadom odbacila neprijatelja na ranije položaje Stražica — Volčji hrib, gde se jedva održao. Na frontu prema Ilirskoj Bistrici, 8. divizija, u sadejstvu sa delovima 43. divizije, oslobodila je Prem, zatim je produžila napad

na Ilirsku Bistricu i zauzela njenu železničku stanicu. U međuvremenu su 10. brigada 29. divizije i delovi 13. divizije zauzeli Harije. Razbivši neprijateljske delove na Kokovcu, 13. divizija zauzela je Zabiče i produžila gonjenje do Jablanice i Zemon. Nadirući s juga, 19. divizija, sa 2. brigadom 9. divizije, oslobodila je Šapjane, Jelšane, Lipu, Rupu i Gornji Zemon. Ovim su naše jedinice čvrsto stegle obruč oko 97. armijskog korpusa, na uskoj prostoriji Ilirska Bistrica — Stražica — Volčji hrib — Sv. Ahacij — Vrbovo — Donji Zemon — Velika Bukovica — Trnovo, čija je najveća širina i dubina iznosila oko 4 km.

Šestog maja uveče zatražio je komandant 97. armijskog korpusa primirje i pregovore radi kapitulacije. Pregovori su vođeni u toku noći. Sutradan, u 6 časova, 97. armijski korpus je kapitulirao. Međutim, kako sve jedinice nisu mogle biti o tome odmah obavestene, borbe su toga dana (7. maja) nastavljene kod Velog Brda, južno od Ilirske Bistrice i na visu Strma reber (južno od Koritnice), gde je uništena jedna grupa Nemaca koja se probijala tim pravcem. Borbe su prestale tek oko podne, kada se pristupilo razoružavanju neprijateljskih trupa. Ukupno se predalo 16.000 nemačkih vojnika i oficira i nekoliko generala. Ovim je prestao otpor neprijatelja u Istri i Slovenačkom primorju.

Po razoružanju nemačkog 97. armijskog korpusa, 4. korpus (7. i 8. divizija) upućen je preko Ljubljane u pravcu Zagreba, 26. divizija upućena je u rejon Tržiča (Monfalkone), 13. divizija u rejon Gorice, 43. divizija u rejon Pazina, 10. brigada 29. divizije u St. Peter, u sastav svoje divizije, a 19. divizija ostala je da čuva zarobljenike i ratni plen.

Time je završena tršćanska operacija. Od planine Snežnika do Rijeke, na topografski i fortifikacijski vrlo jakim položajima, neprijatelj je odsudno branio prilaze u Istru, te je 4. armija, čiji je operativni cilj bio Trst, imala da probije vrlo jaku i dobro branjenu »Ingridovu liniju«, koju je neprijatelj stalno pojačavao, koncentrišući samo na sektoru Klana — Rijeke skoro ceo 97. armijski korpus (dve divizije i više samostalnih jedinica). Staviše, on je, po dolasku jake 188. brdske divizije u rejon Klane, preduzeo niz protivnapada s ciljem da sa severa obuhvati front 4. armije na Rečini. U teškim borbama koje su trajale od 24. do 28. aprila, uz velike žrtve sa obe strane, 4. armija je slomila napadnu moć neprijatelja i time omogućila nastupanje ka glavnom operativnom objektu — Trstu. Međutim, da je Stab 4. armije na samom početku operacije ojačao desno krilo, umesto što je na levom krilu držao dve divizije (9. i 26. diviziju) radi oslobodenja ostrva, neprijatelj verovatno ne bi mogao da se održi u rejonu Klane, što bi stvorilo mnogo povoljnije uslove za dalji razvoj operacije i znatno ubrzalo njen

tok. Za oslobođenje ostrva, s obzirom na slabe neprijateljske posade, bila je dovoljna samo 9. divizija sa Kvarnerskim odredom mornaričko-desantne pešadije. Ali, i pored toga, 4. armija je potpuno izvršila ovaj težak zadatak. Ona je na riječkom frontu, dok su krilne grupe oslobađale Istru i Slovenačko primorje sa Trstom, prikovala i okružila glavninu 97. armijskog korpusa. Pokušaj neprijatelja da se iz obruča probije prema severu samo je delimično uspeo, i to zato što raspored 13. i 26. divizije nije bio pogodan da spreči proboj. Međutim, brzom intervencijom 7. i 8. divizije 4. korpusa neprijatelj je zadržan i, sabijen u rejonu Ilirske Bistrice, prinuđen na kapitulaciju.

Kršćići dotadašnje sporazume, saveznička vrhovna komanda u Italiji zahtevala je da snage Jugoslovenske armije napuste Julijsku krajinu i Trst. Njen predstavnik, načelnik štaba Morgan, vodio je u Beogradu (od 5. do 8. maja) pregovore s Povereništvom narodne odbrane DFJ, zahtevajući da snage JA napuste Julijsku krajinu i da se povuku iza linije desna obala Mirne — Prošek — Gorica (»Morganova linija«). Pregovori nisu završeni. Nekoliko dana kasnije (od 10. do 12. maja), u Beogradu, feldmaršal Aleksander zahtevao je bezuslovno povlačenje JA na liniju koju je označio general Morgan. Jednostrani zahtevi savezničke komande nisu mogli biti prihvaćeni, te su 15. maja Velika Britanija i SAD uručile vladi DFJ note zahtevajući povlačenje jugoslovenskih trupa »iz oblasti koje se smatraju neophodnim za anglo-američku vojsku«⁸⁸ Bilo je očigledno da zapadni saveznici ne žele da Trst dospe u jugoslovenske ruke. Na diplomatski demarš saveznika, vlada DFJ, svesna opasnosti spora oko Trsta, odgovorila je strpljivim pregovorima koji su doveli do Beogradskog sporazuma od 9. juna 1945. Ovim sporazumom su saveznici — Jugoslavija s jedne; a Velika Britanija i SAD s druge strane — podelili Julijsku krajinu »Morganovom linijom«.⁸⁹ Sporazumom o privremenoj upravi predviđeno je da zapadne sile zadrže vlast nad lukom Trsta i komunikacijama koje od Trsta vode ka Austriji, a da u Trstu ostane jedan jugoslovenski odred jačine do 2.000 ljudi⁹⁰ Na taj način su u novooslobođenim krajevima privremeno stvorene zone A i B. Konačno rešenje trebalo je doneti na mirovnoj konferenciji. Privremenim rešenjem ovog spora na-

⁸⁸ Spoljnopolitička dokumentacija, 1949, str. 917 i 918.

⁸⁹ Dr. J. Andrašić (Andrassy), Razvitak međunarodnih odnosa nove Jugoslavije, Nova Jugoslavija — pregled državnog razvitka, Zagreb, 1954, str. 182.

⁹⁰ Sporazum o okupaciji i privremenoj upravi u Istri, Trstu i Slovenačkom Primorju, Borba br. 139 od 10 juna 1945. i br. 140 od 11. juna 1945.

rodi Jugoslavije su pružili nove žrtve odričući se za izvesno vreme etničkog područja koje je nerazdvojni deo jugoslovenske teritorije.

Oslobođenje Dolenjske, Gorenjske i slovenačke Koruške

U duhu naređenja Štaba 4. armije, 7. korpus se 29. i 30. aprila pregrupisao i 15. diviziju prebacio u rejon Banje Loke radi napada na Kočevje, a 18. diviziju u rejon Čabra da razbije neprijatelja u Blokama, važnoj raskrsnici puteva istočno od Cerknice; 29. divizija bila je u pokretu prema St. Peteru i Postojni. U međuvremenu su se delovi 17. SS policijskog puka povukli prema Kočevju, dok su se delovi Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četnici još ranije povukli prema Grčaricama i Rakitnici.

Prvog maja, dok se 15. divizija pripremala za napad na Kočevje, 29. divizija izbila je do podne u rejon St. Peter — Postojna, pripremajući se za napad na Postojnu, odakle je neprijatelj ugrožavao desnu operativnu grupu, koja je vodila borbe za Trst, i delove srednje operativne grupe, koji su se nalazili u rejonu Ilirske Bistrice. Postojnu su branili 904. regrutni bataljon 188. brdske divizije, oko 1.000 italijanskih fašista i slovenačkih domobrana i SS podoficirska škola iz Ljubljane, ojačani artiljerijom i minobacačima. Severno od Postojne, na komunikaciji Rakek — Planina, nalazila su se jaka uporišta SS policijskih jedinica i slovenačkih domobrana, koja su zatvarala prilaz ka Ljubljanskoj kotlini. Posle snažne artiljerijske pripreme, 11. i 13. brigada 29. divizije krenule su u napad, s težištem na komunikaciji severno od Postojne, da bi neprijatelju presekle vezu sa uporištima Planinom i Raketom. Uz podršku artiljerije, neprijatelj je pružao žilav otpor iz kuća koje su bile podešene za odbranu, te su brigade tek oko 24 časa slomile njegov otpor i ovladale Postojnom, otklonivši svaku opasnost po armijski bok sa pravca Ljubljane.

Drugog maja je 29. divizija preduzela gonjenje, i njena 13. brigada uništila je jako uporište u Ravberkomandi; 15. divizija je prinudila neprijatelja da se povuče u Kočevje i severno od ovog mesta, na pogodne visove za odbranu, gde mu je stiglo pojačanje od oko 500 ljudi; 18. divizija upućena je u pravcu Grčarica da zatvori neprijateljsku odstupnicu Kočevje — Ribnica. Divizija »Garibaldi« bila je u rezervi: jedna brigada kod Banje Loke, druga istočno od Kočevja. Za to vreme je u Gotevnicu i Grčarice prodrlo oko 300—400 Nemaca.

Trećeg maja je 15. divizija, uz podršku Artiljerijske brigade 7. korpusa, napala Kočevje: 4. brigada preko Dolge Vasi u pravcu Mestnog vrha, 5. brigada u pravcu Salke Vasi, a 12. brigada na severoistočni deo Kočevja; 15. brigada je napadala

Gotenicu i Grčarice, obezbeđujući levi bok 15. divizije (kod Kočevja). U toku noći je neprijatelj napustio Kočevje i, pošto 18. divizija nije uspjela da zatvori pravac Kočevje — Ribnica, odstupio prema Ribnici. Dvadeset deveta divizija nastavila je nadiranje prema Ljubljani i ovladala Rakekom, Ivanjem Selom, Planinom i Grčarevcem. Sutradan je naišla na jak otpor neprijatelja kome su stizala pojačanja iz Ljubljane. Međutim, usled brzog nadiranja 14. brigade pravcem Laze — Donji Logatec, neprijatelj je, da bi sačuvao odstupnicu koju je ugrožavala 11. brigada, napustio jako uporište Kalce i u neredu odstupio u pravcu Vrhlike. Goneći ga, brigade su zauzele Gornji i Donji Logatec. Za to vreme je 13. brigada oslobodila Cerknicu i preduzela gonjenje prema Borovnici.

Po oslobodenju Kočevja, Gotenice i Grčarice, 7. korpus je preduzeo gonjenje prema Ribnici, uputivši 15. diviziju desno a 18. diviziju levo od puta Kočevje — Ribnica. Divizije su izbile južno i istočno od Ribnice, ali se neprijatelj (oko 900 vojnika), ne sačekavši napad, povukao u pravcu Velikih Lašča, pružajući slabiji otpor na pojedinim linijama. Goneći neprijatelja, 5. i 6. maja, 15. divizija zauzela je Grosuplje i kod Višnje Gore razbila jednu motorizovanu kolonu koja se kretala prema Ljubljani. Posle oslobodenja Velikih Lašča, 18. divizija preduzela je gonjenje pravcem Smarje — Ljubljana, a 13. brigadi 29. divizije, koja je bila prebačena iz Borovnice na prostoriju Brezje — Horjul, naređeno je da pravcem St. Vid preseče neprijatelju odstupnicu iz Ljubljane za Kranj. Motorizovani odred, s obzirom na to da su na putu Idrija — Tolmin bili porušeni mostovi, uputio je dva bataljona peške kraćim pravcem Idrija — Tolmin.

Neprijateljske snage su se povukle ka Ljubljani i organizovale spoljnu odbranu na liniji Sostro — Orlje — Babina Gorica — Bevke — Horjul — Vrzenec, koju su poseli 17. SS policijski puk, jedan bataljon 19. SS policijskog puka, SS podoficirska škola i domobranske jedinice. U vezi s napadom na Ljubljanu, Stab 7. korpusa je postavio jedinicama sledeće zadatke: 15. divizija da zauzme Podlipoglav, St. Pavel i Podmolnik, 18. divizija — Laverce i Babinu Goricu, 29. divizija — Bevke, Log, Horjul i Vrzenec i produži napad ka Ljubljani. Divizija »Garibaldi« je određena u korpusnu rezervu na prostoriji Višnja Gora — Polica — Grosuplje.

Sedmog i 8. maja vodio je 7. korpus oštre borbe s neprijateljskim snagama koje su bile podržane artiljerijom i tenkovima. Korpus je postepeno slamao otpor neprijatelja, te se ovaj 8. maja, pred večer, morao povući sa spoljne linije odbrane, a oko 23 časa napustio je Ljubljanu, odstupivši prema Kamniku i Kranju.

Motorizovani odred, koji je nastupao pravcem Tolmin — Kobarid — Bovec, stupio je kod Kobarida u vezu sa savezničkim snagama, a potom prešao bivšu jugoslovensko-italijansku granicu i izbio u Kranjsku Goru, gde je posle dvočasovne borbe prinudio na predaju grupu od oko 500 neprijateljskih vojnika.

Devetog maja jedinice 7. korpusa su ušle u Ljubljano i zaplenile veliku količinu ratnog materijala. Zatim je 15. divizija produžila gonjenje i izbila na liniju Zalog — Zgornja i Spodnja Zadobrava — Smartno na Savi; 18. divizija se zadržala u Ljubljani. 29. diviziji naređeno je da izbiže na sektor Jesenice — Tržič. Motorizovani odred je kamionima prebacio 3. i 4. bataljon u Jelovec, u kome su zatečene savezničke snage i uspostavljena je veza s jedinicama 4. operativne zone. Goneći neprijatelja dolinom Kamniške Bistrice, 15. divizija je 10. maja izbila do Kamnika, razoružavši na ovome pravcu nekoliko hiljada neprijateljskih vojnika. Dvadeset deveta divizija, u čiji se sastav vratila njena 10. brigada, oslobodila je Kranj i Skofju Loku i na železničkoj stanici Skofja Loka zaplenila veliku količinu ratnog materijala; potom je produžila nastupanje prema Tržiću, ali je naišla na jak otpor neprijatelja, koji je težio da preko Ljubelja prebaci svoje snage u Korušku. Na položajima Radovljica — Tržič, sve do 20 časova 10. maja, vođene su jake borbe, u kojima je neprijatelj imao osetne gubitke u ljudstvu i materijalu. To je bio poslednji organizovani otpor neprijatelja pred 29. divizijom. Na pravcu Domžale — Kamnik 15. divizija razoružala je oko 1.000 Nemaca i 3.000 Italijana. Na železničkim stanicama Jesenice i Hrušice delovi Motorizovanog odreda razoružali su 4.600 vojnika i 237 oficira koji su je vozom odvlačili iz Ljubljane, a u Celovcu 5.200 vojnika i oficira; zatim su duž železničke pruge Struge — Beljak produžili razoružavanje neprijateljskih vojnika i evakuaciju zaplenjenog ratnog materijala.

Koncentrično nastupanje 7. korpusa i 29. divizije ka Ljubljani izvedeno je brzo i odlučno. Ali bi rezultati bili možda veći da je ovaj korpus u početku nastupanja dejstvovao prikupljenije, a ne razvučen na širokom frontu, čime je u znatnoj meri olakšao neprijatelju povlačenje iz Dolenjske.

DEJSTVA JEDINICA ČETVRTE OPERATIVNE ZONE

Uporedo s operacijama 4. armije, u Štajerskoj su dejstvovalе jedinice Štaba 4. operativne zone.⁹¹ U severoistočnom delu ove pokrajine. Nemci su koncentrisali jake snage s ciljem da

⁹¹ Desetog aprila rasformiran je Operativni štab 6. i 11. brigade, koje su neposredno potčinjene Štabu 4. operativne zone.

prihvate jedinice koje su odstupale iz Mađarske i sa Balkana i da organizuju poslednju odbranu na južnim granicama Rajha.

U aprilu su jedinice 4. operativne zone rušile komunikacije i uspešno napadale nemačke kolone. Štiteći povlačenje, nemačke jače snage su 24. aprila izvršile napad na jedinice 14. divizije na Paškom Kozjaku. Borbe su trajale do 26. aprila, kada se neprijatelj povukao uz osetne gubitke. Krajem aprila i prvih dana maja neprijatelj je počeo da se izvlači u pravcu Dravograda, ali je i dalje uporno branio Trbovlje, Zagorje, Hrastnik i komunikacije od Celja ka Dravogradu i preko Crne ka Pliberku. Zbog toga je i Glavni štab Slovenije 2. maja naredio Stabu 4. operativne zone da svim raspoloživim snagama nastupa u pravcu Celovca (ne osvrćući se na uporišta koja je neprijatelj držao u Štajerskoj), s ciljem da u istočnoj Koruškoj zatvori sve odstupne pravce prema Austriji. U Zasavju i trbovljanskom ugljenom bazenu ostale su 6. i 11. brigada da očiste tu prostoriju od Nemaca. Posle ogorčenih borbi u rejonu Crne i Dravograda, 14. divizija prešla je 5. maja, kod Zelezne Kaple, jugoslovensko-austrijsku granicu, nastupajući ka Velikovcu i Celovcu. Do 9. maja su 6. i 11. brigada oslobodile trbovljanski ugljeni bazen i Zasavje. Koruški odred je oslobodio Borovlje, deo Koruške južno od Drave, Velikovec i sva sela u oblasti Svinjske planine i 9. maja, kao prva jedinica Jugoslovenske armije, prodro u Celovec, u koji je istovremeno stigao i Motorizovani odred 4. armije. Do 15. maja su jedinice 4. operativne zone sadejstvovala 1, 2. i 3. armiji u oslobađanju Štajerske i uništavanju i zarobljavanju neprijateljskih snaga koje su se našle na toj prostoriji.

BORBE NA LINIJI DRAVA — BILO-GORA — ILOVA — DONJI TOK UNE I GONJENJE NEPRIJATELJA

U drugoj polovini aprila 1945. bila je opšta situacija na evropskom ratištu takva da se uskoro mogao očekivati slom Nemačke. U tim danima glavne snage antihitlerovske koalicije nadirale su ka Berlinu, a u Italiji su saveznici slomili nemački front i 24. aprila već gonili Nemce severno od Poa.

Nemački front u Jugoslaviji i dalje je bio jako isturen na jugoistok, u obliku džepa. Stab 34. armijskog korpusa, čim su se poslednji delovi 21. brdskog armijskog korpusa preko Broda povukli na levu obalu Save, povukao je svoje snage na unapred organizovane odbrambene položaje na reci Ilovi, a 97. armijski korpus je uporno branio »Ingridovu liniju« s ciljem da onemogući izbijanje naše 4. armije ka Trstu.

S druge strane, Generalštab JA uporno je nastojao da ostvari operativnu ideju o okruženju i uništenju nemačkih i kvislinških snaga na teritoriji Jugoslavije. U tom cilju on je, direktivom od 20. aprila naredio 4. armiji da forsirano nadire ka Trstu, 1. armiji — da što pre izbije u rejon Zagreba, 3. armiji — da goni neprijatelja kroz Podravinu, a 2. armiji — da što energičnije nadire opštim pravcem Karlovac — Novo Mesto.

Uspešnim izvlačenjem 21. brdskog armijskog korpusa iz doline Bosne znatno su ojačane nemačke snage pred frontom 1. i 3. armije i stvoreni su povoljniji uslovi za njihovo uredno povlačenje ka Austriji. Istog dana kada su se poslednji delovi 12. brdskog armijskog korpusa prebacili na levu obalu Save, komandant grupe armija »E« stavio je pod komandu Štaba 21. korpusa sve nemačke i kvislinške snage na frontu između Drave i Save i naredio mu da posedne položaje na liniji Drava — Bilo-gora — Ilova — Novska — Sava. Na ovoj liniji i na levoj obali Une trebalo je zadržati nastupanje jugoslovenske 1, 2. i 3. armije, radi dobitka u vremenu za organizaciju i preduzimanje urednog povlačenja opštim pravcem ka Zagrebu. Stab 34. armijskog korpusa prebačen je u Ljubljano, gde je trebalo da organizuje odbranu tog područja. Pored manjih policijskih i posadnih jedinica, na tu prostoriju imala je da stigne i 7. SS divizija.

Do 26. aprila je Stab 21. brdskog armijskog korpusa uspostavio front na pomenutoj liniji u sledećem rasporedu:

- 15. kozački korpus na odseku Drava — Radotić;
- 11. poljska divizija na odseku Gradina — Bogaz — Zrinska (isključno);
- 22. pešadijska divizija na odseku Zrinska — Grubišno Polje;
- 369. legionarska i 1. ustaško-domobranska divizija na odseku desna obala Ilove — Turnašica (isključno);
- 7. i 9. ustaško-domobranska divizija na odseku Turnašica — Veliko Vukovje;
- 181. pešadijska divizija na odseku Marino Selo — Janja Lipa;
- 3. ustaško-domobranska divizija na odseku Bujavica — Novi Grabovac;
- 41. pešadijska divizija na odseku Planica — reka Veliki strug;
- 963. tvrđavska brigada na prostoriji reka Veliki strug — Jasenovac;
- 7. SS divizija istočno od Kutine;

— 5. ustaško-domobranska divizija istočno od Bjelovara;
— 8. i 17. ustaško-domobranska divizija u korpusnoj pozadini, na obezbeđenju komunikacija.

Na južnom krilu, u produženju ovog fronta u Bosni, od Bosanskog Novog do ušća Une u Savu, pred frontom jugoslovenske 2. armije, nalazile su se, u grupnom rasporedu, 373. legionarska i 4. ustaško-domobranska divizija. Ove snage su branile uporišta Bosansku Dubicu, Bosansku Kostajnicu, Dobrljin i Bosanski Novi.

Goneći neprijateljske snage koje su se povlačile na zapad, 3. 1. i 2. armija izbile su 25. aprila na liniju Drava — Bilo-gora — Ilova — Una u sledećem rasporedu:

— 3. armija: 51. divizija na odseku Novi Marof — Lozan; 33. divizija u rejonu Gremušinskih vinograda, orijentisana na sever; 32. divizija u rejonu Brzaje, orijentisana na zapad; 16. divizija u rejonu Šibenika; 12. divizija između Malog Grđevca i Grubišnog Polja; 40. divizija u rejonu Grubišno Polje — Ivanovo Selo; 36. divizija u rejonu Virovitica — Spišić-Bukovica, u armijskoj rezervi;

— 1. armija: 5. divizija u rejonu Veliki i Mali Zdenci; 6. proleterska divizija u rejonu Klokočevac — Tomašica; 48. divizija u rejonu Hrastovac — Uljanik; 42. divizija u rejonu Brekinska — Brezina; 1. proleterska divizija u rejonu Brezovac — Kričke; 21. divizija u rejonu Rajića; 11. divizija u rejonu Lipika;

— 2. armija: 45. divizija u pokretu prema Bosanskoj Dubici; 28. divizija u pokretu prema Bosanskoj Kostajnici; 23. divizija u pokretu prema Dobrljinu; 39. divizija u pokretu prema Bosanskom Novom.

Stab 1. armije nije raspolagao tačnim podacima o jačini, rasporedu i namerama neprijatelja na Ilovi, pa je 24. aprila naredio 6, 42, 48. i 5. diviziji da na odseku Končanica — Uljanik iz pokreta forsiraju Ilovu, a 11. diviziji — da u rejonu Lipika obezbeđuje dejstva armijske glavnine od napada sa pravca Okučana. Međutim, sutra dan je samo 6. proleterska divizija uspeła da forsira Ilovu i obrazuje mostobran na odseku Tomašica — Hrastovac, dok su ostale divizije zadržane na liniji Končanica — Hrastovac — Janja Lipa.

U toku 26. i 27. aprila 5. divizija forsirala je Ilovu kod Klokočevca i obrazovala mostobran, a 42. i 48. divizija i dalje su vodile borbe na levoj obali Ilove. Za to vreme je 6. proleterska divizija produžila nastupanje ka Palešniku, izbila u rejon Zdenčaca i delom snaga bezuspešno napadala Garešnicu.

Pošto su 1. proleterska⁹² i 21. divizija 25. aprila oslobodile Okučane i u toku 26. i 27. aprila, posle oštarih borbi, prodrle do Novog Grabovca, usled čega je prestala opasnost po armijsku glavninu sa pravca Okučana, 11. divizija prebačena je pravcem Daruvar — Ivanovo Selo u rejon Male Barne, na desno armijsko krilo.

Izbijanjem delova 1. armije na desnu obalu Ilove bila je ugrožena glavna odstupna komunikacija neprijatelja ka Zagrebu, jer bi presecanjem ove komunikacije i prodorom u rejon Ivanić-Grada bile odsečene neprijateljske snage koje bi se zatekle južno od Moslavačke gore. S druge strane, već 27. aprila je bilo jasno da je nemački 97. armijski korpus okružen u rejonu Klane, a pozadina 21. brdskog armijskog korpusa ugrožena i od Karlovca, gde su Nemci imali samo oslabljenu 104. lovačku diviziju, dva policijska i jedan lovački puk, nekoliko manjih jedinica i delove 13. ustaško-domobranske divizije. Zbog toga je vrhovni komandant Jugoistoka naredio da se 7. SS divizija prebaci u rejon Karlovca umesto na prostoriju Ljubljane. Verovatno je ovim bilo uslovljeno i povlačenje celog 21. brdskog armijskog korpusa sa Ilove ka Zagrebu. Da bi se ovo izvelo u redu, prethodno su jedinice ovog korpusa preduzele sledeće: 28. aprila u zoru, iz rejona Poljane, 7. SS divizija izvršila je bočni protivnapad pravcima Antunovac — Uljanik — Blagorodovac — Kreštelovac i Hrastovac — Imsovc, 1. ustaško-domobranska divizija i delovi 369. divizije napali su s fronta 5. i 6. diviziju, a 9. ustaško-domobranska divizija i slabiji delovi 7. SS divizije napali su levi bok 48. divizije. Sedma SS. divizija razbila je front 42. divizije, nanela osetne gubitke 7. i 17. brigadi, zauzela Antunovac, Uljanik i Blagorodovac i oko podne izbila u rejon Kreštelovca, ugrozivši time i pozadinu 48. 6. i 5. divizije. Zbog toga je Stab 1. armije naredio da se njegove snage povuku na levu obalu Ilove. One su se uveče zadržale na liniji Velika Barna — Grubišno Polje — desna obala Ilove — Marino Selo — Janja Lipa — Stari Grabovac.

Kao što se vidi, neprijatelj je ostvario svoju nameru, zadržavši nastupanje 1. armije nekoliko dana. Njegovo organizovano povlačenje ka Zagrebu počelo je 30. aprila uveče. U međuvremenu je i Stab 1. armije sredio svoje snage i, uočivši da se neprijatelj postepeno povlači, preduzeo gonjenje. Od 1. do 4. maja, na frontu od Grubišnog Polja do Banove Jaruge, 1. armija prešla je Ilovu i zauzela Staru i Novu Ploščicu, Ruškovac (11. divizija), Veliku i Malu Trnoviticu (5. divizija), Veliku

⁹² Noću 27/28. aprila jedinice 5. divizije i jedna brigada 21. divizije preuzele su položaje 1. proleterske divizije, koja je, radi odmora, povučena u armijsku rezervu.

i Malu Mlinsku (48. divizija), Zdenčac (6. divizija), Garešnicu, popovac (1. proleterska divizija, koja je u međuvremenu uvedena u borbu iz armijske rezerve), Međurić (42. divizija) i Banovu Jarugu (21. divizija). Zatim je nastavila gonjenje prema Čazmi i Kutini.

I na pravcu nastupanja 3. armije vođene su oštre borbe. Od 26. do 29. aprila, i pored mestimičnih manjih uspeha, svi pokušaji 3. armije da probije neprijateljsku odbranu ostali su bez uspeha. Tek 29. aprila — pošto se nemačka 11. poljska divizija prethodnog dana povukla istočno od Bjelovara, da sa 5. ustaško-domobranskom divizijom zatvori bjelovarski pravac, i pošto je na levom krilu 51. divizije uvedena u borbu i 36. divizija (iz armijske rezerve) — uspeli su delovi 32. i 33. divizije, posle oštih borbi s neprijateljskim zaštitnicama, da izbiju pred Jasenik, a 2. brigada 17. divizije⁹³ u Bedeničku. Time su naše snage ovladale grebenom Bilo-gore i kompromitovale neprijateljsku odbranu između Drave i Bilo-gore, te je 51. divizija, na desnom krilu armijskog rasporeda,⁹⁴ energično nadirući opštim pravcem ka Đurđevcu, do 1. maja odbacila 15. kozački korpus na liniju Drenovica — Severovci — trigonometar 129 — kota 118 — kota 144, a 12. i 36. divizija⁹⁵ oslobodile su Otrovaneć, Veliku Crešnjevicu, Sedlaricu, Turnašicu i Vukosavljevicu. Prvog maja su 5. i 6. brigada 36. divizije izbile pred Budrovac, izravnajući time front sa 51. divizijom desno i 33. divizijom levo. Na levom krilu armijskog rasporeda nemačka 22. divizija pružala je snažan otpor sve do 30. aprila uveče, kada se počela povlačiti, te je 16. divizija 1. maja oslobodila Zrinsku i Bujanj i istog dana, do mraka, izbila pred Novu Raču. Desno od nje toga dana je 17. divizija izbila na liniju Orovac — Bulinac, a na levom armijskom krilu 40. divizija bez borbe je ušla u Grubišno Polje i izbila na liniju Velika Pisanica — Veliki Grđevac, pošto se nemačka 22. divizija povukla ka Bjelovaru.

Drugog maja, posle oštih uličnih borbi, 15. divizija razbila je neprijateljsku odbranu i oslobodila Đurđevac, 36. divizija oslobodila je Budrovac, 33. divizija ovladala je manjim delom terena na svom pravcu nastupanja, 32. divizija proterala je neprijatelja s linije Paulovac — Zakletišće i, goneći ga, izbila pred Malo Trojstvo i Vrbicu. Na pravcu nastupanja

⁹³ Ta je divizija u međuvremenu prebačena iz rejonu Mikleuš — Podravska Slatina u rejon Špišić-Bukovice, a zatim uvedena u borbu između 32. i 16. divizije.

⁹⁴ Pošto su bogarske jedinice (na desnom krilu 51. divizije) zaostale, morala je 51. divizija svoj front proširiti do Drave.

⁹⁵ Dvanaesta divizija je noću 27/28. aprila prebačena na desno krilo 36. divizije, u rejon Lozana.

ostalnih jedinica nije bilo značajnijih uspeha. Sve njihove napade neprijatelj je odbio.

Trećeg maja, braneći prilaze Bjelovaru, nemačka 11. poljska divizija i 5. ustaško-domobranska divizija pružale su vrlo jak otpor, naročito 16. i 17. diviziji na liniji Orovac — Severin — Stara Rača — Kozarevac. Istog dana je 12. divizija izbila na komunikaciju Bjelovar — Đurđevac, te su se neprijateljske jedinice koje su branile Bjelovar povukle na liniju Grginac — Tomaš — Ciglena — Prespa — Novi Pavijani i, na dravskom pravcu, radi neposredne odbrane Koprivnice, na liniju Peteranec — Herešin — Miklinovec — Draganovac.

Četvrtog maja su 16. i 17. divizija, posle oštirih borbi, oslobodile Bjelovar, dok su u toku noći 4/5-og i ceo dan 5. maja 51. i 36. divizija lomile čvrstu odbranu neprijatelja na istočnim i južnim prilazima Koprivnici. Neprijatelj se uporno branio, ali je snažnim pritiskom bio primoran da se povuče u pravcu Ludbrega. Po padu mraka 36. i 51. divizija su prodrle u Koprivnicu i oslobodile je posle kratkih uličnih borbi. Neprijatelj se povukao na liniju Ludbreg — Varaždinske Toplice u nameri da na toj liniji zaustavi napredovanje 3. armije.

Za to vreme 2. armija se prikupljala: Unska operativna grupa divizija (23, 28, 39. i 45. divizija) radi forsiranja Une, a Karlovačka operativna grupa divizija (3, 4. i 10. divizija) radi napada na Karlovac.⁹⁸

Unska operativna grupa je prešla u nastupanje 27. aprila uveče. Četrdeset peta divizija napala je Bosansku Dubicu, koju su branila dva ustaško-domobranska bataljona, podržavana vatrom s leve obale Une, iz Hrvatske Dubice. U oštrim borbama ona je do zore potisnula neprijatelja na levu obalu Une i oslobodila varoš. Dvadeset osma divizija izvršila je napad na Bosansku Kostajnicu, ali je u teškim borbama bila odbijena. Dvadeset osmog aprila 39. divizija napala je Bosanski Novi, a 23. divizija Dobrljin. Dakle, svaka divizija napadala je na po jedno neprijateljsko uporište, bez tešnjeg sadejstva. To je neprijatelju omogućilo da pruži jak i organizovan otpor i da spreči brzo izbijanje naših snaga na komunikaciju Karlovac — Zagreb. Zbog toga su divizije Unske operativne grupe nekoliko dana morale voditi ogorčene borbe za osvajanje Hrvatske Dubice, Kostajnice, Dobrljina i Bosanskog Novog. Tek 1. maja savladala je 39. divizija otpor neprijatelja i oslobodila Bosanski Novi, i njena 20. brigada je zauzela Dvor na Uni. Istog dana je 23. divizija slomila otpor neprijatelja i oslobodila Dobrljin, dok

⁹⁰ U sastav Karlovačke operativne grupe divizija ušla je 34. divizija 4. korpusa.

su borbe za Hrvatsku Dubicu i Kostajnicu trajale do 2. maja izjutra, kada su 45. i 28. divizija oslobodile oba mesta, a time i čitavu dolinu donjeg toka Une.

Pri povlačenju neprijatelj je porušio sve mostove, sem mosta u Bosanskom Novom, jer su ga u tome sprečile jedinice 39. divizije.

Karlovačka grupa divizija prikupila se, do 29. aprila, na prostoriji Tounj — Ogulin — Vrbovsko. U toku 30. aprila i 1. maja njene divizije su podišle liniji spoljne odbrane Karlovca i zauzele polazne položaje za napad: 10. divizija na odseku železnička stanica Skakavac — Barilović, 4. divizija na odseku između reka Korane i Mrežnice, 3. divizija u rejonu Generalskog Stola, a 34. divizija na liniji Straža — Vukova Gorica (između Dobre i Kupe).

Odbranom Karlovca rukovodio je Štab 91. armijskog korpusa, pod čijom su se komandom nalazili 104. lovačka divizija, 2. i 4. policijski puk, 20. lovački puk, Štab za obuku 392. legionske divizije, 96. pionirski bataljon i delovi 13. ustaško-domobranske divizije. Spoljnu odbranu neprijatelj je obrazovao na liniji železnička stanica Skakavac (istočno od Karlovca) — Vukmanić — Barilović — Generalski Stol — Bosiljevo — Kupa (rejon Vinice, zapadno od Karlovca).

Ove snage u rejonu Karlovca predstavljale su ozbiljnu opasnost za bok i pozadinu 4. armije, koja je u to vreme napredovala prema Trstu. Zbog toga je Generalštab JA 28. aprila naredio Štabu 2. armije da se što pre prebaci u rejon Ogulina i odmah preduzme operaciju za oslobodenje Karlovca, a da Unska operativna grupa divizija što pre izbije južno od Zagreba i bez zadržavanja produži nastupanje prema Samoboru.

Prilikom podilaženja Karlovcu utvrđeno je da se težište neprijateljske odbrane nalazi u rejonu Generalskog Stola, pa je Štab 2. armije odlučio da glavni udar nanese na odseku fronta između reka Korane i Mrežnice i tu uništi neprijatelja, a zatim, bočnim manevrom, izbije u pozadinu neprijateljskih snaga u širem rejonu Generalskog Stola i tu ih razbije. Za proboj fronta određena je 4. divizija, koja je za taj zadatak ojačana sa dve artiljerijske baterije iz sastava 3. divizije.

Karlovačka operativna grupa divizija prešla je u napad 1. maja. Posle oštarih borbi, 3. divizija prinudila je neprijatelja da se noću 1/2. maja povuče iz Generalskog Stola u pravcu Karlovca; 4. divizija izvršila je proboj na svom pravcu nastupanja i ispresecala neprijateljsku odbranu između reka Korane i Mrežnice; na desnom krilu 10. divizija je proterala neprijateljske delove i zauzela železničku stanicu Skakavac i sela Tušilović i Vukmanić, a na levom krilu je 34. divizija proterala slabije neprijateljske snage s više uzastopnih linija između

Dobre i Kupe i izbila u rejon Netretića. Nastavljajući koncentrično nastupanje, Karlovačka operativna grupa je 2. maja po podne izbila pred položaje za neposrednu odbranu Karlovca. Noću 2/3. maja nastavljen je pritisak na celom frontu. Sutradan su zauzeti Brođane, Cerovac, Duga Resa, Novi Grad, Netretić i Donje Stative. Desnokrilna 10. divizija forsirala je Kupu kod Brođana i uspostavila mostobran, a levokrilna 34. divizija zauzela je Pišćetke i Svetice, izbila severno od Karlovca, napala na Ozalj (zauzela ga 4. maja), prešla Kupu i prednjim delovima izbili na komunikaciju Karlovac — Samobor. Istog dana su 3. i 4. divizija prodrle pred poslednju liniju s koje je neprijatelj branio Karlovac. U toku 5. maja borbe su nastavljene s nesmanjenom žestinom, naročito na liniji Turanj — Vinica — Mrežnica. Posle nekoliko uzastopnih juriša neprijatelj je potisnut i sa ove linije, te su u toku noći 5/6. maja 3. i 4. divizija preduzele napad na sam grad. U oštrim uličnim borbama 6. maja zauzet je veći deo grada, a do idućeg dana Karlovac je bio potpuno očišćen od neprijatelja, koji se povukao prema Samoboru, pošto je odbacio 10. i 34. diviziju s komunikacije Karlovac — Samobor. Toga dana vođene su žestoke borbe na prostori između Kupe i Klinča Sela.

Za to vreme je Unska operativna grupa divizija, pošto je očistila donji tok Une, brzo prodirala uz desnu obalu Save ka Zagrebu. Ona je 5. i 6. maja oslobodila Sunju, Petrinju, Sisak i niz mesta u gornjem toku Kupe i izbila na komunikaciju Karlovac — Zagreb, sprečivši time neprijatelja da se iz Karlovca povuče prema Zagrebu.

OSLOBOĐENJE ZAGREBA I GONJENJE NEPRIJATELJA DO KONAČNOG UNIŠTENJA

Krajem aprila i početkom maja naglo je počeo da popušta otpor nemačkih snaga na savezničkim frontovima. Međutim, na frontu u Jugoslaviji, na pravcu nastupanja 1, 2. i 3. armije, po napuštanju linije Drava — Bilo-gora — Ilova — donji tok Une, neprijateljske snage su i dalje, uprkos naređenju za kapitulaciju, nastojale da se povuku u Austriju i predadu anglo-američkim trupama (skica br. 41).

U takvoj situaciji nastavljeno je nastupanje 1, 2. i 3. armije prema severozapadnim granicama Jugoslavije. Treća armija je 6. maja naišla na organizovan otpor u rejonu Ludbrega, razbila neprijatelja i oslobodila Ludbreg, a sutradan Varaždin i Varaždinske Toplice. Istovremeno je 1. armija prešla reku Čazmu, ovladala rejonom Čazme i Kutine i nastavila nastupanje prema Zagrebu.

Sedmog maja je Generalštab JA naredio 2. armiji da jačim snagama prodire desnom obalom Save, zauzme Brežice i Krško i preseče odstupnicu ka Austriji nemačkim, ustaškim i četničkim snagama koje su se povlačile komunikacijom Zagreb — Ljubljana. Istog dana na izvršenje ovoga zadatka upućene su još četiri divizije: 4-ta prema Brežicama, 10-ta ka Krškom, 23-ća ka Samoboru i 3-ća ka Novom Mestu. Ostale divizije 2. armije (sem 45. divizije) čistile su prostoriju Karlovac — Zagreb — Samobor od neprijateljskih snaga.

U to vreme je 45. divizija prodirala desnom obalom Save ka Zagrebu. Njene dve brigade su 8. maja prešle Savu kod Jakuševca (južno od Zagreba), istog dana ušle u Zagreb i zauzele Radio-stanicu, naselje Trnje, Železničku stanicu, Trg kralja Tomislava i aerodrom. U Zagreb je po podne ušla i 39. divizija. U toku noći 8/9. maja delovi 2. armije čistili su grad od zaostalih ustaško-domobranskih snaga. Sutradan ujutru u Zagreb je izbila 21. divizija 1. armije, a oko podne su izbili i delovi 1. i 6. proleterske divizije.

Posle oslobođenja Zagreba i stupanja na snagu odredaba o безусловnoj kapitulaciji, prema kojima su neprijateljstva imala da prestanu 8. maja u 23 časa (po srednjoevropskom vremenu)⁹⁷ nemačke snage, zajedno sa kvislinškim, pružajući otpor, nastavile su povlačenje ka jugoslovensko-austrijskoj granici, opštim pravcem Celje — Dravograd — Celovec.

Saopštavajući da je okončan »najstrašnji rat u historiji čovječanstva«, Vrhovni komandant Jugoslovenske armije Josip Broz Tito — obraćajući se 9. maja preko radio-Beograda vojnicima, podoficirima i oficirima Jugoslovenske armije, partizanima i partizankama — rekao je i ovo:

»Vi ste časno izvršili svoj dug prema svojoj domovini. Vaša besmrtna djela vječito će živjeti u srcima naših naroda i njihovih budućih pokoljenja. Poprišta slavnih bitaka na Sutjesci, Zelengori, Kozari, na Neretvi itd. ostaće vječiti spomenici heroizma vašeg i vaših palih drugova. . . Došao je praznik i na naše ulice . . . Sinuo je veliki dan mira i slobode. . .«

U novonastaloj situaciji 1, 2. i 3. armija produžile su energično gonjenje neprijatelja s ciljem da u sadejstvu s jedinicama 4. operativne zone Glavnog štaba Slovenije zatvore jugoslovensko-austrijsku granicu, preseku neprijatelju odstupnicu i prisile ga na kapitulaciju južno od Karavanki i Drave.

⁹⁷ Protokol o безусловnoj kapitulaciji nemačkih oružanih snaga potpisan je u Rajmsu 7. maja u 2,30 a zvanična ratifikacija izvršena je u Berlinu 9. maja u 0,16 časova.

Produžujući gonjenje, 3. armija nastupala je pravcima: Varaždin — Ptuj — Maribor (51. divizija), Tužno — Jazbina — Ptuj — Maribor (36. divizija), Ivanec — Jazbina — Sv. Lovrenc — Orehova Vas (12. divizija), Križevci — Hum — Lepoglava — Ptuj — Ptujaska Gora (40. divizija), Krapina — Rogatec — Slovenska Bistrica (17. divizija), Krapinske Toplice — Rogaška Slatina — Slovenske Konjice (16. divizija); 32. i 33. divizija potčinjene su Stabu 1. armije i upućene u Zagreb. Prva armija gonila je neprijatelja sledećim pravcima: Tuhelj — Desinić — Smarje — Celje (11. i 5. divizija) i Zaprešić — Stara Vas — Podsreda — Planina — Laško (21. i 48. divizija); 1. i 6. proleTERSka i 42. divizija ostale su na široj prostoriji Zagreba i nastavile uništavanje i razoružavanje razbijenih ustaško-domobranskih jedinica. Druga armija gonila je neprijatelja sledećim pravcima: Zagreb — Klanjec — Celje (45. divizija), Zagreb — Brežice — Pilštanj — Sv. Jurij — Celje (39. divizija), Brežice — Krško — Zidani Most (4. divizija), Krašić — Kostanjevica — Krško (10. divizija), Novo Mesto — Zidani Most — Kranj (3. divizija); ostale njene jedinice zadržane su u Karlovcu (34. divizija), Zagrebu, Velikoj Gorici (28. divizija) i Samoboru (23. i 25. divizija).

Devetog maja izbila je 51. divizija u Ptujsko polje i, lomeći slabiji neprijateljski otpor, u sadejstvu sa bugarskim jedinicama, oslobodila Ptuj. Pred veče su 12. i 36. divizija bez otpora izbile u rejon Ptujaska gore, 40. divizija u Novi Marof, a 16. i 17. divizija na liniji Zlatar — Mače — Začretje i zauzele Krapinu, gde su zarobile 1.000 Nemaca i zaplenile oko 100 kamiona. Istovremeno je 10. divizija oslobodila Kostanjevicu i produžila gonjenje prema Krškom.

Desetog maja ušla je 51. divizija u Maribor, koji su pre toga oslobodili slovenački partizani i bugarske jedinice. Istog dana je u rejon Maribora izbila i 36. divizija, dok su jedinice 2. divizije stigle zapadno od Ptuja, 16. i 17. divizija u rejon Rogaške Slatine, a 40. divizija u rejon Lepoglave. Prva i 6. divizija zarobile su dve jače neprijateljske grupe na Sljemenu (kod Zagreba) i u rejonu Donjeg Bukovca, 11. divizija izbila je na liniju Poljanica — Klanjec — Razvor — Dekmarca i tu zarobila čitavu nemačku 41. pešadijsku diviziju, a 21. divizija razoružala je u rejonu Stara Vas — Kraljevec jedan deo nemačke 181. pešadijske divizije. Istog dana su 3. i 4. i 10. divizija forsirale Savu između Brežica i Zidanog Mosta i preduzele razoružavanje 7. SS i 373. legionarske divizije, dok su 39. i 45. divizija, napredujući na svom pravcu, nastavile gonjenje neprijatelja prema Celju.

Jedanaestog maja, kod Potplata, 16. divizija razbila je i većim delom zarobila jednu jaču ustaško-domobransku grupa-

eiju, izbila u rejon Slovenačkih Konjica i deo snaga uputila u, rejon Vojnika da preseče komunikaciju Celje — Vojnik. Trideset šesta divizija se nalazila u pokretu na prostoriju Jaretina — Kaniža — Strinovec, a 12. divizija ka jugoslovensko-austrijskoj granici sa zadatkom da je posedne na odseku Račane — Sp. Pesnica. U rejonu Rogaške Slatine, u oštroj borbi, 17. divizija razbila je jednu nemačku kolonu, a zatim izbila u rejon Slovenske Bistrice. Četrnaesta divizija izbila je u rejon Pragerskog. Da bi osujetio nameru nemačkih i ustaško-domobranskih snaga da se preko Dravograda prebace u Austriju i predadu anglo-američkim trupama, Stab 3. armije uputio je u rejon Dravograda 51. diviziju i jednu brigadu 36. divizije. Te jedinice su u Dravograd stigle noću 11/12. maja i sutradan zaposle liniju Otiški vrh — Stražiški vrh — Brežnica — Kovšak, presekavši odstupnicu neprijateljskoj grupaciji kod Dravograda.

Istog dana, 12. maja, izbile su 21. i 48. divizija u rejon Pilštanj — Podsreda — Sv. Peter, gde su vodile borbe sa delovima razbijenih ustaških divizija koje su i dalje nastojale da se probiju prema Dravogradu i Austriji, a 11. i 5. divizija nastavile su gonjenje određenim pravcem.

Jedanaestog maja su 3. 4. i 10. divizija završile razoružavanje 7. SS i 373. legionarske divizije u rejonu Zidanog Mosta, a 39. i 45. divizija produžile su gonjenje prema Celju,, razoružavajući uz put delove razbijenih nemačkih jedinica.

Pošto je zatvorio granicu, Stab 51. divizije uputio je 12. maja ustaško-četničkoj grupaciji kod Dravograda ultimatum da do 10 časova 13. maja položi oružje. Ovog dana su na prostoriju Sv. Jurij — Celje — Soštanj stigle 11, 5, 39, 45. i 16. divizija i počele razoružavanje nemačke 22. i 181. divizije i delova 369. divizije. Dvadeset prva i 48. divizija su čistile teritoriju Podsreda — Sv. Peter — Pilštanj.

Kako je ustaško-četnička grupacija kod Dravograda odbila da do određenog roka preda oružje, to je 13. maja u 11 časova 51. divizija, ojačana 6. brigadom 36-te i jednom brigadom 14. divizije, izvršila opšti napad s težištem prema Slovenjgradecu. Razvile su se oštre borbe. Pošto je pretrpeo osetne gubitke, neprijatelj je pokušao pred veče da obnovi pregovore o predaji, ali je i dalje pružao organizovan otpor. Nešto kasnije ustaše su izvršile protivnapad i potisnule neke naše jedinice na levu obalu Drave, ali su ove uspele da održe mostobran na desnoj obali i oba mosta. Dok su se vodile ove borbe, 7. brigada 51. divizije i jedna brigada 14. divizije, posle kraćeg otpora, razoružale su u rejonu Poljana — Pliberk nemačke 104. diviziju, zarobivši oko 10.000 neprijateljskih vojnika i oficira.

Neprijatelj je 14. maja veći deo snaga orijentisao y pravcu Poljane s ciljem da se probije ka Pliberku i, dalje prema Celovcu. Međutim, toga dana stigla je iz Marenberga u rejon Pliberka i 12. divizija sa zadatkom da ojača 51. diviziju i okruži neprijateljsku grupaciju sa severa; 16. divizija prebačena je iz Celja kamionima, preko Ljubljane i Jezerskog vrha u rejon zapadno od Pliberka s ciljem da neprijatelja obuhvati sa zapada, dok je 14. divizija posela mostove kod Ruda, Velikovca, Grabštajna i Celovca. Time je osujećen svaki pokušaj neprijatelja da se preko Pliberka probije u pravcu Celovca i tako preda anglo-američkim trupama.

U rejonu Dravograda neprijatelj je i dalje pružao organizovan i snažan otpor. Međutim, 17. divizija razbila je njegovu odbranu kod Slovenjgradeca i oslobodila varoš, a 51. divizija, u snažnom naletu, zauzela je Poljanu i Guštanj. Pretrpevši poslednjih dana velike gubitke, potpuno okružen na uzanoj prostoriji i koncentrično napadnut sa svih strana, neprijatelj je morao da položi oružje. Čitava njegova grupacija u rejonu Dravograda (oko 20.000 ustaša i četnika i oko 4.000 izbeglica — civila) bila je zarobljena, a oružje i materijal zaplenjeni.

Dok su, 15. maja, delovi 51, 17. i 36. divizije razoružavali neprijateljsku grupaciju kod Dravograda, ostale snage 3. armije napadale su neprijateljsku grupaciju u rejonu Crna — Mežica — Kovšak — Košutnik, koja je pokušavala da se probije preko Pliberka ka Celovcu. Najzad je i ova neprijateljska grupacija morala da se preda. Zarobljeno je oko 30.000 ustaša i četnika, među njima 12 ustaških generala i jedan četnički štab, i prikupljeno oko 20.000 izbeglica.

Završne operacije Jugoslovenske armije vršene su u duhu savezničkog plana za opštu prolećnu ofanzivu, čiji je cilj bio: na svim frontovima koncentrično i jednovremeno nadirati ka srcu Nemačke radi konačnog uništenja njene oružane sile. Na svom delu stratejskog obruča oko Nemačke, na sektoru između Drave i Jadrana, Jugoslovenska armija imala je zadatak: ne samo osloboditi svoju zemlju nego i sudejstvovati u operacijama III ukrajinskog fronta u Mađarskoj i anglo-američkih trupa u Italiji. Koordinirajući dejstva s tim operacijama savezničkih snaga, Jugoslovenska armija potpuno je odgovorila svojoj obavezi. Prema osnovnoj operativno-stratejskoj ideji Vrhovnog komandanta, izvodeći glavni udar opštim pravcem Beograd — Zagreb — Ljubljana — Beljak, ona je manevrom krilnih armija — 4. armije duž obale Jadrana i dolinom Soče ka Koruškoj i 3. i 1. armije između Drave i Save, prema Koruškoj — razbila snage neprijatelja na oba krila njegovog istaknutog fronta. Zatim, posle četrdesetodnevnih neprekidnih horbi, uz frontalni pritisak 2. armije, izbila je u dolinu Soče i

u Korušku i dovela glavninu neprijateljskih snaga u kritičnu situaciju. Time su snage nemačke balkanske grupacije, zajedno s ostacima kvislinških formacija, bile u Sloveniji zarobljene ili uništene.

Ovi veliki uspjesi Jugoslovenske armije rezultat su pravilne strategijske zamisli završnih operacija od strane Vrhovnog komandanta, kao i pravilnog rukovođenja od strane Generalštaba i štabova armija, korpusa i divizija. Zahvaljujući ovom uspješnom rukovođenju, pravilnoj upotrebi mnogobrojnih jedinica u neprijateljskoj pozadini (koje su sadejstvovala s armijama) i velikom požrtvovanju i hrabrosti boraca i nižih stalešina, planovi i ciljevi u pojedinim etapama završnih operacija blagovremeno su ostvarivani, a često i pre postavljenih rokova. Tako je, na primer, 4. armija od 20. marta do 9. maja, na teško prolaznom planinskom i krševitom zemljištu, u Lici, Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Istri, još pre kapitulacije Nemačke, uništila 15. i 97. armijski korpus. Treba istaći da je 4. armija uspješno izvršila složene pomorsko-desantne operacije, od kojih nije zavisilo samo oslobođenje Kvarnerskih ostrva i prodor levog armijskog krila u Istru, već i njeno snabdevanje. Za ovaj uspeh velike zasluge ima Jugoslovenska ratna mornarica, koja je, i pored nedovoljnih osnovnih sredstava za transport trupa, čišćenje mina i osiguranje konvoja, pod najtežim uslovima izvršila pet desantnih operacija, a njena dva naoružana broda, sa tri patrolna čamca, stigla su 6. maja u Trst kao prvi saveznički brodovi.⁹⁸

Veliku inicijativu, samostalnost i umešnost u rukovođenju operacijama ispoljili su i štabovi 1, 2. i 3. armije.

Prva armija je 12. aprila izvršila proboj neprijateljske odbrane na sremskom frontu i do 25. aprila izbila na reku Ilovu. Od 26. aprila do 3. maja vodila je teške borbe na Ilovi, a zatim, 8. maja, s jedinicama 2. armije, oslobodila Zagreb. Posle oslobođenja Zagreba nastavila je gonjenje, uništenje i zarobljavanje neprijateljskih snaga na pravcu Podsreda — Celje — Šoštanj — Crna — jugoslovensko-austrijska granica.

Treća armija je noću 11/12. aprila forsirala Dravu, razbila neprijateljsku odbranu i ugrozila pozadinu sremskog fronta. Zatim je, goneći neprijatelja kroz Podravinu, izbila na prostoriju severno od Zagreba, prešla jugoslovensko-austrijsku granicu u rejonu Dravograda i u Koruškoj i, s jedinicama 4.

⁹⁸ Pomorska komanda severnog Jadrana imala je ove plovne objekte: flotilu od pet naoružanih brodova i flotilu od sedam patrolnih čamaca naoružanih protivtenkovskim i protivavionskim topovima 20 i 40 mm, minerski odred od četiri leuta (dva motorna i dva na vesla) i flotilu transportnih brodova od pet motornih splavova i devet motornih jedrenjaka.

operativne zone i delovima 4. armije, zatvorila obruč oko nemačkih i kvislinških snaga i tako ih sprečila da se prebace preko jugoslovensko-austrijske granice.

Druga armija, koja je imala da dejstvuje opštim pravcem Doboj — Derventa — Banja Luka — Sisak — Karlovac — Novo Mesto i obezbeđuje bokove i poveže unutrašnja krila severne grupacije (1. i 3. armije) i južne grupacije (4. armije), krenula je u ofanzivu 5. aprila. Prelazeći pod borbom nekoliko većih reka (Bosnu, Vrbas, Unu, Kupu i Savu), skoro bez tehničkih sredstava, ona je do 6. maja ovladala neprijateljskim uporištima u donjem toku Une, oslobodila Karlovac i, u sadejstvu s jedinicama 1. armije, Zagreb (8. maja). Zatim je s linije Zagreb — Karlovac nastavila gonjenje širokim frontom, potisnula neprijatelja na liniju Celje — Kranj i okružila ga s juga.

Prva grupa vazduhoplovnih divizija" dejstvovala je u završnim operacijama u tesnoj taktičkoj i operativnoj vezi s 1. 2. i 3. armijom. Vazduhoplovstvo je, pored podrške pešadiji i tenkovima, izvršilo mnoga izviđanja (operativna i taktička) i bombardovanja. Time je omogućilo brže i uspešnije nadiranje 1. i 3. armije ka zapadu. Njegova podrška 2. armiji bila je manje efikasna zbog udaljenosti aerodroma i zbog karaktera zemljišta. Uspeši bi bili još veći da je ono moglo da premešta aerodrome prema napredovanju armija. Aerodromi u rejonu Slavenskog Broda, Daruvara, Koprivnice i Zagreba nisu mogli da se koriste, jer su bili jako oštećeni, a komunikacije do njih porušene, te se ono moralo osloniti na aerodrome u rejonu Pečuja. Sem toga, snabdevanje gorivom, mazivom, municijom i rezervnim delovima bilo je jako otežano, jer se dotur vršio preko III ukrajinskog fronta. Zbog nedostatka goriva, Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo nije dejstvovalo u operacijama od 21. do 30. aprila.

Operacije 4. armije potpomagalo je vazduhoplovstvo savezničke komande u Italiji, bazirano na aerodromu kod Zadra i na ostrvu Visu. Ono je u prvoj etapi uspešno podržavalo trupe na zemlji i vršilo bombardovanja u operativnoj dubini, ali je posle podilaženja 4. armije jako utvrđenoj »Ingridovoj liniji«, na staroj jugoslovensko-italijanskoj granici, njegovo dejstvo sasvim prestalo.

Potrebno je istaći da su i ostali rodovi i službe, uprkos oskudici u sredstvima i materijalu, uspešno izvršavali veoma teške zadatke. Tako je služba veze, iako bez dovoljno sredstava, dobro funkcionisala. Saradnja pešadije i artiljerije bila je na visini. Ovo je postignuto zahvaljujući neposrednom ruko-

" Prva grupa vazduhoplovnih divizija imala je štab, 42. jurišnu i 11. lovačku diviziju i 9. oblasnu vazduhoplovnu bazu. Svaka divizija imala je po tri vazduhoplovna puka, a ovi po tri eskadrile.

vođenju većim artiljerijskim jedinicama od strane štabova armija i ličnom kontaktu između starešina pojedinih pešadijskih i artiljerijskih jedinica. Međutim, sem 4. armije, kod svih ostalih oseća se nedostatak artiljerijske municije. Redovno se raspolagalo najviše jednim borbenim kompletom. Ovu nestašicu trpele su jedinice sve do kraja rata, zbog čega je pešadija često ostajala bez dovoljne artiljerijske podrške. Tako je kod 1. armije već na samom početku ofanzive, artiljerijska priprema za proboj jako utvrđenog sremskog fronta trajala samo 10 do 15 minuta, a za vreme borbi na pravcu Batrina — Nova Gradiška — Banova Jaruga artiljerija je skoro ostala bez municije.

Isti je slučaj i s nekim tenkovskim jedinicama. Tenkovska brigada 1. armije naoružana sovjetskim tenkovima T-34, nije imala letnjeg maziva, te se morala, i pored pogodnih uslova za dejstvo, zaustaviti kod Vinkovaca. Ona je docnije angažovana kod Pleternice, a tek potom kod Zagreba.

Poseban problem za sve armije bio je snabdevanje intendantskim potrebama i ubojnim materijalom. Zemlja je bila opustošena i opljačkana, industrija, delom uništena, nije imala sirovina, a komunikacije je neprijatelj sistematski rušio. Istina, uz pomoć naroda, inženjerijske jedinice uspešno su popravljale porušene komunikacije i mostove, a posebno obučene i opremljene jedinice otklanjale su mnoga protivtenkovska minska polja na putevima ili su improvizovale mostove, ali je dotur iz pozadine ipak bio usporen, usled čega su ponekad trpela dejstva operativnih jedinica. Udaljavanje divizija od svojih skladišta, armijskih baza i njihovih odeljaka izduživalo je puteve dotura, tako da su komore, s malobrojnim transportnim sredstvima, ponekad jedva uspevale dostignuti svoje jedinice i snabdeti ih najvažnijim sredstvima, a ponekad je i snabdevanje osnovnim sredstvima bilo dovedeno u pitanje. Ali je ovo gotovo uvek pravovremeno otklanjano premeštanjem armijskih baza, njihovih odeljaka i divizijskih skladišta (po meri napredovanja divizija), kao i velikim požrtvovanjem boraca i rukovodilaca. Uopšte, dobra organizacija pozadinske službe (intendantske, sanitetske, veterinarske i saobraćajne) umnogome je doprinela da armije ostvare postavljene ciljeve. U tome su veliku zaslugu imale korpusne vojne oblasti, koje su se starale za materijalno obezbeđenje operativnih jedinica i njihovu popunu.

Bilo je kod pojedinih armija i nedostataka. Zbog slabe obaveštajne i izviđačke službe, ponekad su donošeni pogrešni zaključci i jedinicama davani nerealni zadaci. Često su potceњivane snage neprijatelja i njegove taktičko-operativne mogućnosti.

Nemačko-kvislinške snage borile su se i u završnim operacijama s velikom upornošću i požrtvovanjem, naročito nemački vojnici. Neprijatelj je svim silama nastojao da izvuče glavninu svojih snaga iz Jugoslavije. On je u fazi povlačenja, od sremskog fronta sve do Slovenije, primenjivao zadržavajuću odbranu, koja je na pojedinim linijama (Đakovo — Jaruga — Slavonski Brod i donji tok Une — reka Ilova — Virovitica) dobijala vid odstupne odbrane. Njegove snage na riječkom frontu i na prilazima Zagrebu borile su se s nesmanjenom žestinom i posle smrti Hitlera (30. aprila) i pada Berlina (2. maja), kada je na svim ostalim frontovima nastalo rasulo i kada su se nemačke oružane snage počele predavati zapadnim saveznicima.¹⁰⁰ Samo je 97. armijski korpus, okružen u rejonu Ilirske Bistrice, kapitulirao (7. maja) pre zvanične ratifikacije protokola o bezuslovnoj kapitulaciji Nemačke. Ubrzo zatim, izbijanjem 3. armije na gornji tok Drave, Motorizovanog odreda 4. armije i jedinica 4. operativne zone u Korušku i 2. armije na liniju Celje — Kranj, bile su i glavne snage grupe armija »E« okružene i prinuđene na kapitulaciju. Ali time nisu prestale borbe na jugoslovenskom ratištu. Neke nemačke jedinice, a naročito ustaško-četničke snage, pokušavajući da se probiju u Austriju radi predaje anglo-američkim trupama, produžile su borbu i posle stupanja na snagu odredaba o bezuslovnoj kapitulaciji (8. maja), sve do 15. maja, kada su, okružene na prostorijski Slovenjgradec — Guštanj — Pliberk — Dravograd, bile zarobljene ili uništene.

Tako je, po svemu sudeći, jedino u Jugoslaviji organizovani otpor neprijatelja prestao tek 15. maja, dok su na svim ostalim ratištima Evrope najvećim delom umuknula oružja 8. maja u 23 časa (po srednjoevropskom vremenu), osim u Cehoslovačkoj: tamo su trupe grupe armija »Centar« feldmaršala Šernera produžile borbu do 13. maja u težnji da se ne predaju Crvenoj armiji.

Boreći se u okviru antihitlerovske koalicije, ovu pobedu je Jugoslovenska armija izvojevala posle četvorogodišnje borbe pod najtežim uslovima uz najveće žrtve. Svojim doprinosom pobedi nad fašističkim osvajačima stekli su jugoslovenski narodi veliki ugled u slobodoljubivom svetu.

mo Drugog maja kapitulirala je grupa armija »C« u Italiji (posle primirja zaključenog 29. aprila u Kazerti); 5. maja kapitulirale su sve nemačke oružane snage u severnoj Nemačkoj, Holandiji, Šlezvig-Holštajnu i Danskoj; 6. maja kapitulirale su nemačke snage u oblasti severnih Alpa (zapadna Austrija i južna Bavarska).